

T. C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AHZÂB SÛRESİ’NİN MEÂNÎ İLMİ AÇISINDAN TAHLİLİ

Hazırlayan
Nihat YALÇIN

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Uğur GÜLBİL

TOKAT – 2021

T. C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AHZÂB SÛRESİ’NİN MEÂNÎ İLMİ AÇISINDAN TAHLİLİ

Hazırlayan
Nihat YALÇIN

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Uğur GÜLBİL

TOKAT – 2021

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Dr. Öğr. Üyesi Uğur GÜLBİL danışmanlığında hazırlamış olduğum “Ahzâb Sûresi’nin Meânî İlmi Açısından Tahlili” adlı Yüksek Lisans Tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

15 /01 / 2021

Nihat YALÇIN

ÖNSÖZ

İslâm dünyasının sınırlarının genişlemesiyle ortaya çıkan Kur’ân-ı Kerîm’i yanlış anlama endişesi, Kur’ân-ı Kerîm’in nüzûlünden sonraki dönemlerde, edebiyat ve dil çalışmaları, tefsirler, edebî tenkit çalışmaları ve kelâm ilimleriyle iç içe ele alınarak devam eden Arap dili belâgatının, ilmî olarak tespitini gerektirdi.

Belâgat ilmi çalışmalarının asıl hedefi, anlamın değişik yollarla ifade edilmesi, sözün yerli yerinde kullanılması ve ifadeyi güzelleştirmenin usul ve kaidelerine bağlı kalarak Kur’ân-ı Kerîm’in anlamsal boyutunun incelenmesi ve lâyıkıyla anlaşılması olmuştur.

Cenâb-ı Hakk’ın, kendisi hakkında “*Sana kitabı indiren O’dur. Onun (Kur’an) bir kısım âyetleri muhkemdir, ki bunlar kitabın esasıdır; diğerleri ise müteşâbihdir. Kalplerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) te’vil etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler. Halbuki onun te’vilini ancak Allah bilir; bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler. Derler ki: Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır. (Bu inceliği) Yalnız akl-ı selîm sahipleri düşünüp anlar.*”¹ buyurduğu, özelde müteşâbihlerin, genelde ise Yüce Kitabımızın tamamının doğru anlaşılacak İslâmî yaşantıya aktarılmasında, özellikle ilimde yüksek payeye erişen ve bu işin mihmandarlığını yapanlar için Arap dili ve belâgatı temel unsurdur. Yüce dinimizde Arap dili ve belâgatı, Kur’ân-ı Kerîm’in nazm-ı celîli’nin doğru okunmasının yanı sıra mânasının doğru anlaşılması ve âyetleri tefsir edip, hakkında görüşler öne sürebilmek için zorunlu bir unsur olarak değerlendirilir. Dolayısıyla Belâgat ilmi teolojinin vazgeçilmez yardımcı bilimlerindenidir.

Belâgat ilminin bir parçası olan Meânî ilmini bilmeden yapılan çeviriler ilâhî kelâmdaki esrâr-ı ilâhîyi, letâfeti ve mâna yoğunluğunu ortadan kaldırıp sorun oluşturmakta ve meâllerin güvenilirliğini zedelemektedir. Dolayısıyla bu problemlerin aşılması Meânî ilmi konularına vâkıf olarak, edebî durumları daha iyi anlayıp onlara riâyet ederek, Kur’an-ı Kerîm âyetlerindeki anlam zenginliğinin farkında olunması ile olacaktır.

İşte bu maksat ve gayeye hizmet edecek olan bu çalışmada uygulamalı olarak Ahzâb Sûresi’nin Meânî ilmi açısından tahlili yapılmıştır. Eşi ve benzeri gelmemiş ve

¹ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), *Kur’an-ı Kerîm ve Meâlî*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, Âl-i İmrân 3/7, s. 49.

gelmeyecek olan Yüce Kitabımızın Ahzâb Sûresi'nde yer alan Meânî ilmi malzemelerini ortaya koyup, Meânî ilminin sûrede geçen konuları hakkında bilgi verilerek, Kur'an-ı Kerim'in daha doğru anlaşılması noktasında Meânî ilminin bilinmesi gerektiğine Ahzâb Sûresi bağlamında dikkat çekilmek istenmiştir. Kur'an-ı Kerim'in diğer sûreleri hakkında yapılmış çok sayıda bu tür çalışma olmasına rağmen Ahzâb Sûresi hakkında yapılan bir çalışmayla karşılaşılmadı. Yapılan bu çalışma daha önce böyle bir çalışmanın yapılmamış olması açısından tercih sebebi oldu.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın amacı ve önemine, sınırlarına, metoduna ve araştırmada literatür taraması ve kullanılan kaynaklara yer verildikten sonra genel bir değerlendirme olarak Ahzâb Sûresi'nin metni, mânası, mahiyeti, Kur'an-ı Kerim'deki yeri, önemi ve içerisinde yer alan konularına değinildi. Birinci bölümde Meânî ilminin genel çerçevesi, haberî ve inşâî isnad üslûbları hakkında ve Meânî ilminin diğer konuları hakkında bilgi verildi. İkinci bölümde ise Ahzâb Sûresi Meânî ilmi konuları bağlamında ele alınarak sûre Meânî ilmi açısından tahlil edilmeye çalışıldı.

Çalışmamızı oluşturan bir giriş ve iki bölüm, tezimizin asıl gayesi olan Ahzâb Sûresi'nin Meânî ilmi konularına delil ve kaynak olması ve bu konuların anlam farklılığındaki etkisinin ortaya konulmaya çalışıldığı bölümler olmuştur. Çalışmamız ele alınan delillere bağlı olarak, okuyucusunun ülkemizde hazırlanan meâller üzerinde kritik, eleştiri ve muhâkeme yapmasına yardımcı olacaktır.

Bu mütevazî çalışmamızın ilerde meâl-tercüme alanında yapılan çalışmalara faydalı olması temennisiyle bu çalışma esnasında ilminden ve tecrübesinden istifâde ettiğim, insanî ve ahlakî yönüyle kendisini örnek edindiğim, danışmanım olmasıyla onur duyduğum ve ayrıca çalışma esnasında göstermiş olduğu her türlü yardım, teşvik ve anlayışlarından dolayı özellikle değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Uğur GÜLBİL Bey'e gönülden şükranlarımı arz ederim. Ayrıca yapılan bu çalışmada görüşlerini paylaşan ve emeği geçen diğer hocalarım Doç. Dr. Hilâl ÖZAY Hanımefendi'ye, Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Mahmut KAYAGİL Bey'e ve arkadaşlarıma, ayrıca çalışmalarında beni yalnız bırakmayan aileme teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

ÖZET

Arapça, diğer diller gibi hem kişiler arası iletişimi sağlamakta hem de bir milletin kültürünü, edebiyatını yansıtmaktadır. Ayrıca bunların çok ötesinde evrensel bir dinin kitabı olan Kur'ân-ı Kerim'in dili olması sebebiyle önem arz etmektedir.

Bu çalışma, sırasıyla Ahzâb Sûresi'ne çeşitli yönlerden genel bir bakış ve sûrenin Meânî ilmi açısından tahlilini oluşturmaktadır. Âyetlerin tahlili yapılırken belli başlı âyetleri veya kelime ve cümleleri değil, sûrede bulunan tüm âyetlerin incelenmesine gayret gösterildi. Böylelikle oluşturulan çalışmanın bütün sûreyi kapsar nitelikte olması, bu tez ile ilgilenenlere genel bir fikir beyân edecek ve yöntemin, Kur'ân-ı Kerim'in diğer âyetlerinde uygulanmak suretiyle âyetlere doğru mâna verme ve tercüme oluşturmadaki etkinliğini anlamalarına yardımcı olacaktır.

Bu çalışmada, Meânî ilmi (anlam bilim) yöntemlerinin sûrenin âyetlerine tatbiklerine, sebeplerine, mânayı zenginleştirmedeki etkilerine, faydalarına ve farklı mânalar elde etmedeki fonksiyonlarına değinilmiştir. Zaman zaman bunlar göz önüne alınmadığı takdirde anlam daralması ve bozulmasına dair örnekler verilmiştir.

Bu çalışma ile okuyucu Meânî ilminin anlam zenginliğini oluşturmadaki önemini rahatlıkla görebilecek, çalışmaya bakarak meâllerdeki eksik yönleri fark edebilecek ve aynı zamanda lafzı Arapça olan Mukaddes Kitabımız Kur'ân'ı Kerimi anlamak için anlam bilim üslûblarına vâkıf olunmadan yapılan meâl ve tefsir çalışmalarını okumanın yerine filoloji açısından hazırlanmış tefsir çalışmalarına müracaatın lüzumunu fark edebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerim, Ahzâb Sûresi, Meânî İlmi, Tahlil.

ABSTRACT

Arabic, like other languages, both provides interpersonal communication and reflects the culture and literature of a nation. In addition, beyond these, it is of great importance because it is the language of the Quran, which is the book of a universal religion.

This study constitutes a general view of the Surah al-Ahzab from various aspects and its analysis in terms of the realm of meaning of the surah. While analyzing the verses, the verses in the surah were examined totally, not the main verses or words and sentences. Thus, the fact that the work covers the whole surah, will provide a general idea to those who are interested in this thesis and will help them understand the effectiveness of the method in giving correct meaning to verses and creating translation by applying it in other verses of the Quran.

In this study, it is mentioned the realm of meaning's application of the methods of (semantics) to the verses of the surah, their reasons, their effects in enriching the meaning, their benefits and their functions in obtaining different meanings. From time to time, the examples are given meaning reduction and deterioration if these are not taken into account.

With this study, the reader will be able to see the importance in creating the richness of meaning, easily, one can notice the deficiencies in the texts, by looking into the study and at the same time, in order to understand the Quran, our Bible, which is written in Arabic, also reading literary and tafsir studies without having a knowledge of semantic styles, one will be able to realize the necessity of applying to prepared tafsir studies.

Key Words: The Quran, Surah al-Ahzab, Literary Science, Analysis.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	ii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	10
1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	10
2. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI VE METODU	11
3. ARAŞTIRMADA LİTERATÜR TARAMASI VE KULLANILAN KAYNAKLAR.....	13
4. AHZÂB SÛRESİ'NE GENEL BİR BAKIŞ	16
4.1. AHZÂB SÛRESİ'NİN METNİ VE MEÂLİ	16
4.2. AHZÂB SÛRESİ'NİN MAHİYETİ.....	26
BÖLÜM 1.....	28
MEÂNÎ İLMİNE GENEL BAKIŞ	28
1.1. MEÂNÎ İLMİNİN TARİFİ VE KONUSU	28
1.2. MEÂNÎ İLMİNİN KISIMLARI	30
1.2.1. Haber Cümlesinin Halleri	30
1.2.1.1. Haber Cümlesinin Kısımları	31
1.2.1.1.1. İbtidâ-î Haber	31
1.2.1.1.2. Talebî Haber.....	32
1.2.1.1.3. İnkârî Haber	32
1.2.1.2. Haber Cümlesinin Kuruluş Gayeleri.....	33
1.2.2. İnşâ ve Kısımları	33
1.2.2.1. Talebî İnşâ ve Kısımları	34
1.2.2.1.1. Temennî	34
1.2.2.1.2. İstifhâm	34
1.2.2.1.3. Emir.....	35

1.2.2.1.4. Nehiy	36
1.2.2.1.5. Nida	36
1.2.2.2. Gayr-i Talebî İnşâ ve Kısımları	37
1.2.2.2.1. Bazı Mukârebe (Yakınlık) ve Şurû' (Başlamak) Fiilleri	37
1.2.2.2.2. Medih (Övgü) ve Zemm (Yergi) Fiilleri.....	38
1.2.2.2.3. Akit Sîgaları	38
1.2.2.2.4. Kasem (Yemin), Rubbe, Taaccüb (Şaşırma) Fiilleri ve Kem-i Haberiyye.....	38
1.2.3. İsnad, Müsned-i İleyh ve Müsned	38
1.2.3.1. İsnad	38
1.2.3.2. Müsned-i ileyh ve Müsned.....	39
1.2.4. Fiilin Müteallikatının (Fiili İlgilendiren Unsurların) Halleri	42
1.2.5. Zikir ve Hazif	43
1.2.6. Takdim-Tehir	44
1.2.7. Kasr (Hasr).....	44
1.2.8. Îcâz, Itnâb ve Müsâvât	46
1.2.8.1. Îcâz	46
1.2.8.2. Itnâb	49
1.2.8.3. Müsâvât	51
1.2.9. Kelâmın Muktezâ-i Zâhirin Dışına Çıkması	51
1.2.10. Fasl ve Vasl	52
1.2.10.1. Fasl	52
1.2.10.2. Vasl	53
BÖLÜM 2.....	55
AHZÂB SÛRESİ'NİN MEÂNÎ İLMÎ AÇISINDAN TAHLİLİ.....	55
2.1. 1-8. ÂYETLERİN TAHLİLİ	55
2.2. 9-20. ÂYETLERİN TAHLİLİ	86
2.3. 21-27. ÂYETLERİN TAHLİLİ	106
2.4. 28-34. ÂYETLERİN TAHLİLİ	122
2.5. 35-40. ÂYETLERİN TAHLİLİ	130
2.6. 41-52. ÂYETLERİN TAHLİLİ	142
2.7. 53-58. ÂYETLERİN TAHLİLİ	151

2.8. 59-68. ÂYETLERİN TAHLİLİ	155
2.9. 69-73. ÂYETLERİN TAHLİLİ	158
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	161
KAYNAKLAR.....	165
ÖZGEÇMİŞ.....	173

KISALTMALAR

age.	adı geçen eser
agm.	adı geçen makale
a.g.m.	adı geçen madde
bkz.	bakınız
bs.	baskı
b.y.	baskı yeri yok
c.	cilt
C.C.	Celle Celâlüh
d.	doğum, doğumu
h.	hicrî
hızl.	hazırlayan
ö.	ölümü, ölüm tarihi
s.	sayfa
S.A.V.	Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
ts.	tarihsiz
v.	vefat
vb.	ve benzeri
vs.	vesaire
y.	yıl
y.y.	yayın yeri yok
Yay.	Yayınları

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Arapça, diğer diller gibi hem kişiler arası iletişimi sağlamakta hem de bir milletin kültürünü, edebiyatını yansıtmaktadır. Ayrıca bunların çok ötesinde evrensel bir dinin kitabının olması sebebiyle büyük bir öneme sahiptir.

Kur'ân-ı Kerim'in doğru anlaşılması ve hayata tatbik edilmesi için, Arap dili ve belâgatı temel unsurlardan biridir. Dinimizde Arap dili ve belâgatı, Kur'ân-ı Kerim'in nazmı celîlinin doğru telaffuz edilmesiyle beraber idrak edilmesi ve açıklanması için zaruri bir unsur olarak değerlendirilir. Belâgat ilminin Meânî ilmi durumlarını yani anlam bilimsel inceliklerini göz önünde bulundurmadan ve ortaya koymadan yapılan çeviriler bir takım problemleri de beraberinde getirmektedir. Bu problemlerin başında ilâhî kelâmdaki esrâr-ı ilâhîyi, letâfeti ve mâna yoğunluğunu ortadan kaldırmak gelir. Dolayısıyla meâllerin güvenilirliğinin zedelenmesi sorunu ortaya çıkmaktadır. En büyük problem ise her ne kadar bu ilme vâkıf olarak, meâlin hakkını vererek, yapılan çevirinin mücmel ve müteşâbih lafızların çevirisine uygun olduğu meâller bulunsun da çok azda olsa bunun tersi olan meâllerin bulunabilmesi problemidir. Daha da kötüsü bu malzemelerin farklı şeylere alet edilebilmesidir. Bu ise dinde tahrif noktasına varabilecek daha büyük sorunlar oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu problemlerin aşılması, belâgat ilmini daha iyi anlayıp bu ilme vâkıf olarak ve riâyet ederek, Kur'ân-ı Kerim âyetlerindeki anlam zenginliğinin farkında olunması ile mümkün olacaktır.

Ahzâb Sûresi'nin ele alındığı bu çalışmanın amacı; uygulamalı olarak Ahzâb Sûresi'nin Belâgat ilminin bir kısmı olan Meânî ilmi açısından tahlilini yaparak eşi ve benzeri gelmemiş ve gelmeyecek olan Kur'ân-ı Kerim'in Ahzâb Sûresi'nde yer alan Meânî ilmi malzemelerini ortaya koymak, anlam bilimsel durumlar hakkında bilgi vermek, daha ötesinde Kur'ân-ı Kerim'in daha doğru anlaşılması noktasında belâgat ilminin Meânî ilmi malzemelerinin ve inceliklerinin bilinmesi gerektiğine Ahzâb Sûresi bağlamında dikkat çekmektir. Ayrıca yukarıda vermiş olduğumuz problemleri ortadan kaldırmanın, lafzı Arapça olan Kur'ân-ı Kerim'in edebî sanatlarına ulaşmanın ve âyetleri doğru anlamının en tutarlı yollarından birinin belâgat ilminin Meânî ilmi kısmına vâkıf olmaktan geçtiğini göstermektir.

Bu yönüyle bakıldığında, Ahzâb Sûresi'nin Arap dili ve belâgatı açısından tüm yönleriyle tahlil edilmesine dair hatırı sayılır bir boşluğun olduğu görülmektedir. Bununla beraber, Kur'an-ı Kerim'deki belâgat sanatlarının bulunarak âyetlere ve kelimelere daha doğru mâna verilebilmesine yönelik bir çalışmaya önemli ölçüde ihtiyaç duyulmaktadır. Yapılan bu çalışma aslında bu noksanlığı giderecektir.

Bu amaç doğrultusunda çok geniş çaplı bir araştırma ile yapılan bu çalışmanın, Ahzâb Sûresi'nin Meânî ilmi açısından tahlili noktasında daha önce böyle bir araştırma ve çalışmanın yapılmamış olması sebebiyle “ilk” ve “özgün” bir değere sahip olduğu düşünülmektedir.

2. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI VE METODU

Ahzâb Sûresi'nin Meânî ilmi açısından tahlil edildiği bu çalışmada araştırmamız, Arapça'nın dil boyutuyla değil Meânî ilmi boyutuyla olmuştur. Sûredeki bazı kelimeler lugat açısından da incelenmiş olup, gerekli görüldüğü yerde Nahiv ve Sarf ilmi açısından bazı incelemeler yapılmıştır.

Bu alanda yapılan çalışmalardan ve farklı mânaları göstermede dil bilimcilerin hazırlamış olduğu tefsir çalışmalarından istifade edilmiştir. Her ne kadar Ahzâb Sûresi'nin Meânî ilmi açısından tahlili ile ilgili tez ya da makale çalışması olmasa da sûreye genel bakış açısından tez ve makaleler bulunmaktadır. Yapılan bu doktora ve yüksek lisans tezleri ile makaleler araştırmamızda veri toplamamıza yardımcı olmuştur.

Yaptığımız bu çalışmanın sûrenin tamamını kapsar nitelikte olması, bu tez ile ilgilenenlere genel bir fikir beyân ederek Meânî ilmi konularını tesbit edebilme yöntemini Kur'an-ı Kerim'in diğer âyetlerinde uygulamasına ve âyetlerde bulunan Meânî ilmi malzemelerine ve diğer edebî sanatlara göre doğru mâna verme ve tercüme oluşturmadaki önemini anlamasına vesile olacağı düşünülmektedir.

Çalışmamızda, asıl amaçtan uzaklaşmamak ve hacmi çok fazlalaştırmamak için Meânî ilmi açısından meâllerde oluşan anlam farklılıklarına ve diğer çeviri problemlerine değinilmemiştir. Ancak çalışmamızdan istifade edilerek genelde Kur'an-ı Kerim'in tamamı, özelde ise Ahzâb Sûresi hakkında meâllerde oluşan anlam farklılıkları ve diğer çeviri problemlerinin tesbiti çalışılabilir.

Bu tez çalışmasında amaca ulaşmak için yardım edecek şekilde muhtelit (karma) bir yöntem izlenmiştir. Bu bağlamda araştırma “kaynak taraması” ve “niteliksel

araştırma” etapları olmak üzere iki basamak üzerine bina edilmiştir. Bu bağlamda yapılan çalışma çok yönlü bir araştırma yöntemi temeline sabitlenmiştir.

Giriş bölümünde, yapılan doktora ve yüksek lisans tezleri ile makalelerden hareketle, ilgili kaynaklardan veri toplayarak, Ahzâb Sûresi’ne genel bir bakış yaparak sûrenin mahiyeti ve Kur’an-ı Kerimdeki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur.

Sırasıyla birinci bölümde Meânî ilminin genel çerçevesi, haberî ve inşâî isnad durumları ve Meânî ilminin diğer konuları hakkında bilgi verilip, ikinci bölümde ise sûre Meânî ilmi açısından tahlil edilirken, sûrede bulunan tüm âyetlerin Meânî ilmi konularına göre durumları tesbit edilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda tahlil çalışması, âyetin Meânî ilmi yönünün ismini vermek sûretiyle olmamış, tanımlama, örnekleme, cümleye kattığı değeri belirtme, mânâyı zenginleştirmedeki etkisi ve farklı mânalar elde etmedeki fonksiyonuna değinme şeklinde olmuştur. Kullanılan bu metotla araştırmada öncelikle litaretür taraması ve niteliksel araştırma yöntemlerinin beraber işlerlik kazandığı karma yöntemle veri toplaması yapılarak bu verilerin analizi yapılmıştır.

Bu bağlamda Kur’ân’ı Kerîm’i filolojik alanda inceleyen konu ile alakalı literatür taramasına başvuruldu. Öncelikle âyetler başta filolojik tefsirler olmak üzere klasik tefsirlerde ve Kur’an-ı Kerim’in doğru tefsir edilmesi ihtiyaç odaklı olan Ulûmü’l-Kur’an tefsirlerde taranarak, âyeti kerimenin bir bölümünde ya da tamamında her hangi bir Meânî ilmi konusunun olup olmadığı tesbit edildi.

Amacımıza ulaşabilmek için önce âyetler 1-8., 9-20. âyetler arası gibi bölümlere ayrıldı. Bu taksimatta, her tefsir farklı bir taksimata gidip, yeknesaklık olmadığından dolayı *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*’nin sûrede geçen dokuz ana konuyu baz alarak “**AHZÂB SÛRESİ**” maddesinde yaptığı taksimat esas alındı. Âyette bulunan anlam bilim yönü tahlil bölümüne taşındıktan sonra, morfolojik açıdan (sarf ilmi açısından) kelime olarak ele alınıp lügat, ıstılah ve terim anlamları lügat, edeb ve belâgat literatüründe ilgili kaynaklardan bulunmak suretiyle çalışmanın ilgili bölümüne taşındı. Ayrıca çalışma ilgili durumun sadece ismini vermek sûretiyle olmamış aynı zamanda ilgili anlam bilime yönelik tanımlama, örnekleme ve cümleye kattığı değeri belirtme şeklinde olmuştur.

Kullanılan diğer bir metod ise toplanan her bir veri başlığında, Ahzâb Sûresi’nin âyetlerinin incelenip, Meânî ilmi konularının Ahzâb Sûresi’nde uygulamalı olarak oluşumu, fâidesi ve âyete kattığı anlam farklılıklarına yer verilmesi olmuştur. Böylelikle

çalışmada, Meânî ilmi konularının Kur'an-ı Kerim âyetlerine uygulanıp, delillendirilerek anlama olan katkıları ve fâidelerinin konu edilmesi sağlanmış olup bu da çalışmanın normal çalışmalardan farklı bir çalışma olmasını sağlamıştır.

3. ARAŞTIRMADA LİTERATÜR TARAMASI VE KULLANILAN KAYNAKLAR

Türkiye’de Ahzâb Sûresi hakkında yapılan çalışmalarda, kısaca üç temayülün bulunduğunu söylemek yeterli olacaktır.

Bunlardan birincisi, Ahzâb Sûresi’nin tefsir boyutlu çalışmalarıdır. Örneğin ÇAPAN, Ergün, “*İslam Âile Yapısı Açısından Ahzâb Sûresi’nin Tefsiri*”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992.

İkincisi, Ahzâb Sûresi’nin âilevî ve sosyal boyutlu âyetlerinin tahlili ile ilgili çalışmalarıdır. Örneğin ÇELİK, Ali, “*Ahzâb Sûresi’ne Göre Aile Hukuku*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.

Üçüncüsü, Ahzâb Sûresi’nin Sîret-Nüzûl ilişkisi bağlamındaki çalışmalarıdır. Örneğin GÜLER, Büşra Nur, “*Sîret-Nüzûl İlişkisi Bağlamında Ahzâb Sûresi’nde Hendek Savaşı*”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.

Kuşkusuz bu yaklaşımların her biri genel olarak Ahzâb Sûresi’nin Kur'an-ı Kerimdeki yeri hakkında, özel olarak da Ahzâb Sûresi’nin içeriği ile ilgili önemli ipuçları sunmaktadır. Ancak, Ahzâb Sûresi’nin Meânî ilmi yönünü ele alan çalışmalar yapılmadığı görülmektedir.

Kısaca, verilmeye çalışılan bilgilerden yola çıkarak, Ahzâb Sûresi ile alakalı yapılan çalışma ve araştırmaların genel anlamda birkaç konuda odaklandığı görülmektedir. Birincisi yapılan bu çalışmaların belirli ölçüde bir veriden hareketle çalışılmakta ve yapılan bu araştırmalar ve çalışmalar çoğunlukla Ahzâb Sûresi’nin fikhî ve hukukî boyutu üzerine inşâ edilmektedirler. İkincisi, bir kısım çalışmalarda Ahzâb Sûresi’nin tefsir yönü esas olarak ele alınmaktadır. Son olarak da, özellikle Ahzâb Sûresi’nin sîret-nüzûl boyutunu ele alan çalışmalarıdır.

Meânî ilmine göre tahlilini hazırlarken başvuru kaynaklar filolojik alanda hazırlanan ve edebî sanatlara riâyet edilerek telif edilen klasik ve çağdaş tefsir çalışmaları olmuştur. Bu eserlerden bazıları el-Ferrâ’nın (ö. 207/822) *Me’âni’l-Kur’ân*’ı, et-Taberî’nin

(ö. 310/923) *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Ḳur'ân*'ı, Ebü'l-Kâsım Mahmûd bin Ömer bin Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf 'an haḳâ'iki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eḳâvîl fî vüçûhi't-te'vîl*'i, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Tefsîru'n-Nesefî (Medârikü't-tenzîl ve Hakâiku't-te'vîl)*'si, Ebu Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) *el-Bahrü'l-Muhîṭ*'i, Semîn el-Halebî'nin (ö. 756/1355) *ed-Dürrü'l-maşûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*'u, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tefsîrü'l-Ḳur'ânî'l-'azîm (İbn Kesîr)*'i, el-Hırbevî el-Bikaî'nin (ö. 855/1480) *Nazmu'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-süver*'i ve Ebüssuûd'un (ö. 982/1574) *İrşâdü'l-'akli's-selîm*'i gibi klasik kaynaklardır. Çağdaş eserler ise Muhammed Ali es-Sabûnî'nin (d. 1930) *Safvetü't-Tefâsîr*'i, Vehbe Zuhaylî'nin (d. ö. 1938-2015) *et-Tefsîru'l-Münîr fî'l-Akîdeti ve's-Şerîati ve'l-Menheci*'dir. Ahzâb Sûresi'nin belâgatı bağlamında, âyetlere verilen mânaların incelenmesi hususunda yararlanılan kaynaklardan bazıları ise aynı şekilde Kur'ân-ı Kerîm'i Arap dili ve belâgatı açısından inceleyen, Kur'an'ın doğru tefsir edilmesi ihtiyacından doğan Ulûmü'l-Kur'an tefsir eserleri olmuştur. Yukarıda başvuru kaynağı eserlerin yanında en-Nehhâs'ın (ö.338/950) *İ'râbu'l-Kur'ân*'ı, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs'ın (ö. 370/981) *Aḳkâmü'l-Ḳur'ân*'ı, dirâyet tefsiri alanında önemli bir isim olan Fahrüddîn er-Râzî'nin (ö.606/1210) *Mefâtîḥu'l-ğayb*'ı (*et-Tefsîru'l-Kebîr*), el-Kurtubî'nin (ö.671/1273) *el-Câmi' li-aḳkâmi'l-Ḳur'ân*'ı (*Tefsîru'l-Kurtubî*), Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nûriddîn Alî b. Âdil en-Nu'mânî ed-Dımaşkî'nin (ö. 775/1374) *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*'ı, ez-Zerkeşî'nin (ö. 794/1392), *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Ḳur'ân*'ı, es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Ḳur'ân*'ı, İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1127/1715) *Rûhu'l-Beyân*'ı, Şevkânî'nin (ö.1250/1834) *Fethü'l-Kadîr*'i, el-Âlûsî'nin (ö.1270/1854) *Rûhu'l-Meânî* adlı tefsiri, Tâhir bin Âşûr'un (ö.1284/1868) *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*'i ve el-Hererî'nin (ö. 1441/2019) *Tefsîru Hadâiku'r-Ravhi ve'r-Reyhân fî Ravâbi 'ulûmi'l-Kur'ân* isimli tefsir kitabı başvuru bazı Ulûmü'l-Kur'an tefsir eserleridir.

Belâgat alanında yararlanılan klasik kaynak olarak “Beyân”, “Meânî” ve “Bedî” alanlarında belâgat ilmini genel olarak ele alan İbnü's-Şecerî'nin (ö. 542/1148) *el-Emâlî*'si, es-Sekkâkî'nin (ö.626/1229) *Miftâhu'l-Ulûm*'u, Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in (ö. 637/1239) *el-Meselü's-sâ'ir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*'i, İbn Ebi'l-İsba'nın (ö. 654/1256) *Tahrîrü't-Tahbîr*'i (*fî şinâ'ati's-şi'r ve'n-neşr ve beyânî i'câzi'l-Ḳur'ân*), en-Nüveyrî'nin (ö.

733/1333) *Nihâyetü'l-ereb fî fûnûni'l-edeb*'i, İbnü'l-Esîr el-Halebî'nin (ö.737/1336) *Cevherü'l-Kenz*'i, el-Kazvînî'nin (ö.739/1338) *el-Îzâh fî Ulûmi'l-Belâga* ve aynı müellife ait *et-Telhîs fî Ulûmi'l-Belâga*'sı, et-Tîbî'nin (ö. 743/1343) *et-Tibyân fî'l-beyân*'ı (*et-Tibyân fî'l-me'ânî ve'l-beyân*'ı), es-Sübkî'nin (ö. 773/1372) *Arûsu'l-Efrâh fî Şerhi Telhîsi'l-Miftâh*'ı, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî'nin (ö. 1230/1815) *Hâşiye 'alâ Şerhi't-Telhîş*'i, Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî'nin (ö. 1362/1943) *Cevâhiru'l-Belâga fî'l-Meânî ve'l-Beyân, ve'l-Bedî*'i ve Ahmed bin Mustafa el-Merâgî'nin (ö. 1371/1952) *Ulûmu'l-Belâga (el-Beyân, el-Meânî, el-Bedî)*'sı gibi eserlerden yararlanıldı. Çağdaş olarak da el-Meydânî'nin (ö.1398/1978) *el-Belâgatü'l-Arabiyye*'si, özellikle meânî ve bedî' ilminde Hasan Tabl'ın *Uslûbu'l-İltifât fî'l-Belâgati'l-Kur'âniyye*'si, Abdulfettâh Besyûnî Feyyûd'un *İlmü'l-Meânî*'si ve Ali el-Cârim ve Mustafa Emin'in *el-Belâgatü'l-Vâdiha fî'l-Beyâni ve'l-Meâni, ve'l-Bedî mea'd-Delîl*'i gibi kitaplara başvuruldu.

Kelimelerin ıstikak, lügat, ıstilahî ve terim mânaları yönünden incelenmesinde yararlanılan kamuslar Kur'an-ı Kerîm lugatı olarak bilinen Râgıb el-İsfahânî'nin (ö.502/1108) *el-Müfredât* isimli eseri, el-Fîrûzâbâdî'nin (ö.817/1415) *el-Kamûsu'l-Muhît*'i ve Murtazâ ez-Zebidî'nin (ö.1205/1791) *Tâcu'l-Arûs*'u yararlanılan eserlerdendir. Çağdaş lugatlardan ise Ahmet Muhtâr Ömer'in, *Mu'cemü'l-Lügati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra*'sı, İbrâhim Mustafa, Ahmed Hasan Zeyyat, Hamid Abdülkadir ve Muhammed Ali Neccar gibi yazarların bulunduğu Kahire Dil kurumu tarafından yazılan *el-Mu'cemü'l-vasît* isimli lügat bulunmaktadır.

Bu alanda yararlandığımız Türkçe kitap, tez ve makaleler ise Nasrullah Hacımüftüoğlu'nun *İ'câz ve Belâgat Deyimleri* isimli kitabı, İsmail Bayer'in, *Keşşaf Tefsirinde Belâgat Uygulamaları* konulu Yayınlanmamış Doktora Tezi (Erzurum 2013), Hasan Uçar'ın, *Kur'an-ı Kerîm'deki Anlamsal Bedî' Sanatları* konulu Yayınlanmamış Doktora Tezi (Konya 2013), Süleyman Gür'ün, *Kâzî Beyzâvî Tefsirinde Belâgat İlmi ve Uygulanışı* konulu Yayınlanmamış Doktora Tezi (Erzurum 2014) ve Ali Bulut'un 2010 yılında *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*'nde yayınlanan "Kur'an-ı Kerim'de İtnab Üslubu" konulu makalesidir.

Ayrıca genel mânada Belâgat ilmi, özel mânada ise Beyân, Meânî ve Bedî' ilmi açısından önemli bir yeri hâiz olan ve bir çok konuda olduğu gibi bizim çalışmamız

hakkında da kendisinde Ahzâb Sûresi diye bir madde bulunduran *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* de yararlandığımız kaynaklardandır.

4. AHZÂB SÛRESİ'NE GENEL BİR BAKIŞ

Çalışmamıza başlamadan önce Ahzâb Sûresi'nin metnine ve Diyânet İşleri Başkanlığı'nın hazırlamış olduğu *Kur'an-ı Kerim ve Meâli* isimli meâlden aldığımız Ahzâb Sûresi'nin meâline yer vereceğiz. Tahlil bölümünde önce konularına göre taksim edilen âyetlere ayrıldıktan sonra her kısımda önce âyetlerin konusu verilecek sonra âyetlerde bulunan Meânî ilmi konuları verilecek daha sonra âyetlerin tahliline geçilecektir. Tahlilde önce edebî sanat bulunan âyet ve meâli verilip daha sonra edebî sanatın bulunduğu kısmın tahlili yapılacaktır.

4.1. AHZÂB SÛRESİ'NİN METNİ VE MEÂLİ²

A. Ahzâb Sûresi'nin Metni

سورة الاحزاب

بسم الله الرحمن الرحيم

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١﴾ ۞ وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿٢﴾ ۞ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿٣﴾ ۞ مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جُوفِهِ وَمَا جَعَلَ أَرْوَاجَكُمْ أَلْيَ تَظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ أَمْهَاتِكُمْ وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ ذَلِكَ قَوْلُكُمْ بِأَفْوَاهِكُمْ وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ ﴿٤﴾ ۞ أَدْعُوهُمْ لِأَبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آبَاءَهُمْ فَاخْوَائَكُمْ فِي الدِّينِ وَمَوَالِيكُمْ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَلَكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٥﴾ ۞ النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَرْوَاجُهُ أَمْهَاتُهُمْ وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَىٰ أَوْلِيَائِكُمْ مَعْرُوفًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا ﴿٦﴾ ۞ وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿٧﴾ ۞

² Sûre'nin metni, Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin'in hazırlayıp, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları'nın 2006 yılında Ankara'da 12. Baskı olarak çıkarttıkları *Kur'an-ı Kerim ve Meâli* adlı kitabının Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurumsal resmî web sitesinde yayınlanan ayrıca dipnotta erişim tarihi, saati ve adresi verilen, internet adresinden alınmıştır. Sûre'nin meâli ise yine Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin'in hazırlayıp, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları'nın 2006 yılında Ankara'da 12. baskı olarak çıkarttıkları *Kur'an-ı Kerim ve Meâli* adlı meâl kitabından alınmıştır.

لَيْسَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ وَأَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٨﴾ ﴿٨﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا ﴿٩﴾ ﴿٩﴾ إِذْ جَاؤُكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونًا ﴿١٠﴾ ﴿١٠﴾ هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا ﴿١١﴾ ﴿١١﴾ وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا ﴿١٢﴾ ﴿١٢﴾ وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا ﴿١٣﴾ ﴿١٣﴾ وَلَوْ دَخَلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ آفْطَارِهَا ثُمَّ سَأَلُوا الْفِتْنَةَ لَآتَوْهَا وَمَا تَلَبَّثُوا بِهَا إِلَّا يَسِيرًا ﴿١٤﴾ ﴿١٤﴾ وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُولُونَ الدِّبَارَ وَكَانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْئُولًا ﴿١٥﴾ ﴿١٥﴾ قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمْ الْفِرَارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ وَإِذَا لَا تُمَتَّعُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٦﴾ ﴿١٦﴾ قُلْ مَنْ ذَا الَّذِي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللَّهِ إِنْ أَرَادَ بِكُمْ سُوءًا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٧﴾ ﴿١٧﴾ قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا وَلَا يَأْتُونَ الْبَاسَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٨﴾ ﴿١٨﴾ أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يُنْظَرُونَ إِلَيْكَ تَتَوَرَّعُ عَنْهُمْ كَأَنَّهُمْ كَالَّذِي يُعْصَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَفُوكُمْ بِالسِّنَةِ حِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ أُولَئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿١٩﴾ ﴿١٩﴾ يَحْسَبُونَ الْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا وَإِنْ يَأْتِ الْأَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بَادُونَ فِي الْأَعْرَابِ يَسْتَأْذِنُ عَنْ أَنْبَائِكُمْ وَلَوْ كَانُوا فِيكُمْ مَا قَاتَلُوا إِلَّا قَلِيلًا ﴿٢٠﴾ ﴿٢٠﴾ لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا ﴿٢١﴾ ﴿٢١﴾ وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا ﴿٢٢﴾ ﴿٢٢﴾ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رَجُلٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَى نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾ ﴿٢٣﴾ لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ إِنْ شَاءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٢٤﴾ ﴿٢٤﴾ وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَيْثِهِمْ لَمْ يَأْلُوا خَيْرًا وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا ﴿٢٥﴾ ﴿٢٥﴾ وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَافِيهِمْ وَقَفَتْ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَزِيلُوا قَلِيلًا وَتَأْسَرُونَ قَلِيلًا ﴿٢٦﴾ ﴿٢٦﴾ وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَدِيَارَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضًا لَمْ تَطْوُهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا ﴿٢٧﴾ ﴿٢٧﴾ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزْوَاجِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ وَأَسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿٢٨﴾ ﴿٢٨﴾ وَإِنْ كُنْتُمْ تُرِيدُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالْآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾ ﴿٢٩﴾ يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبِينَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾ ﴿٣٠﴾ وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ وَتَعَمَلْ صَالِحًا نُؤْتِهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا ﴿٣١﴾ ﴿٣١﴾ يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُ أَكْأَدِ مِنَ النِّسَاءِ إِنْ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٣٢﴾ ﴿٣٢﴾ وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ﴿٣٣﴾ ﴿٣٣﴾ وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا ﴿٣٤﴾ ﴿٣٤﴾ إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ

وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴿٣٥﴾ وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا ﴿٣٦﴾ وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا ﴿٣٧﴾ مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ لَهُ سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَقْدُورًا ﴿٣٨﴾ الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللَّهِ وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا ﴿٣٩﴾ مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٤٠﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا ﴿٤١﴾ وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٤٢﴾ هُوَ الَّذِي يُصَلِّيْ عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا ﴿٤٣﴾ تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ وَأَعَدَّ لَهُمْ أَجْرًا كَرِيمًا ﴿٤٤﴾ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٤٥﴾ وَذَاعِبًا إِلَى اللَّهِ بِأَذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا ﴿٤٦﴾ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ فَضْلًا كَبِيرًا ﴿٤٧﴾ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعْ أَذْيَهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿٤٨﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَكَهَّفُ الْمُؤْمِنَاتُ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَةٍ تَعْتَدُونَهَا فَمَتَّعُوهُنَّ وَسِرَّحُوهُنَّ سِرَاحًا جَمِيلًا ﴿٤٩﴾ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَخْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ النَّبِيِّاتِ اتَّيَتْ أَجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْكَ وَبَنَاتٍ عِمَّكَ وَبَنَاتٍ عَمَّاتِكَ وَبَنَاتٍ خَالَكَ وَبَنَاتٍ خَالَاتِكَ الَّتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ وَامْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا خَالِصَةً لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٥٠﴾ تُرْجَى مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُسْوَى إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنْ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ تَقَرَّ أَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَحَرْنَ وَيَرْضَيْنَ بِمَا آتَيْتَهُنَّ كُلَّهُنَّ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمًا ﴿٥١﴾ لَا يَجِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدِ وَلَا أَنْ تَبْدَلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا ﴿٥٢﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرِ نَاطِرٍ لَكُمْ وَإِنِ ابْنُكُمْ فَقَدْ دُخِيَ فَاذْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْسِبِينَ لِحَدِيثِ النَّبِيِّ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تُنَاجُواهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا ﴿٥٣﴾ إِنْ تَبَدَّلُوا شَيْئًا أَوْ خَفَوْهُ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٥٤﴾ لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِي آبَائِهِنَّ وَلَا أَبْنَائِهِنَّ وَلَا إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءَ إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَخَوَاتِهِنَّ وَلَا نِسَائِهِنَّ وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ وَاتَّقِينَ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ﴿٥٥﴾ إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴿٥٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي

الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ يُودُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بَغْيٍ مَا اكْتَسَبُوا فَقَدْ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا ﴿٥٨﴾ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٥٩﴾ لِّئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٠﴾ مَلْعُونِينَ أَيْنَ مَا تُقْفُوا أُحْذُوا وَقُتِلُوا تَقْتِيلًا ﴿٦١﴾ سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ﴿٦٢﴾ يَسْأَلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُذِيرُكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا ﴿٦٣﴾ إِنَّ اللَّهَ لَعَنَ الْكَافِرِينَ وَأَعَدَّ لَهُمْ سَعِيرًا ﴿٦٤﴾ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٦٥﴾ يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللَّهَ وَأَطَعْنَا الرَّسُولَ ﴿٦٦﴾ وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَ رَبَّنَا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ وَالْعَلَهُمْ لَغْنَا كَبِيرًا ﴿٦٨﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى فَبَرَّاهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا ﴿٦٩﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٧٠﴾ يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٧١﴾ إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا ﴿٧٢﴾ لِيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٧٣﴾³

B. Ahzâb Sûresi'nin Meâli

1. Ey Peygamber! Allah'a karşı gelmekten sakın. Kâfirlere ve münafıklara itaat etme. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.
2. Rabbinden sana vahyolunana uy. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.
3. Allah'a tevekkül et, vekil olarak Allah yeter.
4. Allah, hiçbir adamın içine iki kalp koymamıştır. Kendilerine zıhâr yaptığınız eşlerinizi de anneleriniz yapmamıştır. Yine evlatlıklarınızı da öz çocuklarınız (gibi) kılmamıştır. Bu sizin ağızlarınızla söylediğiniz (fakat gerçekliği olmayan) sözünüzdür. Allah ise gerçeği söyler ve doğru yola iletir.
5. Onları babalarına nispet ederek çağırın. Bu Allah katında daha (doğru ve) adaletlidir. Eğer babalarını bilmiyorsanız, onlar sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır.

³ Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim ve Meâli, 2006, <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/ahzab-suresi-33/ayet-1/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1> (Erişim 04 Kasım 2020/20.30), s. 417.

Hata ile yaptığınız bir işte size hiçbir günah yoktur. Fakat kasten yaptığınız şeylerde size günah vardır. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

6. Peygamber, mü'minlere kendi canlarından daha önce gelir. Onun eşleri de mü'minlerin analarıdır. Aralarında akrabalık bağı olanlar, Allah'ın Kitabına göre, (miras konusunda) birbirleri için (diğer) mü'minlerden ve muhacirlerden daha önceliklidirler. Ancak dostlarınıza bir iyilik yapmanız başka. Bu (hüküm) Kitap'ta yazılıdır.

7. Hani biz peygamberlerden sağlam söz almıştık. Senden, Nûh'tan, İbrâhim, Mûsâ ve Meryem oğlu İsa'dan da. Evet biz onlardan sapa sağlam bir söz almıştık.

8. (Allah bunu,) doğru kimseleri doğruluklarından hesaba çekmek için (yapmıştır.) Kâfirlere de elem dolu bir azap hazırlamıştır.

9. Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani (düşman) ordular üzerinize gelmişti de biz onların üzerine bir rüzgâr ve göremediğiniz ordular göndermiştik. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir.

10. Hani onlar size hem üst tarafınızdan hem alt tarafınızdan gelmişlerdi. Hani gözler kaymış ve yürekler ağızlara gelmişti. Siz de Allah'a karşı çeşitli zanlarda bulunuyordunuz.

11. İşte orada mü'minler denendiler ve şiddetli bir şekilde sarsıldılar.

12. Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık olanlar, "Allah ve Resülü bize, ancak aldatmak için vaadde bulunmuşlar" diyorlardı.

13. Hani onlardan bir grup, "Ey Yesrib (Medine) halkı! Sizin burada durmak imkanınız yok. Haydi geri dönün" demişti. Onlardan bir başka grup da, "Evlerimiz açık (korumasız)" diyerek Peygamberden izin istiyorlardı. Oysa evleri açık (korumasız) değildi. Onlar sadece kaçmak istiyorlardı.

14. Eğer Medine'nin her tarafından üzerlerine gelinse ve orada karışıklık çıkarmaları istenseydi, onu mutlaka yaparlardı; o konuda fazla gecikmezlerdi.

15. Andolsun ki, onlar, daha önce geri dönüp kaçmayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen söz ise sorumluluğu gerektirir.

16. De ki: "Eğer siz ölümden ya da öldürülmekten kaçırıyorsanız, kaçmak size asla fayda vermeyecektir. O takdirde bile (hayatın zevklerinden) pek az yararlandırılırsınız."

17. De ki: "Eğer Allah size bir kötülük dilese, sizi Allah'tan koruyacak kimdir? Yahut size bir rahmet dilese buna engel olacak kimdir?" Onlar kendilerine Allah'tan başka hiçbir dost ve hiçbir yardımcı bulamazlar.

18-19. Şüphesiz Allah içinizden, savaştan alıkoyanları ve kardeşlerine, "Bize gelin" diyenleri biliyor. Size katkıda cimri davranarak savaşa pek az gelirler. Korku geldiğinde ise, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimse gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidince de ganimete karşı aşırı düşkünlük göstererek sizi keskin dillerle incitirler. İşte onlar iman etmediler. Allah da onların amellerini boşa çıkardı. Bu Allah'a kolaydır.

20. Düşman birliklerinin gitmediğini sanıyorlar. Düşman birlikleri (bir daha) gelecek olsa, isterler ki, (çölde) bedevilerin arasında bulunsunlar da size dair haberleri (gidip gelenlerden) sorsunlar. İçinizde bulunsalardı da pek az savaşırlardı.

21. Andolsun, Allah'ın Resülünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.

22. Mü'minler düşman birliklerini görünce, "İşte bu Allah'ın ve Resülünün bize vaad ettiği şeydir. Allah ve Resülü doğru söylemişlerdir" dediler. Bu onların ancak imanlarını ve teslimiyetlerini artırmıştır.

23. Mü'minlerden öyle adamlar vardır ki, Allah'a verdikleri söze sâdık kaldılar. İçlerinden bir kısmı verdikleri sözü yerine getirmiştir (şehit olmuştur). Bir kısmı da (şehit olmayı) beklemektedir. Verdikleri sözü asla değiştirmemişlerdir.

24. Bunun böyle olması Allah'ın, doğruları, doğrulukları sebebiyle mükafatlandırması, dilerse münafıklara azap etmesi yahut onların tövbesini kabul etmesi içindir. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

25. Allah inkâr edenleri, hiçbir hayra ulaşmaksızın kin ve öfkeleriyle geri çevirdi. Allah, savaşta mü'minlere kâfi geldi. Allah kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.

26. Allah kitap ehlinden olup müşriklere yardım edenleri kalelerinden indirdi ve kalplerine büyük bir korku saldı. Siz onların bir kısmını öldürüyor, bir kısmını da esir ediyordunuz.

27. Allah sizi onların topraklarına, yurtlarına, mallarına ve henüz ayak basmadığınız topraklara varis kıldı. Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir.

28. Ey Peygamber! Hanımlarına de ki, "Eğer dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız, gelin size mut'a vereyim ve sizi güzelce bırakayım."

29. "Eğer Allah'ı, Resülünü ve ahiret yurdunu istiyorsanız, bilin ki Allah içinizden iyilik yapanlara büyük bir mükafat hazırlamıştır."

30. Ey Peygamber'in hanımları! İçinizden kim apaçık bir çirkinlik yaparsa onun cezası iki kat verilir. Bu Allah'a göre kolaydır.

31. İçinizden kim Allah'a ve Resûlüne itaat eder ve salih bir amel işlerse, ona mükafatını iki kat verimiz. Biz ona bereketli bir rızık hazırlamışızdır.

32. Ey Peygamber'in hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınıyorsanız (erkeklerle konuşurken) sözü yumuşak bir eda ile söylemeyin ki kalbinde hastalık (kötü niyet) olan kimse ümide kapılmasın. Güzel (ve doğru) söz söyleyin.

33. Evlerinizde oturun. Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekatı verin. Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Ey Peygamberin ev halkı! Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.

34. Siz evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın. Şüphesiz Allah en gizli şeyi bilendir, hakkıyla haberdardır.

35. Şüphesiz müslüman erkeklerle müslüman kadınlar, mü'min erkeklerle mü'min kadınlar, itaatkar erkeklerle itaatkar kadınlar, doğru erkeklerle doğru kadınlar, sabreden erkeklerle sabreden kadınlar, Allah'a derinden saygı duyan erkekler, Allah'a derinden saygı duyan kadınlar, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar, namuslarını koruyan erkeklerle namuslarını koruyan kadınlar, Allah'ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar var ya, işte onlar için Allah bağışlanma ve büyük bir mükafat hazırlamıştır.

36. Allah ve Resûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mü'min erkek ve hiçbir mü'min kadın için kendi işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur. Kim Allah'a ve Resûlüne karşı gelirse şüphesiz ki o apaçık bir şekilde sapmıştır.

37. Hani sen Allah'ın kendisine nimet verdiği, senin de (azat etmek sûretiyle) iyilikte bulunduğu kimseye, "Eşini nikahında tut (onu boşama) ve Allah'tan sakın" diyordun. İçinde, Allah'ın ortaya çıkaracağı bir şeyi gizliyor ve insanlardan çekiniyordun. Oysa kendisinden çekinmene Allah daha layıktı. Zeyd eşinden yana isteğini yerine getirince (eşini boşayınca), onu seninle evlendirdik ki, eşlerinden yana isteklerini yerine getirdiklerinde (onları boşadıklarında), evlatlıklarının eşleriyle evlenmeleri konusunda mü'minlere bir zorluk olmasın. Allah'ın emri mutlaka yerine getirilmiştir.

38. Allah'ın, kendisine farz kıldığı şeyleri yerine getirmesi konusunda peygambere bir darlık yoktur. Daha önce gelip geçen peygamberler hakkında da Allah'ın kanunu böyledir. Allah'ın emri kesinleşmiş bir hükümdür.

39. Daha önce gelip geçen o peygamberler, Allah'ın vahiylerini tebliğ eden, Allah'tan korkan, başka hiç kimseden korkmayan kimselerdir. Allah hesap görücü olarak yeter.

40. Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resülü ve nebilerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

41. Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin.

42. Onu sabah akşam tesbih edin.

43. O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size merhamet eden; melekleri de sizin için bağışlanma dileyendir. Allah mü'minlere çok merhamet edendir.

44. Allah'a kavuşacakları gün mü'minlere yönelik esenlik dileği "Selam" dır. Allah onlara bol bir mükafat hazırlamıştır.

45-46. Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı; Allah'ın izniyle kendi yoluna çağıran bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik.

47. Mü'minlere kendileri için Allah'tan büyük bir lütuf olduğunu müjdele.

48. Kâfirlere ve münafıklara itaat etme! Onların eziyetlerine aldırma ve Allah'a tevekkül et. Vekil olarak Allah yeter.

49. Ey iman edenler! Mü'min kadınları nikahlayıp, sonra onlara dokunmadan (cinsel ilişkide bulunmadan) kendilerini boşadığınızda, onlar üzerinde sizin sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur. Bu durumda onlara mut'a verin ve kendilerini güzel bir şekilde bırakın.

50. Ey Peygamber! Biz sana mehirlerini verdiği eşlerini, Allah'ın sana ganimet olarak verdiklerinden elinin altında bulunan kadınları; seninle beraber hicret eden, amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını ve teyzelerinin kızlarını sana helal kıldık. Ayrıca, diğer mü'minlere değil de, sana has olmak üzere, mehirsiz olarak kendini Peygamber'e bağışlayan, Peygamber'in de kendisini nikahlamak istediği herhangi bir mü'min kadını da (sana helal kıldık.) Mü'minlere eşleri ve sahip oldukları cariyeleri hakkında farz kıldığımız şeyleri elbette bilmekteyiz. Bütün bunlar, sana herhangi bir zorluk olmaması içindir. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

51. Ey Muhammed! Bunlardan (hanımlarından) dilediğini geri bırakırsın, dilediğini yanına alırsın. Uzak durduklarından dilediklerini yanına almanda da sana bir günah yoktur. Bu onların gözlerinin aydın olması, üzülmemeleri ve hepsinin de kendilerine verdiği razı olmaları için daha uygundur. Allah kalplerinizdekini bilir. Allah hakkıyla bilendir, halimdir. (Hemen cezalandırmaz, mühlet verir.)

52. Bundan sonra, güzellikleri hoşuna gitse bile, başka kadınlarla evlenmek, eşlerini boşayıp başka eşler almak sana helal değildir. Ancak sahip olduğun cariyeler başka. Şüphesiz Allah her şeyi gözetleyendir.

53. Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu davranışınız Peygamber'i rahatsız etmekte, fakat o sizden de çekinmektedir. Allah ise gerçeği söylemekten çekinmez. Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz hem de onların kalpleri için daha temizdir. Allah'ın Resûlüne rahatsızlık vermeniz ve kendisinden sonra hanımlarını nikahlamanız ebediyyen söz konusu olamaz. Çünkü bu Allah katında büyük bir günahtır.

54. Siz bir şeyi açığa vursanız da gizleseniz de, biliniz ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

55. Peygamberin hanımlarına, babalarından, oğullarından, erkek kardeşlerinden, erkek kardeşlerinin oğullarından, kız kardeşlerinin oğullarından, mümin kadınlardan ve sahip oldukları cariyelerden ötürü bir günah yoktur. Ey Peygamber hanımları! Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah her şeye hakkıyla şahittir.

56. Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selam edin.

57. Şüphesiz Allah ve Resûlünü incitenlere, Allah dünya ve ahirette lanet etmiş ve onlara aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır.

58. Mümin erkekleri ve mümin kadınları işlemedikleri şeyler yüzünden incitenler, bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir.

59. Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, bedenlerini örtecek elbiselerini giysinler. Bu onların tanınıp incitilmemelerine de daha uygundur. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

60-61. Andolsun, eğer münafıklar, kalplerinde bir hastalık bulunanlar ve Medine'de kötü haberler yayıp ortalığı karıştıranlar (tuttukları yoldan) vazgeçmezlerse, elbette seni onların üzerine gitmeye teşvik edeceğiz. Onlar da (bundan sonra) orada lanete uğramış kimseler olarak seninle pek az süre komşu kalacaklardır. Nerede bulunurlarsa, yakalanırlar ve yaman bir şekilde öldürülürler.

62. Daha önce gelip geçenler hakkında da Allah'ın kanunu böyledir. Allah'ın kanununda asla değişme bulamazsın.

63. İnsanlar sana kıyametin vaktini soruyorlar. De ki: "Onun ilmi ancak Allah katındadır." Ne bilirsin, belki de kıyamet yakında gerçekleşir.

64. Şüphesiz Allah kâfirlere lanet etmiş ve onlara alevli bir ateş hazırlamıştır.

65. Onlar, orada ebedi olarak kalacaklardır. Hiçbir dost, hiçbir yardımcı bulamayacaklardır.

66. Yüzlerinin ateşte bir yandan bir yana döndürüleceği gün, "Keşke Allah'a ve Resül'e itaat edeydik" diyecekler.

67. Yine şöyle diyecekler: "Ey Rabbimiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yoldan saptırdılar."

68. "Ey Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onları büyük bir lanete uğrat."

69. Ey iman edenler! Siz Mûsâ'ya eziyet eden kimseler gibi olmayın. Nihâyet Allah onu onların dediklerinden temize çıkarmıştı. Mûsâ Allah katında itibarlı bir kimse idi.

70-71. Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğru söz söyleyin ki Allah sizin işlerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah'a ve Resülüne itaat ederse, muhakkak büyük bir başarıya ulaşmıştır.

72. Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.

73. Allah, münafık erkeklere ve münafık kadınlara, Allah'a ortak koşan erkeklere ve Allah'a ortak koşan kadınlara azap etmek; mümin erkeklerin ve mümin kadınların da tövbelerini kabul etmek için insana emaneti yüklemiştir. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.⁴

⁴ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), *age.*, s. 417-426.

4.2. AHZÂB SÛRESİ'NİN MAHİYETİ

Mushaf sıralamasında otuz üçüncü, nüzul sıralamasına göre doksanuncu sûredir. Âl-i İmrân Sûresi'nden sonra, Mümtehine Sûresi'nden önce ittifakla Medine'de inmiştir. İbn İshak'a göre Medine'de nâzil olmuştur; tarih bakımından Medenî sûrelerin dördüncüsüdür. Yetmişüç âyet ve Kur'an-ı Kerim'in 33. sûresi olan Ahzâb Sûresi⁵ aynı zamanda 1280 kelime ve 5796 veya 5790 harften oluşmaktadır.⁶

Sûre, adını 20 ve 22. âyetlerde geçen “**el-Ahzâb**” kelimesinden almıştır. Ahzâb kelimesi ile inananlara karşı savaşmak için bir araya gelen müşrik Arap kabileleri kastedilmektedir.⁷ Bu müşrik Arap kabilelerinin sebep olduğu savaşa “*Hendek*” veya “*Ahzâb Savaşı*” denir. Bu sûrede de bu olay zikredildiğinden Ahzâb Sûresi adını almıştır.

Ahzâb Sûresi'nde geçen başlıca konular şunlardır:⁸

Sûrede başlıca Hendek ve Benî Kureyza savaşları ile aile hayatına dair bazı hükümler, Peygamber efendimiz'e (S.A.V.) karşı Kâfirlerin ve Münafıkların dedikodularına sebep olacak olan nesebe, nikâha, mirasa, boşamaya, tesettüre, terbiyeye vb. şeylere dair hükümler konu edilmiştir. Bu konular âyet numaralarına göre aşağıdaki gibidir.

1. 1-8. âyetler Allah'tan korkma ve Allah'a tevekkülün emredilmesi, zihâr gibi bazı cahiliye adetlerini kaldıran vahye uymayı, Peygamber efendimizin makamı, vazifesi ve mirasın akrabalık sebebiyle meşru kılınmasını anlatır.
2. 9-20. âyetlerde müşrik ve münafık grupların (ahzâb) yol açmış olduğu Hendek (Ahzâb) ve Kureyzaoğulları Gazvesi, Medine'ye saldırıyı, savaş halinde münafıkların durumları ve davranışları, müminlerin imtihan edilmeleri konu edilmektedir.

⁵ Ebu Abdullah bin Ömer bin el-Hasan bin el-Hüseyin et-Teymi er-Râzî (Fahredden er-Râzî), *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsiru'l-Kebîr)*, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1999, 25, s. 153.

⁶ Mücîru'd-dîn bin Muhammed el-Uleymî Ebu'l-Yumni, *Fethu'r-rahman fî Tefsiri'l-Kur'an*, Dâr'ü'n-Nevâdir, Dimaşk 2009, 5, s. 335; eş-Şehy Muhammed Ali Taha ed-Dürre, *Tefsiru'l-Kur'an-ı'l Kerim ve İ'rabühü ve Beyânühü*, Dârübni Kesîr, Dimaşk-Beyrut 2009, 7, s. 425.

⁷ Emin Işık, “Ahzâb Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. II., TDV Yayın ve Matbaacılık, İstanbul 2009, s. 195-196.

⁸ Vehbe bin Mustafa ez-Zühaylî, *et-Tefsiru'l-Münîr fî'l-Akîdeti ve's-Şeriatî ve'l-Menhec*, Dârü'l-Fikri'l-Muâsir, Dimaşk 1997, 21, s. 227-287, 22, s. 5-124; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Umut Matbaası, İstanbul ts., 6, s. 290-291; Emin Işık, a.g.m., s. 195-196; Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an Yolu Tefsiri, 2006, <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-tefsir-1/ahzab-suresi-33/ayet-1/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1> (Erişim 04 Kasım 2020/21.25), 4, s. 336.

3. 21-27. âyetlerde savaş karşısında müminlerin davranışları anlatılmakta, Peygamber efendimizi örnek aldıkları, savaşla imtihandan dolayı imanlarının arttığı, sonunda da Allah ve Rasûlü tarafından vaad edilen zaferi elde ettikleri belirtilmektedir.
4. 28-34. âyetlerde Peygamber efendimizin zevcelerinin dünya ve ahiret arasında serbest bırakılmaları, örnek aile hayatı ve ehl-i beytinin özellikleri ortaya konmaktadır.
5. 35-40. Âyetlerde ahiret sevabı hususunda erkeklerle kadınlar arasındaki eşitlik, aynı zamanda müslümanlarda da bulunması istenen on özelliğe işaret edildikten sonra, Zeyd bin Hârise ve Rasûlullah'ın (S.A.V.) Hz. Zeyneb ile evlilikleri ve bu evlilikten elde edilen sonuçlar anlatılmaktadır.
6. 41-52. âyetlerde Allah'ı zikretmenin lüzumu ifade edildikten sonra Peygamber efendimizin sadece dini konularda değil, insanı ilgilendiren bütün konularda özellikle bireysel ve toplumsal ilişkilerde örnek bir şahsiyete sahip olduğuna işaret edilmektedir.
7. 53-58. âyetlerde Peygamber efendimiz ve onun hanımları karşısında müminlerin dikkat etmesi gereken belli başlı görgü kuralları anlatılmaktadır.
8. 59-68. âyetlerde yalan haber yayan, iffetli ve namuslu kadınları rahatsız eden ve toplumun huzurunu bozmaya çalışanlara karşı müminlerin uyanık bulunmaları tavsiye edilmekte ve bunların kötü sonuçları anlatılmaktadır.
9. 69-73. âyetlerde önce müminlerin yahudilerle münafıklara benzememeleri emredilmektedir. Sevgi ve kardeşliğin canlı ve müşahhas ifadesi olan İman, burada itaat, teslimiyyet ve düzen ve tertip açısından ele alınmakta ve vazifelerin yerine getirilmesi sonucuna bağlanmaktadır. Emre itaat etmenin emanete riayet anlamı taşıdığı ve inananlardan günah işleyenlerin tövbelerinin kabul edilmek suretiyle bağışlanacaklarını müjdeleyerek sona ermektedir.

BÖLÜM 1

MEÂNÎ İLMİNE GENEL BAKIŞ

Belâgat vasfı yani belîğ olmak iki şeyde bulunur ya da iki şey belâgat sıfatını kendisinde bulundurur. Bu iki şeyden birincisi kelâmın belâgatı, ikincisi ise mütekellimin belâgatıdır. Kelâmın belâgatı, kelâmın, fasih olmasıyla beraber muktezâ-i hâle mutâbık olmasıdır. Mütekellimin belâgatı ise bir melekedir (yetenektir) ki o meleke (yetenek) ile kişi belîğ bir söz söyleme gücüne sahip olur.

Kelâmın belâgatı, duygu ve düşünceleri anlatırken istenilen mânayı ifadede hata yapmaktan kaçınmaya ve fasih kelâmı, fasih olmayandan ayırt etmeye bağlıdır. Duygu ve düşünceleri anlatırken istenilen mânayı ifadede hata yapmaktan kaçınmayı sağlayacak belâgat ilmi, “**Meânî ilmi**”dir. Meânî ilminin vâzı‘ının (ilk ortaya koyanının) eş-Şeyh Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdîrrahmân b. Muhammed el-Cürcânî (ö. 471/1078-79) olduğu söylenir.⁹ Fesahata aykırı lafza ait kusurları (tenâfür, kelimenin morfolojik yapısının kural dışılığı, lafzî ta‘kîd, kerâhet-i sem‘, kelimenin uzun olması, cümlelerin öğelerinin kurallara aykırı olması, lüzumsuz tekrarlar, tetâbu‘-i izâfât gibi) tespit edip onlardan kaçınmayı sağlayacak olan ilimler Lugat, Sarf, Nahiv veya insan algısıdır. Yine fesahata aykırı mânaya ait kusurları (nâdir ve garîb kelimelerin kullanılması ve mânevî ta‘kîd (Mecaz, istiare ve kinayelerin hatalı kullanılması sebebiyle anlamda oluşan bozukluk) gibi kusurları tespit edip onlardan kaçınmayı sağlayacak olan belâgat ilmi ise “**Beyân ilmi**”dir. Bir belâgat ilmi daha vardır ki o da ifadeyi güzelleştirme usul ve kaidelerinden bahseden “**Bedî‘ ilmi**”dir. Tarih boyunca bir çok belâgatçı bu üç ilmin hepsine birden İlmu’l-Beyân diye isim vermişlerdir. Bazıları ise birincisine İlmu’l-Meânî, son ikisine İlmu’l-Beyân, üçüne birden İlmu’l-Bedî‘ diye isimlendirirler.¹⁰

1.1. MEÂNÎ İLMİNİN TARİFİ VE KONUSU

Burada bizim ele alacağımız ilim Meânî ilmidir. Belâgat âlimleri tarafından Meânî ilminin bir çok tarifi yapılmıştır. Bu tanımlardan birisi de Telhîşü’l-Miftâh isimli eserde el-Kazvînî’ye (ö. 739/1338) ait olan tanımdır. el-Kazvînî Meânî ilmini “وَهُوَ عِلْمٌ يُعْرِفُ بِهِ” (Arapça lafızların, kendileri sebebiyle muktezâ-i

⁹ Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga fi’l-Meânî ve’l-Beyân, ve’l-Bedî‘*, Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 2010, s. 47.

¹⁰ *age.*, s. 16.

hâle uygunluğunun sağlandığı durumları, kendisiyle bilinen ilimdir.) şeklinde tarif etmiştir. Tariften de anlaşıldığı üzere Meânî ilmi sözün yerli yerinde olma kural ve üsûllerini inceleyen Belâgat ilmidir.¹¹

Meânî ilmi, kelâmdaki haberî ve inşâî isnad gibi üslûb farklılıklarını, kelâmı oluşturan müsned ve müsned-i ileyh unsurlarının hallerini ve bunlarla ilgili zikir-hazif, takdîm-te'hir, kasr gibi durumları, kelâmın ferdleri arasında vasl ya da fasl gibi birtakım halleri, îcâz-ıtnâb-müsâvât gibi edebî sanatların uygulanış biçimlerini, kelâmda muktezâ-i zâhirin dışında zamir yerine ismi zâhir, ismi zâhir yerine zamir koymanın değişik mânalara delâlet etmelerini ve benzeri konuları ele alıp inceler. Meânî ilmi ele aldığı bu konuları işlemekle, taliplerinin Kur'ânı Kerîm'in îcâzını anlamalarına, fesâhat, belâgat ve hikmetlerine vâkıf olmalarına yardımcı olur.¹²

Meânî ilminin konularının, özellikle isnad, müsned, müsned-i ileyh, haberî ve inşâî isnad konularının daha iyi anlaşılması için öncelikle kelâm, cümle ve isnadın iyi bilinmesi gerekmektedir. Dolayısıyla bu alanda yapılan tahlil tarzı çalışmalar maksadına ulaşabilsin. Öyleyse kelâm, cümle ve isnad nedir? Şimdi bu soruların cevaplarını bulalım. Kelâm, isnad sebebiyle iki kelimeyi içine alan veya iki kelimeden oluşan söz öbeğidir. Kelâm, aralarında isnad bulunan ya iki isimden ya da bir isim ve bir fiilden oluşur. Aralarında isnad bulunmazsa kelâm olmaz. İsnad sözün muhatabına tam bir fayda sağlayacak şekilde iki kelimeden birini, diğerine nisbet etmektir.¹³ Başka bir ifadeyle iki kelimeden birini, diğeriyle ilişkilendirmektir. Cümle ise nahiv ıstılahına göre farklı, belâgat ıstılahına göre farklı taksimata tabi tutulmuştur. Nahiv ilmi âlimleri cümledeki müsnedin çeşidine göre isim cümlesi ya da fiil cümlesi diye, Belâgat ilmi âlimleri ise ihbârî ya da inşâî diye taksimata tabi tutmuşlardır. Yapılan hangi taksimata göre olursa olsun cümle sözün muhatabına tam bir fayda sağlama şartı bulunmaksızın isnad

¹¹ Ebu Yakub Yusuf bin Ebî Bekr bin Muhammed bin Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1987, 1, s. 161; Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed bin Abdurrahmân bin Ömer bin Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî, *el-İzâh fî Ulumi'l-Belâga*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, 1, s. 52; Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed bin Abdurrahmân bin Ömer bin Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî, *et-Telhîs fî Ulûmi'l-Belâga*, Fazilet Neşriyat, İstanbul 1994, s. 6-13; İbnü Abdî'l-Hakk el-Ömeriyyî't-Tarâbulî, *Dürerü'l-Fevâidi'l-Müstahsene fî Şerhi Manzumeti İbni's-Şihne (fî Ulûmi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî')*, Dâru İbni Hazm, Beyrut-Lübnan 2018, s. 167; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 46-47; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *Ulûmu'l-Belâga (el-Beyân, el-Meânî, el-Bedî')*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2007, s. 41; İsmail Durmuş, "Meânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXVIII., TDV Yayın ve Matbaacılık, Ankara 2003, s. 204-206.

¹² Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed bin Abdurrahmân bin Ömer bin Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî, *age.*, s. 6-13; İsmail Durmuş, *a.g.m.*, s. 204-206.

¹³ Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 49, 50.

vasıtasıyla iki kelimedenden birini diğeriyle ilişkilendirmektir.¹⁴ Buna göre kelâm ve cümle, arasında umum-husûs mutlak vardır.¹⁵ Bu kâideye göre kelâm olan her söz öbeği cümledir ancak her cümle kelâm değildir. Meânî ilminin konu edindiği kelâmdır.

1.2. MEÂNÎ İLMİNİN KISIMLARI

Meânî ilmi yukarıdaki konuları sekiz temel konu üzerinde ele alıp inceler. Bunlar haberî isnadın halleri, müsned-i ileyhin halleri, müsnedin halleri (fiil, mâna-i fiil veya kendisinde fiil mânası bulunan isimler şeklinde), müsnedi ilgilendiren unsurların (meʿul, hal gibi müteallikât) halleri, inşâî isnad, kasr, fasl ve vasl, îcâz-ıtnâb-müsâvâtır. Meânî ilminin konularından da anlaşıldığı üzere bu ilmin gelişme tarihi Nahiv ilmiyle yakından bağlantılıdır.¹⁶

1.2.1. Haber Cümlesinin Halleri

Lugatta kendisi ile konuşulan lafız, Nahiv ilmi ıstılahında ise isnad sebebiyle iki kelimeyi bünyesinde bulunduran söz öbeği demek olan kelâm ha haberdır ya da inşâdır. Çünkü kelâm, eğer kelâmın nisbeti için muhatabın ve mütekellimin önceden bildiği bir iş bulunur, kelâmın nisbeti de bu işe mutabakat eder veya mutabakat etmezse haberî isnaddır. Böyle değilse inşâî isnaddır.

¹⁴ Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân bin Ömer bin Ebî Bekr bin Yûnus (İbnu'l Hâcib), *el-Kâfiye (Nahiv Mecmuası)*, Fazilet Neşriyat, İstanbul 1999, s. 2-3.

¹⁵ **Umûm-Husûs Mutlak:** Karşılaştırılan unsurların birinin diğeriine itibarla genel bir ifade, diğeriinin ise özel bir ifade olmasıdır.

¹⁶ Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed bin Abdîrahmân bin Ömer bin Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî, *age.*, s. 6-13; Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed bin Alî bin Abdilkâfî es-Sübkî el-Mısrî, *Arûsu'l-Efrâh fî Şerhi Telhisi'l-Miftâh*, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut 2003, 1, s. 100; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî, *et-Tahkîk fî şerhi'l-Fevâ'idî'l-Gıyâsiyye*, Mektebetü'l-ulûmi ve'l-hikemi, Medine 2003, 1, s. 239; İbnü Abdi'l-Hakk el-Ömeriyyi't-Tarâbulsî, *age.*, s. 167; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafed-Desûkî, *Hâşiye 'alâ Şerhi't-Telhîs*, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut ts., 1, s. 298; İsmail Durmuş, a.g.m., s. 204-206.

Haberî isnad, kelâmın nisbetinin muhatap ve mütekellim tarafından önceden bilinen işe mutabakat etme veya etmeme şartıyla beraber istek bildirme olmaksızın sözü söyleyenin doğrulanma veya yalanlanma ihtimalinin bulunduğu kelimadaki isnada denir. Haberin doğru olmasından maksat, istisnâları hariç tutacak olursak haberin vakıa (gerçeğe) uygun olmasıdır. Haberin yalan olmasından maksat, gerçeğe uygun olmamasıdır.¹⁷ Anlatılanlardan da anlaşıldığı üzere haberî isnad için müsned-i ileyh, müsned ve isnad gerekir.

Haberî isnadda haber (verilen bilgi), mütekellim (bilgiyi veren) ve muhatap (kendisine bilgi verilen) olmak üzere üç önemli unsur vardır. Doğru ve sağlam bir bilginin iletilebilmesi için bu üç unsur arasındaki bağlantıların da sağlam olması gerekir. Muhatapların psikolojileri, içerisinde bulundukları ortam, çevresel faktörler ve bilgiyi ileten dikkate alınarak sözün biçimine, kelimelerin dizilişine, diğer cümlelerle irtibatına dikkat edilmelidir. Konuşan öncelikle karşısındakini iyi tanıyıp onun farklı taraflarını anlayabilmeli. Konuşurken gereğinden fazla ya da az konuşmamalı, maksadını aşan sözler sarf etmemeli, durum neyi gerektiriyorsa ona göre konuşarak ikna edici bir üslûbla haberin kabulünü sağlamalıdır.

İşte haberin bu üç önemli unsurunu göz önünde bulunduran belâgatçılar haberi, *ibtida-î*, *talebî* ve *inkârî* olmak üzere başlıca üç başlıkta ele alıp incelemişlerdir. Haberî isnad olumlu da olsa olumsuz da olsa haberde aslolan, kendisinde inkâr alameti görülmeyen muhataplarına te'kitsiz iletilmesidir. Ancak inkâr alameti sezilirse muhatabın inkârı nisbetince haberde te'kit unsuru bulundurulmalıdır.

1.2.1.1. Haber Cümlesinin Kısımları

1.2.1.1.1. İbtidâ-î Haber

Eğer muhatap, hükümdeki kuşkudan ve haberin doğru ya da yalan olmasından herhangi bir bilgiye sahip olmayan birisi ise, o zaman verilen haber ona te'kitsiz

¹⁷ Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed bin Abdirrahmân bin Ömer bin Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî, *age.*, s. 38; Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî, *age.*, s. 248; İbnü Abdî'l-Hakk el-Ömeriyyî't-Tarâbulî, *age.*, s. 171; Şemsüddîn Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî, *age.*, s. 345; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 55; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 43; İsmail Durmuş, "İhbâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXI., TDV Yayın ve Matbaacılık, İstanbul 2000, s. 527-528.

(pekiştirilmeden) iletilir. Böyle bir muhataba bildirilen aynı zamanda her türlü te'kit unsurundan soyulmuş bulunan habere **ibtidâ-i haber** denir.¹⁸

1.2.1.1.2. Talebî Haber

Eğer Muhatap hüküm hakkında müterettit (şüpheli) olursa tereddütünü (şüphesini) kaldırmak ve hükmü zihnine yerleştirmek için hükmü, bir te'kit edâtı ile kuvvetlendirmek güzel olur. Böyle bir habere **talebî haber** denir.¹⁹

1.2.1.1.3. İnkârî Haber

Eğer muhatap hükmü münkir (inkâr edici) olursa inkârı miktarınca hükmü te'kit edâtı ile kuvvetlendirmek şart olur. Böyle bir habere de **inkârî haber** denir.²⁰

(إن) المكسورة الهمزة، Arapçada haberî isnadda geçen hükmü kuvvetlendirmek için والقسم، ونونا التوكيد، ولام الابتداء، واسمية الجملة، وتكريرها ولو حكما، وأما الشرطية، وحروف التنبيه، وحروف الزيادة- على ما فصل في النحو- وضمير الفصل، وتقديم الفاعل المعنوي لتقوية الحكم، والسين إذا دخلت على فعل محبوب أو مكروه؛ لأنها تفيد الوعد أو الوعيد بحصول الفعل فدخولها على ما يفيد الوعد أو الوعيد مقتضى لتوكيده وتثبيت معناه، و (قد) التي للتحقيق، وكأن، ولكن، وإنما، وليت، ولعل، وتكرير النفي، ولم يعدوا (أن) المفتوحة؛ لأن inne, gasem, te'kit nunu, ibtidâ lâmi, cümle-i ismiyye, cümle-i ismiyyenin tekrarı, şartıyye olan emmâ lafzı, tenbih harfleri, ziyade harfler, zamir-i fasıl, hükmü güçlendirmek için kullanılan manevi fâilin takdimi, tahkik için olan gad, va'd ve va'idde kullanılan sin, keenne, lakinne, innema, leyte, laalle, nefinin tekrarı gibi te'kit edatları kullanılır. (Enne-i Meftuha, kendisinden sonra gelen cümle fail ya da mef'ûl veya

¹⁸ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafê ed-Desûkî, *age.*, s. 373; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 57; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 49.

¹⁹ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafê ed-Desûkî, *age.*, s. 373; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 57; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 49.

²⁰ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafê ed-Desûkî, *age.*, s. 373; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 58; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 50.

cümlenin başka bir ögesi konumunda bulunmakla müfret hükmünde olduğundan te'kit edatları arasında sayılmamıştır.))²¹

1.2.1.2. Haber Cümlesinin Kuruluş Gayeleri

Haberî isnadın asıl itibariyle iki gayesi ya da fâidesi vardır. Haberî isnadın temel iki ana fâidesinden birincisi fâide-i haber, ikincisi ise lazım-ı fâide-i haberdur. Muhbirin haberi ile kasdı ya muhataba bir hükmü ifade etmesidir ki buna “**fâide-i haber**” denir. Ya da kendisinin hükme vâkıf olduğunu bildirmesidir. Buna da “**lazım-ı fâide-i haber**” denir.²²

Haberî isnad bazı kere kelâmın akışından ve karinelerden anlaşılan, muhatabın durumuna göre yukardaki iki asıl gayeden başka gayeler için kurulabilir. Bu diğer gayelerden bazıları yalvarma ve merhamet dileme, elde edilmesi lazım olan şeye karşı gayreti harekete geçirmek, tevazu ve acziyet ifade etmek, sevilen bir şeyden dolayı üzüntü ifade etmek, geçmiş ile alay edip, gelecekteki sevinç duymak, kınama ve azarlama, merteye bakımından iki şey arasındaki eşitsizliği hatırlatma, uyarmak, övmek, övmek, tehdit, yüceltme, düşünmeye sevk etme, tesliye (teselli etmek), kınama, meydan okuma, irşâd, küçümseme, teselli etme, terğîb, terhîb ve nasihatdır. Haberî isnadın ifade ettiği bu farklı anlamlar çalışmanın hacmini fazlalaştırmasın diye burada çok üzerinde durulmadı. Ancak sûrenin âyetleri tahlil edilirken yeri geldiğinde ilgili yerlerde anlatılacaktır.²³

1.2.2. İnşâ ve Kısımları

Her kelâm ifade ettiği mânaya göre ya haberi ya da inşâî isnad üzere kuruludur. Eğer kelâmda bulunan nisbet için doğruluk ya da yanlışlıktan bahsetmek mümkün ise o kelâm haber üslûbu bulunan ihbârî bir kelâmdır. Aksi söz konusu ise inşâî isnad bulunan bir kelâmdır.

İnşâ Lugatta “icat etmek, yaratmak, ortaya koymak” anlamlarına gelir. Terim olarak ise sıdka (doğruya) veya kizbe (yalana) olasılığı olmayan söz demektir. İnşâ,

²¹ Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed bin Abdîrahmân bin Ömer bin Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî, *age.*, s. 16 (4 numaralı yan kayıt); *age.*, s. 94-107; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî, *age.*, s. 368; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 58; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 52; İsmail Durmuş, a.g.m., s. 528.

²² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî, *age.*, s. 262; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 56; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 46.

²³ Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 56.

“**talebî**” ve “**gayr-i talebî**” olmak üzere iki kısma ayrılır. Gayri talebî inşâ birçok âlim tarafından Meânî ilmi konuları arasında sayılmamıştır.²⁴

1.2.2.1. Talebî İnşâ ve Kısımları

Talebî inşâ, doğruya ve yalana ihtimali olmadan söylendiği anda muhataptan bir işi yapmak ya da yapmamak gibi bir talepte bulunmak için söylenen sözdür. İnşâ cümlesinin talebî olması, istek anında, istenen şeyin, sözü söyleyenin zihninde olmadığını düşündüğü bir şey olmasını gerektirir. Talebî inşâ sözünün söylenmesinin akabinde istek yerine getirilmiş olur. Talebî inşânın bir çok çeşidi vardır. Bunlardan bazıları “**temennî**” “**istifhâm**”, “**emir**”, “**nehiy**” ve “**nida**”dır.²⁵

1.2.2.1.1. Temennî

Temennî, sevilen ancak gerçekleşmesi beklenmeyen ya da ümit edilmeyen bir şeyi arzu etmektir. Gerçekleşmesi ya hiç mümkün değildir ya da mümkündür fakat hoşlanılmayan bir şeydir. Arapçada “Temennî” anlamını karşılamak için aslında “لَيْتَ” (leyte) kelimesi ortaya konulmuştur. Ancak daha sonra mutlak olanın yerinde kullanılan mukayyetten mecâz-ı mürsel veya istiâre yapmak gibi birtakım sebebeplerden dolayı “هَلْ” (hel), “لَوْ” (lev) ve “لَعَلَّ” (laalle) kelimelerinin de temmennîde kullanıldığı görülmektedir.²⁶

1.2.2.1.2. İstifhâm

İstifhâm, öncesinde malum olmayan (bilinmeyen) bir şeyi bilmeyi istemektir. Bu da istifhâm edatı dediğimiz bazı edatlarla olur. İstifhâm edatları ise şunlardır: “هَلْ، مَا، اَيان، كيف، اين، اني، متي، ايان” harfleridir.

²⁴ Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed bin Abdirrahmân bin Ömer bin Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî, *age.*, s. 68-77; İbnü Abdi'l-Hakk el-Ömeriyyi't-Tarâbulsî, *age.*, s. 270; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafed-Desûkî, *age.*, 2, s. 304; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 69; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 61.

²⁵ Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed bin Abdirrahmân bin Ömer bin Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî, *age.*, s. 151; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Kirmânî, *age.*, 2, s. 573; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafed-Desûkî, *age.*, 2, s. 309; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 70; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 61; Ali el-Cârim ve Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l-Vâdiha (el-Beyân, el-Meânî, el-Bedî')*, Dâru'l-Maârif, Mısır 1964, 1, s. 143; Nasrullah Hacımuftuoğlu, *İ'câz ve Belâgat Deyimleri*, EKEV Yayinevi, Erzurum 2001, s. 89.

²⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Kirmânî, *age.*, s. 573; İbnü Abdi'l-Hakk el-Ömeriyyi't-Tarâbulsî, *age.*, s. 271; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafed-Desûkî, *age.*, 2, s. 309; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 87-88; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 62.

İstifhâm isteğe bağlı olarak üç kısma ayrılır. 1. Kendisi ile bazen birşeyin tasavvuru diğer bazen tasdiki istenen. Bunun için kullanılan istifhâm edatı “” (hemze)dir. 2. Kendisi ile yalnız bir şeyin tasdiki istenen. Bunun için kullanılan istifhâm edatı “هل” (hel)dir. 3. Kendisi ile yalnız bir şeyin tasavvuru istenen. Bunun için kullanılan istifhâm edatları ise diğerleridir. Bu edatların en çok kullanılanı hemzedir. İstifhâm edatları çoğu zaman istibta’, taaccub, tembîh, vaîd, tahvîf, takrîr ve inkâr gibi istihâmın gayrı mânalarda kullanılırlar.²⁷

“” (Hemze) ile tasavvur veya tasdikten ikisinden birisi istenir. Tasavvur, müfredin idrakı demektir. Tasavvur için kullanılan hemzenin hükmü, hemzeden sonra mes’ûl-ü anı (hemze ile kendisinden sorulan) gelmesidir. Bu mes’ûl-ü anı ister müsned-i ileyh, ister müsned, ister mef’ûl, ister hâl, isterse zarf olsun. Tasdik ise müsned ve müsned-i ileyh arasındaki tam nisbetin varlığını ya da yokluğunu idraktır. Tasdik cümle-i fiiliyyelerde çok, cümle-i ismiyyelerde ise az bulunur.

İstifhâm lafızları bazı kere asıl mânalarından çıkar ve kendisi ile kelâmın akışından ve karinelere anlaşıldığı üzere başka bir maksattan dolayı bilinen birşeyden sual olunur. Bunların en önemlileri şunlardır: 1. Emir, 2. Nehiy, 3. Tesviye, 4. Nefi, 5. İnkâr, 6. Teşvik, 7. İsti’nâs (kaynaşma), 8. Takrîr, 9. Tehvîl (korkutma), 10. İstib’âd (uzaklaşma), 11. Ta’zim, 12. Tahkir, 13. Taaccüb, 14. Tehekküm (alay etmek), 15. Va’îd, 16. İstinbât (çıkarsama), 17. Hata üzeri tenbih, 18. Batıl üzerine tenbih, 19. Tahassür (hayıflanmak), 20. Gidilen yolun kötülüğüne tenbih.²⁸

1.2.2.1.3. Emir

Emir, isti‘lâ (makam ve mevki olarak üstünlük) yoluyla ve yükümlü tutmayla beraber muhataptan bir işin yapılmasını istemektir. Emrin dört tane sîgası vardır. 1. Emir fiili (emr-i hâzır), 2. Emir lâmı ile cezmolunan fiili muzârî (emr-i gâib), 3. Emir fiili mânasına gelen isimler, 4. Emir fiili yerine kullanılan masdarlar.

²⁷ Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed bin Abdîrahmân bin Ömer bin Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî, *age.*, s. 153; Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin bin Abdillâh bin Muhammed et-Tîbî, *et-Tibyân fî'l-beyân (et-Tibyân fî'l-me'ânî ve'l-beyân)*, y.y., b.y. 1977, s. 83; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî, *age.*, s. 574; İbnü Abdî'l-Hakk el-Ömeriyyî't-Tarâbulî, *age.*, s. 274; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafed-Desûkî, *age.*, 2, s. 320; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 78; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 62.

²⁸ Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 78-84; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 68.

Emir iki asıl mânâ için kullanılır. Bunlar icâb(mecburiyet) ve ilzâm (yükümlü kılmak)dır. Ancak bazı kere emir sîgası bu iki asıl anlamından başka mânâlarda kullanılabilir. Bunlar şunlardır: 1. Dua, 2. İltimâs, 3. İrşâd, 4. Tehdit, 5. Ta‘cîz, 6. İbâha, 7. Tesviye, 8. İkrâm, 9. İmtinân (memnuniyet), 10. İhâne, 11. İstidâme (sürdürmek), 12. İzdiyâd (artırmak, çoğaltmak), 13. Temennî, 14. İ‘tibâr, 15. İzin, 16. Tekvîn, 17. Tahyîr, 18. Te‘dîb, 19. Ta‘cîb.²⁹

1.2.2.1.4. Nehiy

Nehiy, makam ve mevki yönünden muhataptan üstün olan birisinin isti‘lâ’ (otorite) yoluyla ondan bir işin yapılmamasını veya yapmakta olduğu bir şeyin terkini istemesidir. Nehyin tek sîgası vardır o da evvelinde nehiy “لَا” (lâ)sı bulunan muzârîdir. Bu da iki türlü olur. Muzârî fiilin gâib sîgasından yapılan nehyi gâib ve muhatabından yapılan nehyi hâzır.

Nehiyli inşâî isnadlar, bazı durumlarda gerçek anlamının dışına çıkarak farklı bir anlama gelebilirler. Bunlar şunlardır: 1. Dua, 2. İltimas, 3. İrşâd, 4. Devam, 5. Akıbetin beyânı, 6. Temennî, 7. Tehdît, 8. Kerâhet, 9. Tevbîh (kınama ve azarlama), 10. İ‘tinâs, 11. Tahkîr.³⁰

1.2.2.1.5. Nida

Nida, lugat anlamı çağırmak, bağırarak olan nida, Belâgat ilmi ve Nahiv ilmi kaynaklarında genellikle, “أَدْعُو” ya da “أَنَادِي” fiilinin yerine getirilen bir harf ile lafzan veya takdirene muhatabın konuşana dönmelerini istemektir, şeklinde tanımlanmıştır. Nida aslında haberî isnaddır. Ancak sonra inşâî isnad olmuştur. Nida “يَا” (yâ) edâtı ile yapıldığı gibi; “إِ” (hemze), “أَ” (â), “آيَ” (ây), “أَيَ” (ey), “أَيَا” (eyâ), “هَيَا” (heyâ) ve “وَا” (vâ) edâtlarıyla da yapılır. Bunlardan “إِ” (hemze) ve “أَيَ” (ey) yakına seslenmek diğerleri ise uzağa seslenmek için kullanılırlar.³¹ Bazı kere uzak olan yakın mesabesinde kabul edilir o zaman hemze ve ey ile nida edilir. Bazı kere de makamının yüksekliğine işaret etmek,

²⁹ Ebu Yakub Yusuf bin Ebî Bekr bin Muhammed bin Ali es-Sekkâkî, *age.*, s. 81-87; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî, *age.*, s. 595; İbnü Abdi’l-Hakk el-Ömeriyyî’t-Tarâbulûsî, *age.*, s. 282; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafê ed-Desûkî, *age.*, 2, s. 401; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 72; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 75.

³⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî, *age.*, s. 600; İbnü Abdi’l-Hakk el-Ömeriyyî’t-Tarâbulûsî, *age.*, s. 286; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafê ed-Desûkî, *age.*, 2, s. 421; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 76, 77; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 79.

³¹ Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, 2, s. 434.

derecesini düşürmek veya dinleyenin gafleti sebebiyle yokmuş gibi kabul edilmesinden dolayı yakın olan uzak mesabesinde kabul edilir o zaman da hemze ve ey’den başka bir nida harfi ile nida edilir.³²

Nida lafızları bazı kere asıl anlamlarından başka anlamlarda kullanılabilirler. Bunların önemli olanları şunlardır: 1. İğrâ’ (kışkırtma), 2. İstiğase (yardım isteme), 3. Nüdbe (yas), 4. Taaccüb, 5. Zecr, 6. Tahassür (hayıflanmak) ve Teveccü’ (üzülmek), 7. Tezekkür (hatırlatma), 8. Tahayyür (şaşırmak) ve Tedaccür (sıkılmak), 9. Talim, 10. Telkin, 11. Tefâhur ya da tevâzu’ için ihtisas (açıklamak maksadıyla ismi zâhiri zamirden sonra getirmek).³³

Münâdâ ise “ادعو” fiilinin yerine kâim bir harf ile lafzan veya takdiren dönmesi talep olunandır.³⁴ Nida sîgası bazı kere iğrâ’ (teşvik etmek) ve ihtisas (özelletmek) gibi asıl anlamının dışında başka anlamlarda kullanılır.

1.2.2.2. Gayr-i Talebî İnşâ ve Kısımları

İnşâ cümlesinin gayr-i talebî olması, önceden olmayan bir şeyin istek anında, yerine getirilmesinin istenmesini gerektirmez. Gayr-i talebî inşânın bir çok çeşidi vardır. Bazı mukârebe fiilleri, teraccî fiilleri, medh-zemm (övgü-yergi) fiilleri, akid sîgaları, kasem (yemin), taaccüb (şaşıрма), “كم” (kem)’i haberiyye, recâ (ümit), rubbe ve “لعل” (laalle)’den oluşur. Belâgat kitaplarında gayr-i talebî inşâ, bir iki cümle ile izah edilir geçer. Çünkü bu sayılanların çoğu (kasem ve teraccî fiilleri hariç) aslında haberî isnadın kısımlarındandır. Sonradan İnşâî isnada aktarılmışlardır.³⁵

1.2.2.2.1. Bazı Mukârebe (Yakınlık) ve Şurû’ (Başlamak) Fiilleri

Mukârebe ve şurû’ fiillerinin tamamında inşâî isnad meydana gelmez. Sadece mukârebe fiillerinden olan recâ fiillerinin bazısında inşâî isnad meydana gelir. Bunlar muzâri fiil öncesinde kullanıldıklarında kelâmdaki hükmün meydana gelmesinin yakınlığını ifade eden “عَسَى” (asâ), “حَرَى” (harâ) ve “اِخْلُوقْ” (ihlevlega) fiilleridir.³⁶

³² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî, *age.*, s. 606; İbnü Abdî'l-Hakk el-Ömeriyyî't-Tarâbulsî, *age.*, s. 287; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 89, 90; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 81.

³³ Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 90; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 61.

³⁴ Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân bin Ömer bin Ebî Bekr bin Yûnus (İbnu'l Hâcib), *age.*, s. 23.

³⁵ İbnü Abdî'l-Hakk el-Ömeriyyî't-Tarâbulsî, *age.*, s. 270; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî, *age.*, 2, s. 307; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 69, 70; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 61.

³⁶ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî, *age.*, 2, s. 307; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 69; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 61.

1.2.2.2.2. Medih (Övgü) ve Zemm (Yergi) Fiilleri

Kelâmda övgü ve yergi ifade etmek “نِعْمَ” (ni‘me) ve “بِئْسَ” (bi’sse) fiilleri ve bunların yerine kullanılan “طَابَ” (tâbe) ve “حَبَّتْ” (habüse) gibi “فَعَلَ” (faale)’ye dönüştürülen fiiller ve “حَبَّأَ” (habbezâ) fiili olur.³⁷

1.2.2.2.3. Akit Sîgaları

Bunlar bir takım muamelelerde kullanılan fiillerdir. Çoğu zaman mazi sîgası ile olur. Bunların en meşhur olanları “بَاعَ” (bâ‘a), “نَكَحَ” (nekaha), “إِشْتَرَيْتُ” (işteraytü), “وَهَبْتُ” (vehebtü) ve “أَعْتَقْتُ” (e‘taktü) fiilleridir. Bazen de bu fiillerin ismi fâil gibi mazi sîgalarından başka sîgaları kullanılır.³⁸

1.2.2.2.4. Kasem (Yemin), Rubbe, Taaccüb (Şaşırma) Fiilleri ve Kem-i

Haberiyye

Kelâmda kasemin inşâ ifade etmesi için “أَقْسَمَ بِاللَّهِ” (Allah’a yemin olsun ki) gibi kasem cümlesinin getirilmesi ve “وَاوُ” (vav), “تَ” (te) ve “بَ” (be) ve bunlardan başka harflerle olur. Çokluk için “رُبَّ” (rubbe) ve “كَمْ” (kem)’i haberiyye kullanılır. Taaccüb kural olarak “مَا أَنْصَرَهُ” (mâ ensarahü) ve “أَنْصِرُ بِهِ” (ensır bihi) sîgaları ile olur. Bazende kural dışı olarak taaccüb için başka kullanılan şeyler varsa onlarla olur.³⁹

1.2.3. İsnad, Müsned-i İleyh ve Müsned

1.2.3.1. İsnad⁴⁰

Müsned ile Müsned-i ileyh arasındaki anlam ilişkisini ifade eden isnad, sözlükte “yaslamak, dayamak, ilişkilendirmek” anlamlarına gelir. İsnad kelâmı oluşturan ister umde (asıl), isterse fûdalattan (fer‘î) olan unsurlar arasındaki ilişkiyi konu edinmesi sebebiyle Meânî ilminin temel unsurlarından biridir. Müsbet (olumlu) ya da menfi (olumsuz) bir yolla hükmü ifade etmek suretiyle sözün muhatabına üzerine başka bir söz söylemeyi gerektirmeyen tam bir fayda sağlayacak şekilde müsned ya da yerine geçen

³⁷ Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 69; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 61.

³⁸ Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 69; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 61.

³⁹ Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 69, 70; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 61.

⁴⁰ Ebü’l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed bin Abdîrahmân bin Ömer bin Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî, *age.*, s. 80-120; Ebü Hâmid Bahâüddîn Ahmed bin Alî bin Abdilkâfi es-Sübki el-Mısri, *age.*, s. 111-150; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 49-50; Recep Şentürk, “İsnad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXIII., TDV Yayın ve Matbaacılık, İstanbul 2001, s. 153-154.

kelimeyi, müsned-i ileyhe ya da yerine geçen kelimeye bitıştirmek veya nisbet etmektir.⁴¹ Tarifinden de anlaşıldığı üzere isnadın beş unsuru vardır. 1. İsnad. Kelâmdaki hükmü muhataba anlatmak için kullanılan, müsned ve müsned-i ileyh arasındaki olumlu veya olumsuz anlam ilişkisi. 2. Müsned (yüklem). 3. Müsned-i ileyh (özne). 4. Mûteallikât (kayıtlar). Müsned ve müsned-i ileyhle ilgili unsurlar. 5. Fâide. Üzerine başka bir söz söylemeyi gerektirmeyen ve isnadın ortaya çıkardığı tam bir fayda.

İsnad farklı açılardan farklı kısımlara tabi tutulmuştur. Fiil ya da fiil manasına gelen şeyin mütekellimin muktezâ-i halinden anlaşılan gerçek failine isnadı açısından mecazi isnad (mecâz-ı aklî) ve hakiki isnad diye ikiye ayrılır. Mecaz-ı aklîde fiil ya da fiil mânasına gelen unsurun gerçek failinden başkasına isnadında alaka ve gerçek manayı kasdetmeye engel karinenin bulunması şarttır. Ayrıca isnad, söylenme zamanında hükmün önceden var olup olmaması ve doğruya veya yalana ihtimali olup olmaması açısından ihbârî ve inşâî diye ikiye ayrılır. İhbârî ve inşâî isnadların bulunduğu ifadeler tahlil edilirken muhatapların durumları, seviyeleri ve muktezâ-i hal büyük bir öneme sahiptir.

Nahivciler, şart ve şartın cezası ya da cevabından oluşan cümlelerde yalnız şart cümlesini söylemekle kelâm tamam olmayacağından dolayı isnadın şartta mı yoksa cevabında mı olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir.

İsnadın oluşturulmasının sonucunda ortaya “tam fâide” denilen yeni bir mâna çıkar. İhbârî isnadlarda (tam mürekkep / cümle) ortaya çıkan yeni mâna tam fâide şeklindedir; mütekellim muhatapa müsned ve müsned-i ileyh arasındaki ilişkiyi tam olarak anlatmıştır ve dolayısıyla bunun üzerine muhatap susarak söz söyleme ihtiyacı hissetmez. Ancak isnad şart kipinde olduğu gibi takyîdî ise (nâkıs mürekkep) noksan bir mâna ortaya çıkar; çünkü muhatap, mütekellim hükmü yarım anlattığından dolayı söz söyleme ihtiyacı hisseder.

1.2.3.2. Müsned-i ileyh ve Müsned

Müsned ve Müsned-i ileyh Arapça’da cümlelerin temel öğelerindendir. Müsne (yüklem), mahkûm-u bih, müsned-i bih, müsned-i ileyhe (özne) de mahkûm-u aleyh adı da verilmektedir. Müsned ile müsned-i ileyh üzerine bir hüküm verilir. İsim cümlelerinde haber, inne ve kardeşlerinin haberi, kâne ve kardeşlerinin haberi, leyse’ye benzeyen mâ

⁴¹ Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 49, 50.

- Veya müsned-i ileyhi tahkir için muhatabın lisanını müsned-i ileyhten korumak,
- İhtiyaç halinde inkâr edebilmek,
- Müsned-i ileyhin bilinmesi veya bilindiğinin iddia edilmesi hallerinde veya benzeri nedenlerle meydana gelir.

Müsned-i ileyhin zikri:⁴⁶

- Müsned-i ileyh kelimada umde (temel öge) olduğundan dolayı zikri asıl olduğu için,
- Karineye yeterince güvenilmemesi nedeniyle önlem almak için,
- Dinleyicinin anlayışının kıt olduğuna uyarıda bulunmak için,
- Daha fazla açıklama yapmak ve dinleyicinin zihnine yerleştirmek için,
- Duyulan saygıyı açığa vurmak için,
- Hakaret etmek için,
- Anılmasından bereketlenmek için,
- Anılmasından zevk almak için,
- Ve dinlenilmek istenildiğinde sözü uzatmak için yapılır.

Müsned-i ileyhin marife olması:⁴⁷

- Zamir olarak gelmesi,
- Alem (özel isim) olarak gelmesi,
- İsmi mevsûl olarak gelmesi,
- İsmi işâret olarak gelmesi,
- Elif-lâm (lâm-ı tarif) takısı alarak gelmesi,
- Sıfat alarak gelmesi,
- Marife olana muzaf olarak gelmesi şeklinde olur.

Müsned-i ileyhin nekra gelmesi:⁴⁸

⁴⁶ Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed bin Abdirrahmân bin Ömer bin Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî, *age.*, s. 53, 54; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 101.

⁴⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî, *age.*, s. 310; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 108; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 112.

⁴⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî, *age.*, s. 361; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 121; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 126.

Müsned-i ileyh bir çok sebepten dolayı nekra olarak gelebilir. Müsned-i ileyhin, tek kişi olduğunu ifade etmek, bir neviyi (türü) kasdetmek, tazim veya tahkir, teksîr (çokluk), azlığını ifade etmek, tazim ve teksir (çokluk) için nekra olarak getirilir.

Müsned ve müsned-i ileyh belâgat ve fesâhattaki en önemli unsurlardan iki tanesidir. Her kelâm ve her cümleinin olmazsa olmazlarındadırlar. Bunlarla ilgili yüzlerce mesele vardır. Burada çalışmanın hacmini fazlalaştırmasın diye bu kadarıyla iktifâ edildi. Ancak âyet tahlillerinde mümkün olduğu kadar bu iki konu üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

1.2.4. Fiilin Müteallikatının (Fiili İlgilendiren Unsurların) Halleri⁴⁹

Fiilin müteallıkları (fiili ilgilendiren şeyler) çoktur. Bunlardan bazıları mef'ûl, hal, zarf ve câr ile mecrûrdur. Bunların halleri ile maksat bunların zikri, terki, takdimi ve tehiridir.

1. Mef'ûlün Halleri

Mef'ûlün Hazfî ve Zikrî⁵⁰

1. Mef'ûlün takdir edilmekle beraber kelâmda hazfedilmesi.

Mef'ûl mübhemden sonra o mübhem olanı açıklamak için hazfedilir. Mef'ûlün bu sebepten dolayı hazfedilmesi genellikle “لو” (lev)den sonra olur. Çünkü genellikle hazfedilen mef'ûl “لو” (lev)in cevabında mevcut olur. Diğer şart edatlarında da durum hemen hemen aynıdır.

2. Mef'ûlün kelâmda bulunması.

Kasdedilen mânadan başkasının anlaşılmasını önlemek için mef'ûl kelâmda bulunur.

Mef'ûlün Takdimî⁵¹

Mef'ûlde asıl olan fiilden sonra gelmesidir. Fiilden önce getirilmez. Ancak bazı sebep ve maksatlardan dolayı mef'ûl fiilden önce getirilebilir.

Bu sebeplerlerden bazıları şunlardır:

⁴⁹ Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed bin Alî bin Abdilkâfi es-Sübkî el-Mısri, *age.*, s. 371; İbnü Abdi'l-Hakk el-Ömeriyyi't-Tarâbulsî, *age.*, s. 246; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî, *age.*, s. 154; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 163.

⁵⁰ Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed bin Alî bin Abdilkâfi es-Sübkî el-Mısri, *age.*, s. 374; İbnü Abdi'l-Hakk el-Ömeriyyi't-Tarâbulsî, *age.*, s. 248-254; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî, *age.*, s. 154.

⁵¹ Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed bin Alî bin Abdilkâfi es-Sübkî el-Mısri, *age.*, s. 371; İbnü Abdi'l-Hakk el-Ömeriyyi't-Tarâbulsî, *age.*, s. 253; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 163.

1. Fiili mef'ûle tahsis etmek.
2. Vezne veya fâsılalara riayet etmek.
3. Mef'ûl ile bereketlenmek.
4. Mef'ûlün hoşuna gittiğini ifade etmek gibi sebeplerden dolayı mef'ûl fiil üzerine takdim edilebilir.

2. Hal, Zarf ve Câr ile Mecnûrun Halleri⁵²

Bunlarda da asıl olan fiilden sonra gelmeleridir. Fiilden önce getirilmezler. Ancak bazı sebep ve maksatlardan dolayı hal, zarf ve câr ile mecnûr fiilden önce getirilebilirler.

Bu sebeplerden bazıları şunlardır:

1. Fiili bunlara tahsis etmek.
2. Bunların inkâr mevkiinde bulunmaları.
3. Vezne veya fâsılalara riayet etmek.

Nasıl ki kelâmı umde yani asıl mamûllerin fazlalık olan mamûller üzerine takdimi asıl olduğu gibi amillerde de asıl olan mamulünden önce gelmesidir. Fiil ile fâil arasında bu asıl olan kurala riayet edilir ancak bazı sebeplerden dolayı fiil ile mef'ûl, hal, zarf ve câr ile mecnûr arasında sıralama değişebilir.

1.2.5. Zikir ve Hazif

Zikir ve hazif, bu iki kavram bazı belâgat kitaplarında her ne kadar ayrı birer kavram gibi anlatılsalar da aslında Mûsne'd ve Mûsne'd-i İleyhin hallerindendirler. Ayrıca îcâz ve itnâb konularıyla da ilgili birer kavramdırlar. Lugatta, “söylemek, anmak” anlamına gelen zikir, Belâgat ilminde, “ibarede yer alması gereken sözün söylenmesi” şeklinde tarif edilir. Sözlükte, “düşürmek, atmak, terk etmek” anlamına gelen hazif ise Belâgat ilminde, “her hangi bir karineden dolayı anlaşılabilir bir kelimenin, ibareden kaldırılması” demektir.⁵³

Hazif birkaç şekilde olabilir. Cümleden çıkartılan kısım eğer cümlemin fûdalâtı diye tabir ettiğimiz “zarf, hâl, temyiz, istisnâ ve benzeri” şeylerin cümleden çıkarılmasıyla olursa buna “hazif”, eğer cümlemin bir parçasının cümleden çıkarılması şeklinde yapılmışsa buna da “ihtizâl” denir. Ayrıca hazfin itlâk ve intihâk diye kısımları

⁵² Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed bin Alî bin Abdilkâfî es-Sübî el-Mısırî, *age.*, s. 371; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 163.

⁵³ Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed bin Abdirrahmân bin Ömer bin Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî, *age.*, s. 53-56; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî, *age.*, s. 282; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafed-Desûkî, *age.*, s. 467.

da vardır. Hazf-ı intihâk, bir karinenin delalet etmesiyle, kelimenin bir harfini, cümlelerin bir kelimesini ya da bir söz öbeğini ibarede zikretmemektir.⁵⁴

1.2.6. Takdim-Tehir

Cümlelerin öğelerinden herhangi birisinin, cümle içerisinde bulunması gereken yerde bulunmayıp önce gelmesine takdim, sonra gelmesine ise tehir denir. Bir çok takdim-tehir kısımları vardır. Zarf, hâl veya istisnânın amili üzerine takdimi kelimada belâgat açısından daha belâgatlı olan kısımdandır.⁵⁵

Müsbet (olumlu) kelimada, zarfın takdimi, tehirinden evlâdır. Bunun fâidesi kendisinden sonra gelen hükmü başkasına değil sadece kendisinden sonra gelene isnad etmektir. Menfi (olumsuz) kelimada her ikisi de güzel olur. Takdim edilirse menhiyyün anının kendisinden sonra gelende fazlalığını ifade etmek içindir. Tehiri ise fazlalık kasdedilmeden sadece nefi kasdedilmesi içindir.⁵⁶

1.2.7. Kasr (Hasr)

Kasr (hasr), lugatta “kısaltmak” demektir. Belâgat ıstılahında ise “Özel bir yol ile konuşmayı, konuşulan mevzuya tahsis etmek ya da bir şeyi başka bir şeye tahsis etmek” demektir. Aralarında tahsis bulunan iki şeyden birincisine maksûr, ikincisine ise maksûr-u aleyh denir. Maksûr ile maksûr-u aleyh arasındaki gelene ise kasr yolu ya da kasr edatı denir. Mesela “ما شوقي إلا شاعر” (Şevki ancak şairdir (yazar değildir).) gibi. Burada maksûr-u aleyh “شاعر” kelimesidir. Maksûr ise “شوقي” kelimesidir. Nefi edatı olan “ما” (ma) ve istisnâ edatı olan “إلا” (illâ) ise kasr yolu ya da edatıdır. Burada “شوقي شاعر” (Şevki şairdir.) denilmiş olsaydı Şevki’nin yazar olma ihtimali de olurdu. Yalnız şair olduğu mânası anlaşılmazdı.⁵⁷

⁵⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî, *age.*, s. 282; Ebu Muhammed el-Kâsım es-Sicilmâsî, *el-Münzeu 'l-Bedî' fî Tecnîsi Esâlibil-Bedî'*, Mektebetü'l-Meârif, er-Ribât 1980, s. 200-210.

⁵⁵ Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh bin Muhammed bin Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esr el-Kâtib, *el-Câmi 'u'l-kebîr fî şinâ'ateyi'l-manzûm mine'l-kelem ve'l-menşûr*, Matbaatü'l-Mecmai'l-İlmî, Bağdat 1956, s. 172; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî, *age.*, s. 414; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafed-Desûkî, *age.*, s. 467; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 100.

⁵⁶ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafed-Desûkî, *age.*, s. 177-179; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 100.

⁵⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî, *age.*, s. 491; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 165-167; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 150.

Kasrın bir çok yapılış üslûbu vardır. Bunların kullanılış açısından en meşhur olanları dört tanedir. Bunlar şunlardır: 1. Nefî ve istisnâ ile kasr, 2. “إِنَّمَا” (innemâ) ile kasr, 3. “لَا” (lâ), “بَلْ” (bel) ve “لَكِنَّ” (lakin) ile atıfla kasr, 4. Te’hır hakkı olanı takdim ile kasr.

Nefî ve istisnâ ile kasrda maksûr-u aleyh istisnâ edatından sonra gelen şeydir. İnnemâ ile kasrda maksûr-u aleyh innemâ’dan sonra gelen şeydir. Lâ ile atıfla olan kasrda maksûr-u aleyh lâ’dan önce gelendir. Bel ve lakin ile atıfla kasrda maksûr-u aleyh kendilerinden sonra gelendir. Te’hır hakkı olanı takdim ile kasrda maksûr-u aleyh ise takdim edilerek getirilendir.⁵⁸

Kasr asıl itibariyle iki kısma ayrılır.⁵⁹

1. **Kasr-ı hakiki:** Hakikat itibariyle maksûrun, maksûr-u aleyhe mahsus kılınıp başkasında bulunmamasıdır. “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” (Allah’tan başka ilah yoktur.) gibi.
2. **Kasr-ı izâfî:** Maksûru, bilinen diğer bir şeye nisbet ve izafetle maksûr-u aleyhe mahsus kılmaktır. Mahmud’a nisbetle “مَا خَلِيلٌ إِلَّا مُسَافِرٌ” (Müsafir olan ancak Halil’dir (Mahmud müsafir değildir.) denilmesi gibi.

Tarafları (maksûr ve maksûr-u aleyh) itibariyle kasr iki kısma ayrılır.⁶⁰

1. Sıfatın mevsuf üzerine kasrı
2. Mevsûfun sıfat üzerine kasrı.

Muhatabın durumuna göre kasr-ı izâfî üç çeşite ayrılır.⁶¹

1. **Kasr-ı ifrâd:** Muhatap kelâmdaki hükme, başkalarının da ortak olduğuna inandığı durumlarda maksûr-u aleyhin hükümde yalnız olduğunu ifade etmek için yapılan kasr-ı izâfîdir.
2. **Kasr-ı kalb:** Muhatap hükmün aksine inandığı durumlarda yapılan kasr-ı izâfîdir.
3. **Kasr-ı ta’yîn:** Muhatabın hükümde tereddütü olduğu durumlarda yapılan kasr-ı izâfîdir.

⁵⁸ Ahmet Muhtâr Ömer, *Mu‘cemü’l-Lugati’l-‘Arabiyyeti’l-Muâsıra*, Âlemü’l-kütüb, Kahire 2008, 1, s. 1822; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî, *age.*, s. 497; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî, *age.*, 2, s. 211; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 167-169.

⁵⁹ İbnü Abdi’l-Hakk el-Ömeriyyî’t-Tarâbulsî, *age.*, s. 257; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 170; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 155.

⁶⁰ İbnü Abdi’l-Hakk el-Ömeriyyî’t-Tarâbulsî, *age.*, s. 259; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 171; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 156.

⁶¹ İbnü Abdi’l-Hakk el-Ömeriyyî’t-Tarâbulsî, *age.*, s. 258; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 173; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 156.

Kasrın hangi çeşiti olursa olsun kasr, mübteda ile haber arasında, fiil ile fâil arasında, fâil ile mef'ûl arasında, hal ile sahibi arasında ve fiilin diğer mutallikatları arasında meydana gelir ancak mef'ûlü maah ile beraber bulunmaz. Kasr, belâgatın rükunlarından en büyük bir rükün olan îcâzın çeşitlerinden biridir. Çünkü kendisinde kasr bulunan cümle iki cümle yerindedir.⁶²

1.2.8. Îcâz, İtnâb ve Müsâvât

Meânî ilminde, kastedilen mânanın ifadesini sağlayan sözcüklerin azlığı, çokluğu, aynı seviyede olması “îcâz”, “itnâb” ve “müsâvât” başlıkları altında ele alınarak incelenir.⁶³

1.2.8.1. Îcâz

Sözlükte “kısaltmak, işi çabuk yapmak” anlamına gelmektedir. İstılahta ise îcâz, “Sözcüklerinin tamamı kastedilen mânadan fazla olmaksızın, kastedilen mânayı ifade edebilen söz öbeğidir.” demektir. Başka bir ifade ile “Mümkün olandan az kelime ya da harf ile maksadı ifade etmekten ibarettir.” demektir.

Îcâz sanatı îcâz-ı kasr ve îcâz-ı hazif diye iki kısma ayrıldıktan sonra îcâz-ı hazif da; 1. el-İktida‘, 2. el-İktifâ, 3. el-ihtibâk diye üç kısma ayrılır.⁶⁴

1. Îcâz-ı Hazif

Îcâz-ı hazif, lafzan ya da manen bir karinenin delalet etmesiyle, ya kelimenin bir harfinin veya cümlenin bir kelimesinin veya bir cümlenin ya da cümlelerin ibareden hazfedilmesi yoluyla sağlanan îcâzdır. Cümlenin bir parçasının cümleden çıkarılmasına “ihtizâl”, cümlenin fudalâtı diye tabir ettiğimiz “Zarf, hâl, temyiz, istisnâ ve benzeri” şeylerin cümleden çıkarılmasına ise “hazif” denir.

⁶² Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 173.

⁶³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî, *age.*, s. 544; Ebu Muhammed el-Kâsım es-Sicilmâsî, *el-Münzeu'l-Bedî' fî Tecnîsi Esâlibil-Bedî'*, Mektebetü'l-Meârif, er-Ribât 1980, s. 181, 182; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî, *age.*, 2, s. 627; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 182; M. A. Yekta Saraç, “Îcâz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXI., TDV Yayın ve Matbaacılık, İstanbul 2000, s. 392-393.

⁶⁴ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed bin Bahâdır bin Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, Kahire 1957, 3, s. 129; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân bin Ebî Bekr bin Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, el-Hey'etü'l-Mısriyye li'l-Küttâb, Kahire 1974, 3, s. 205; Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd bin Abdillâh bin Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-Seb'i'l-Meşânî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1994, 11, s. 170.

Ahzâb Sûresi’nde Bulunan Bazı Îcâz-ı Hazif Çeşitleri

1. İhtibâk (الاحتباك)

Hazif îcâzında incelenen ihtibâk (الاحتباك) sözlükte “kumaşı boş ilmek bırakmadan sağlam ve güzel bir şekilde dokumak” anlamına gelir. Meânî ilmi terimi olarak ise “İki bölümlü ya da iki cümleli bir sözün ikinci bölümünde benzeri sabit olanın karşılığını birinciden, birinci bölümde benzeri sabit olanın karşılığını ikinci bölümden hazfetmektir.” olarak tanımlanmıştır. ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) de, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Şur’ân*’ında ihtibâke “el-Hazfû’l-mukâbilî” adıyla temas etmiş ve, “Sözde iki zıt unsurun bulunması ve diğerinin ona delâleti sebebiyle iki zıt unsurdan birini hazfetmektir” şeklinde tarif etmiştir. ez-Zerkeşî’den etkilenen es-Süyûtî (ö. 911/1505) ise *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Şur’ân*, adlı eserinde ihtibâkî “îcâz-ı hazif” neveleri içinde incelemiş ve bu konuda Burhâneddin el-Bikâî’nin müstakil bir kitap yazdığını kaydetmiştir.⁶⁵ Bir ibarede hazif yapıldığını gösteren bir delil lazımdır.

Hazfa işaret eden karîne ve delillerin başlıcaları şunlardır:

- İbareden neyin hazfedildiğinin ibarenin akışından aklen anlaşılması,
- İbareden bir hazif bulunduğuna orada yer alan bir fiil ya da kelimenin delâlet etmesi.⁶⁶

2. Îcâz-ı İhtizâl (الاختزال)

İhtizâl, “kesmek, kırmak, parçalamak” anlamına gelen “خزل - يخزل” kökünden gelmekte olup “iftiâl” babına nakledilmiş halidir. İhtizâl, sırtındaki kamburu gidermek, aksamak, ayağını kesmek, kesmek anlamlarına gelmektedir. Belâgat ilminde ihtizâl ise, “Cümlelerin bir parçasının cümleden çıkarılmasıyla, cümlelerin kastedtiği anlamdan az olan

⁶⁵ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed bin Bahâdır bin Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî, *age.*, s. 129; Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân bin Ebî Bekr bin Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *age.*, s. 204; İsmail Durmuş, “İhtibâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXI, TDV Yayın ve Matbaacılık, İstanbul 2000, s. 553.

⁶⁶ Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed bin Abdilvehhâb bin Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb fî fûnûni’l-edeb*, Dâru’l-Kütübi ve’l-Vesâigî’l-Kavmiyye, Kahire 2002, 7, s. 4-6; Ebü’l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed bin Abdurrahmân bin Ömer bin Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî, *age.*, 3, s. 181; Ebü Hâmid Bahâüddîn Ahmed bin Alî bin Abdilkâfi es-Sübkî el-Mısırî, *age.*, 2, s. 586; İbnü Abdî’l-Hakk el-Ömeriyyî’t-Tarâbulsî, *age.*, s. 306-310; Abdu’l-Aziz ‘Atîk, *İlmü’l-Meânî*, Dâru’n-Nehdeti’l-Arabiyye, Beyrut-Lübnan 2009, s. 178-185; Muhammed Ahmed Kasım ve Muhittin Dîp, *Ulûmü’l-Belâga (el-Bedî‘ ve’l-Beyân ve’l-Meânî)*, el-Müessesetü’l-Hadîse li’l-Küttâb, Trablus-Lübnan 2003, s. 359-361.

ve tamamı cümlelerin kastedtiği mânâyı ifade eden parçaların oluşturduğu bir sözdür.” demektir. Bu tür hazifle yapılan îcâza ise “**Îcâz-ı İhtizâl (الاختزال)**” denir.⁶⁷

3. Îcâz-ı Hazfi'l-Mukâbilî

Îcâz-ı Hazfi'l-Mukâbilî, kelâmda zıt iki unsurdan birini, diğerinin ona işareti sebebiyle ibareden kaldırmakla yapılan îcâzdır. Kelamda, cümlelerin fâil, nâib-i fâil ve mef'ul gibi asıl öğelerinden birbirine mütekâbil iki unsurun birlikte bulunup, biri diğeri üzerine delalet ettiğinden dolayı diğerinin hazfolunması yoluyla yapılır.⁶⁸

4. Îcâz-ı İstilâm (الاصطلام):

İstilâm kelimesi kesmek mânasına gelen “الصِّلْمُ” kökünden gelmektedir. İstilâm kelimesi ise “Te” harfinin “Ti” ile değiştirilmesi ile iftiâl babından masdardır. Cümlelerin bir parçasının cümleden çıkarılması, eğer cümlelerin umdesi veya umde hükmünde olan unsurları diye tabir ettiğimiz “Fâil, mübtedâ, müsned ve müsnedin benzerleri gibi” şeylerin cümleden çıkarılmasıyla olursa buna “İstilâm” denir. Bu tür hazifle yapılan îcâza ise Îcâz-ı İstilâm denir. Ayrıca İstilâm, İktifâ ve İktifâ bi'l-Mukâbil (Hazfû'l-Mukâbilî) diye kısımlara ayrılır.⁶⁹

2. Îcâz-ı Kasr

Îcâz-ı kasr, îcâz-ı hazif sebebiyle olmayandır. Bu tür îcâzın bulunduğu kelâmın lafzı, ifade ettiği anlama göre azdır. Az lafızla çok mânanın ifade edilmesi bir takım sebeplere bağlıdır. Bu sebepler lafzın nekre olması tazim ifade etmesi, umûmilik ifade etmesi ve tıbâk sanatının bulunması gibi sebepler olabilir.

⁶⁷ Ebu Muhammed el-Kâsım es-Sicilmâsî, *age.*, s. 186; *el-Mu'cemü'l-Vasît*, “Bâbü'l-Hâ”, Mektebetu's-Şuruk ed-Devliyye, Kahire 2004, s. 232; Ahmed Şevkî Abdüsselâm Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî (1960-1995)*, Dâru'l-Meârif, Mısır ts. 10, s. 352.

⁶⁸ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed bin Bahâdır bin Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, Kahire 1957, 3, s. 129; Ebu Muhammed el-Kâsım es-Sicilmâsî, *age.*, s. 198.

⁶⁹ *age.*, s. 187-200.

1.2.8.2. *Itnâb*⁷⁰

Etnabe (الطنب) fiilinin mimsiz masdarı olup lugatta “sözü ya da açıklamayı uzatmak” mânasına gelen itnâb (الطناب), Belâgat ilminde yazınsal bir faydadan dolayı, murad edilen mânayı ifade eden sözün lafzının, ifade ettiği mânasından fazla olmasıdır.⁷¹

Itnâbın çeşitleri çoktur. Bunlardan özellikle Kur’an-ı Kerimde geçen bazı çeşitleri şunlardır: 1. İzâh, 2. Tevşî‘, 3. Atıf, 4. Tekrar, 5. İğâl, 6. Tezyîl, 7. İhtirâs, 8. Tetmim, 9. İ‘tiraz, 10. Eşanlamlılık, 11. Nefiy-İsbât (Olumsuzluk-Olumluluk), 12. Teşbih, 13. Tard ve Akis, 14. Zamir yerine isim gelmesi veya tersi, 15. Ta‘lil, 16. Tefsir, 17. Te‘kit, 18. Sıfat, 19. Bedel, 20. Atfû‘l-Beyân, 21. İstiksâ, 22. Bilineni zikretmek.⁷²

Itnâb çeşitlerinin önemli olanları aşağıdaki gibidir.

1. Zikru‘l-hâs Ba‘de‘l-âm

Genel bir ifadeden sonra o genel ifadenin içerisinde dahil olan özel bir ifadenin zikredilmesidir. Hâs olandaki bir meziyet ve üstünlüğe dikkat çekmek için yapılır.

2. Zikru‘l-âm Ba‘de‘l-hâs

Özel bir ifadeden sonra kendisinin de içerisinde bulunduğu genel bir ifadenin zikredilmesidir. Zikredilen genel ifadenin bütün ferdlerine şamil olduğunu ifade etmek ve genel ifadenin zikredilmesiyle bu ifadede bulunmasından dolayı özel olan ifadedeki unsurun önemini ifade etmek için yapılır.

3. Manevî Te‘kit

Te‘kit edilen lafza ait zamir bulunması şartı ile belirli kelimelerle yapılan te‘kit türüdür. Bunlar كُلهُ، أَجْمَعُ، أَتَّبَعُ، أَبْصَعُ، نَفْسُهُ، عَيْنُهُ، كِلَاهُمَا، كِلَانَاهُمَا gibi kelimelerdir. Bunlarla

⁷⁰ Ebü‘l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed bin Abdîrrahmân bin Ömer bin Ahmed el-Kazvînî eş-Şâfî, *el-İzâh fî Ulumi‘l-Belâga*, Dâru‘l-Kütübi‘l-‘İlmiyye, Beyrut 2002, 3, s. 196-224; Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed bin Alî bin Abdilkâfî es-Sübkî el-Mısırî, *age.*, s. 605-621; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî, *age.*, 2, s. 686-737; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 201-207; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 191-199.

⁷¹ Ebü‘l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh bin Muhammed bin Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü‘l-Esîr el-Kâtib, *el-Meşelü’s-sâ‘ir fî edebi‘l-kâtib ve’s-şâ‘ir*, Dâru Nehda, Kahire (Mısır) ts., 2, 281; Ebü‘l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed bin Mükerrrem bin Alî bin Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü‘l-‘Arab*, Dâru‘l-Kütübi‘l-‘İlmiyye, Beyrût 2009, 1, s. 654; Ebü‘t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed bin Ya‘kûb bin Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü‘l-muḥîṭ*, Dâru‘l-Erkam, Beyrût ts., s. 145; *el-Mu‘cemü‘l-Vasît*, “Bâbü‘t-Tâü”, Mektebetu‘ş-Şuruk ed-Devliyye, Kahire 2004, s. 567; Ahmet Muhtâr Ömer, *age.*, s. 1416.

⁷² Ali Bulut, “Kur’an-ı Kerim’de İtnab Üslubu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3., 11., (2010), s. 183-205.

beraber ifadeyi kuvvetlendirmek maksadıyla bir fiille birlikte işlendiği organın zikredilmesi de manevî te'kite dahildir.⁷³

4. Tevşî'

Bir tür kapalı anlamı açmak demek olan tevşî', itnâb sanatının kısımlarından biri olan "el-Îzâh ba'de'l-ibhâm" (mübhem (kapalı) bir ifadeden sonra onu tavzih (izah) eden bir ifade getirmek sûretiyle yapılan itnâb)dan sayılan bir sanat olup, hadislerde sıkça rastlanılan edebî bir üslûptur. Ayrıca bazıları bu sanata, sözü vezin ve seci'de muadil öğelerle donatmak mânasında Bedî' ilmi terimi ve sanatı olan "tatrîz" adını verir. Bir tür itnâb olan tevşî', genellikle bir tesniye kelimedinden sonra onu izah eden, birbirine atıfla vasl yapılmış iki açıklayıcı unsurun getirilmesi mânasında Meânî ilmi, beytte aynı ölçüdeki unsur ve sözlere yer vermek anlamında ise Bedî' ilmi terimidir.⁷⁴

5. el-Îzâh Ba'de'l-ibhâm

Mübhem (kapalı) bir sözün peşinden onu izah eden başka bir söz getirmek biçiminde yapılan itnâbdır.⁷⁵ Bir defa mübhem ve mücmel yoluyla zikretmekle bir defa da tafsil ve îzâh yoluyla zikretmekle kastedilen mânayı muhatabın zihninde yerleştirmek ve şanını yüceltmek için yapılır.

6. Tekrîr

Bir şeyi kelâmda iki defa ya da daha fazla zikretmektir. Tekrîr kastedilen mânayı muhatabın zihninde yerleştirmek ve pekiştirmek, yapılan işin kapsamlı olduğunu ifade etmek, teşvik, tekrar eden lafzın zikrinden zevk aldığını ifade etmek ve ve irşad ifade etmesi için yapılır.

7. İ'tirâz

İ'tirâz, sözü söyleyenin kasdettiği bir maksattan dolayı bir söz esnasında veya mânâ yönünden birbirine bitişik iki söz arasında bir tane ya da daha fazla cümle-i i'tirâziyye (ara cümle) getirilmesidir. Bu şekilde itnâb yapılmasının bir çok sebebi vardır.

⁷³ agm., s. 201.

⁷⁴ Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm (Abdüsselâm) bin Abdilvâhid bin Zâfir el-Mısrî İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîrû't-Taḥbîr (fî şinâ'ati's-şî'r ve'n-neşr ve beyâni i'câzi'l-Ḳur'ân)*, el-Cumhuriyyetü'l-Arabiyyetü'l-Mütteḥide, Kahire 1963, s. 316; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed bin Abdilvehhâb bin Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî, *age.*, 7, s. 148; İbnü Abdi'l-Hakk el-Ömeriyyî't-Tarâbulsî, *age.*, s. 310.

⁷⁵ *age.*, s. 310; İsmail Durmuş, "İtnâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XIX., TDV Yayın ve Matbaacılık, İstanbul 1999, s. 215-219.

Dua, ilmin faziletine dikkat çekmek, tenzih, cümlelerin her hangi bir unsurunda mânâyı daha fazla kuvvetlendirmek ve mübalağa bu sebeplerden bazılarıdır.

8. İğâl

Sözü kendisi olmadan da anlam tamam olabilecek nükteli bir ifade ile bitirmeye denir. Bu tür ıtnâblarda bu nükte genellikle mübalağa sanatı olur.

9. Tez'yîl

Tez'yîl sözün baş tarafında söylenen cümleyi, onun ibaresini ve anlamını pekiştiren, bağımsız başka bir cümlelerin takip etmesidir.

10. İhtirâs

Adına bazen tekmi'l de denilen ihtirâs, kasdedilen mânânın aksini hissettiren bir sözde bu hissi ortadan kaldıracak başka bir söz getirmeye denir.

11. Tetmîm

Kelâmda her hangi bir maksattan dolayı mef'ûl, hal, temyiz veya câr ve mecrûr gibi fazlalık olan unsurları fazlalaştırarak yapılan ıtnaba denir. Bu tür ıtnâb genellikle sözü sıradanlaşmaktan kurtarmak için yapılır.

1.2.8.3. Müsâvât

Lugatta “muadelet (denklik ve eşitlik)” mânasına gelen müsâvât, Meânî ilminde ise “kelâmın lafzının, ifade ettiği mânaya denk olması” demektir.

1.2.9. Kelâmın Muktezâ-i Zâhirin Dışına Çıkması

Bu başlık altında genellikle dokuz Meânî ilmi konusu yer almaktadır. Bunlar, İltifât sanatı, Üslûbü Hakîm, İzmâr fî makami'l-izhâr (isim yerine zamir getirmek) ve aksi, muzari yerine mazi getirilmesi, ta'lîb, inşâî isnad yerine haberî isnad getirilmesi ve aksi, maziden muzâriye intikal ve aksi, tecâhül-ü ârif sanatlarıdır.⁷⁶ Bu dokuz kısımdan Ahzâb Sûresi'nde geçen bazıların tarifi aşağıdaki gibidir.

1. İzhâr fî makami'l-izmâr: Bazı belâgî sebeplerden dolayı zamir makamında zâhir isim getirilir. Bunun aksi de olabilir. Eğer getirilen isim, alem (özel isim) gibi işâret isimlerinden başka bir isim olursa bunun sebebi müsned-i ileyhin muhatapta fazlasıyla

⁷⁶ Abdurrahman bin Hasan Hebennaka el-Meydânî ed-Dımaşkî, *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, ed-Dâru's-Şamiye, Beyrut 1996, s. 478; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 140.

yerleşmesini sağlamak, ta‘zim, heybetini ve azamatini takviye, muhatabın kalbine korku salmak, muhatabı terbiye etmek, hükmü takviye etmek ya da yalvarmadır.⁷⁷

2. İltifât: Belâgat âlimlerinin mânaya güzellik katan edebî üslûblardan saydığı iltifât, bir şiirde veya kısa bir ifadede aniden kişi, üslûb ve zaman bakımından farklılıklar meydana getirmektir.⁷⁸

1.2.10. Fasl ve Vasl⁷⁹

1.2.10.1. Fasl

Sözlükte, her hangi bir ilgiden dolayı aynı yerde bir arada bulunan iki şeyi birbirinden “kesmek, uzaklaştırmak” anlamına gelir. Faslın terim anlamı, ardı ardına gelen cümleleri birbirine bağlamadan zikretmek yani aralarında vaslî terk etmek demektir.

Faslın yapıldığı yerler şunlardır:⁸⁰

Ard arda gelen iki söz arasında tam bir kesiklik ya da boşluk (**kemâl-i inkıtâ**) varsa, vasl yapılmadığı takdirde yanlış anlaşılma da söz konusu değilse orada fasl yapılması gerekir. Bu da iki şekilde gerçekleşir.

1. Aralarında lafız ve anlam bakımından farklılığa ya da sadece anlam açısından farklılığa yol açan iki haberî ve inşâî isnad kipinin birinde haberî isnad, diğerinde ise inşâî isnad olarak açığa çıkması.

⁷⁷ Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed bin Abdirrahmân bin Ömer bin Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî, *age.*, 2, s. 82-85; Süleyman Gür, *Kâzî Beyzâvî Tefsîrinde Belâgat İlmi ve Uygulanışı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2014, s. 153-155.

⁷⁸ Ebû Abdillâh el-Mu‘tez-Billâh Muhammed bin Ca‘fer el-Mütevekkil bin Muhammed el-Mu‘tasım-Billâh el-Abbâsî, *el-Bedî‘ fî'l-Bedî‘*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1990, 1, s. 152; Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh bin Muhammed bin Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr el-Kâtib, *age.*, 2, 135; Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed bin Abdirrahmân bin Ömer bin Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî, *age.*, 2, s. 85-92; Şemseddin Ahmed bin Süleyman bin Kemal Paşa, *Telvînü'l-Hitab libn-i Kemal paşa*, el-Câmiatü'l-İslamiyye bi'l-Medîneti'l-Münevvere, Medine 2000, s. 311-378; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *Ulûmu'l-Belâga (el-Beyân, el-Meânî, el-Bedî‘)*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2007, s. 141; Abdurrahman bin Hasan Hebennaka el-Meydânî ed-Dımaşkî, *age.*, s. 479-498; İsmail Durmuş, “İltifât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXII., TDV Yayın ve Matbaacılık, İstanbul 2000, s. 152, 153.

⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed bin Abdirrahmân bin Ömer bin Ahmed el-Kazvîni eş-Şâfiî, *age.*, 3, s. 97; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî, *age.*, s. 519; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 179; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 162; Muhammed Ahmed Kasım ve Muhittin Dip, *age.*, s. 347.

⁸⁰ Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 183; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 162; Muhammed Ahmed Kasım ve Muhittin Dip, *age.*, s. 352-356.

2. İki cümlemin öğeleri ve anlamı arasında bir bağ bulunmadığı durumlarda fasl yapılır.

Peş peşe gelen iki söz arasında kesintisiz bir bağ (**kemâl-i ittisâl**) bulunması durumunda da fasla gidilir. Bu da üç şekilde gerçekleşir.

1. İkinci cümlemin kendisinden önce gelen cümlemin lafız veya mâna bakımından pekiştireci (te'kîd-i lafzî, te'kîd-i mânevî) olması durumunda.

2. Birinci cümleden kül, cüz ve iştîmâl olarak bedel durumunda olması.

3. Birinci cümleyi açıklar (atf-ı beyân) durumda olması

Üç ve daha fazla sayıda cümlemin bir arada bulunması durumlarında cümleler arasında nisbeten kopukluk (**şibh-i kemâl-i inkıtâ**) bulunursa yine fasl yapılır. Yapılan bu fasl, vasl yapıldığında istenilen anlamın elde edilememesi durumlarında olur. Bu problemi ortadan kaldırmak için fasıl tercih edilir.

Cümleler arasında kısmen bir bağ (**şibh-i kemâl-i ittisâl**) bulunması durumunda da fasl yapılır. Bu şekilde bir fasl, ikinci cümlemin, birinci cümledeki saklı bir sorunun cevabı niteliğinde olması halinde görülür. Bu tür fasla “istînâf (başlangıç)”, fasıl ile ayrılan cümleye de “istînâf cümlesi” denir. Aralarındaki bulunan vâv’a da ibtidâ (başlangıç) vâv’ı denir.

1.2.10.2. Vasl⁸¹

Sözlükte vasıl “iki şeyi birbirine bağlamak, ulamak, eklemek” anlamına gelir. Vasl, cümlelerin bazısını bazısı üzerine atfetmek demektir. Birincisi i‘râbdan mahalli olan ya da olmayan iki cümle peş peşe geldiğinde, i‘râbdan mahalli olduğu düşünülende ikinci cümle birincisine ortak kılınmak istenirse o zaman vasl yapılır. Eğer birinci cümle i‘râbdan mahalli olmayan bir cümle olursa, ikinci cümle de tertîb, ta‘kîb veya mühlet gibi vav’dan başka bir atıf harfinin taşıdığı anlamda bu cümleye bağlanmak istenirse vav’dan başka bir atıf harfiyle vasledilir. Meânî ilmi âlimlerinin çoğu vasılda “ve” bağlacını göz önünde bulundurmuşlardır. Bunun en büyük sebebi diğer atıf harflerine nazaran “vav”ın kullanım alanlarının tesbitinin özel bir ferasete ihtiyaç duyulması nedeniyledir. Çünkü vav aralarında bulunduğu iki cümleyi ya da iki unsuru bazı şeylerde ortak tutma görevi yüklenir.

⁸¹ Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 179; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 167; Muhammed Ahmed Kasım ve Muhittin Dip, *age.*, s. 347.

Vasl Yerleri

Dört durumda iki cümle arasında vasl yapmak zaruri görülmüştür.

1. İki cümle lafzan, mânên veya yalnız mânên haberiyyette ve inşâiyyette bir olduklarında,
2. Biri haberî isnad, diğeri inşâî isnad olan iki cümle arasında atıf terk edildiği takdirde istenilen mânânın tersi bir mâna anlaşılırsa,
3. Birinci cümlelerin i‘rabı kabul eden bir cümle olması durumunda o iki cümlelerin i‘rab sebebinde ve hükmünde (fâil, mef‘ul, haber, sıfat vb. olma durumu) birinci cümleye hissedar edilmesinin istenmesi halinde,
4. Birinci cümlelerin i‘rabdan mahalli olmayan bir cümle olması durumunda vav’ın haricindeki atıf harflerinin taşıdığı mânada iki cümlelerin bu mânada ortak edilmesi istenmesi halinde vasl yapmak gerekli olur.⁸²

⁸² Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 181; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 164; Muhammed Ahmed Kasım ve Muhittin Dip, *age.*, s. 347-350.

BÖLÜM 2

AHZÂB SÛRESİ'NİN MEÂNÎ İLMİ AÇISINDAN TAHLİLİ

Burada, âyetler tahlil edilirken öncelikle Meânî ilmi üslûb ve sanatlarının daha iyi anlaşılabilmesi için ilgili âyetlerde hangi konunun anlatıldığına yer verilecek, daha sonra tek tek hangi âyette, Meânî ilminin hangi kısmı ya da konusu varsa kısaca onlar söylenecektir. Arkasından âyetler, konulara göre ayrılan bölümler halinde çalışmanın birinci bölümündeki Meânî ilmi konuları sırasına göre tahlile çalışılacaktır. Âyet bölümleri tahlil edilirken, kaynaklarda ve ayrıca tesbit edilen Meânî ilmi konusu söylenecek, arkasından âyetin ilgili bölümünde uygulamalı olarak anlatılıp, nasıl meydana geldiği, ne anlam ifade ettiği, anlama ne gibi bir katkısının olduğu anlatılacaktır.

2.1. 1-8. ÂYETLERİN TAHLİLİ

Bu âyetler Allah'tan korkmak ve Allah'a tevekkül emredilmesini, zihâr, evlât edinme, soy üstünlüğü ve asâlet unvanlarını kaldıran vahye uymayı, Peygamber efendimizin makamı ve vazifesini, mirasın akrabalık sebebiyle meşru kılınmasını anlatır.

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾⁸³

1. Ey Peygamber! Allah'a karşı gelmekten sakın. Kâfirlere ve münafıklara itaat etme.

*Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.*⁸⁴

Bu âyeti kerimede söze inşâ cümlesiyle başlanıp haber cümlesiyle ile bitirilmiştir. Bundan dolayı Meânî ilminin temel konularının ve söz söyleme sanatlarının iki temel katagori olan “inşâ” ve “haber” cümlesi vardır. İnşâ cümlesi kısım olarak “**talebî inşâ**” kısımlarından “**nida**”, “**emir**” ve “**nehiy**” kısmındandır. İnşâ cümlelerinde genel olarak “**ta‘lim**”, “**telkin**”, “**istidâme (sürdürmek)**”, “**izdiyâd (artırmak, çoğaltmak)**” ve “**sebât (olduğu gibi devam)**” gayeleri vardır. Haber cümlesi ise kısım olarak “**talebî haber**”, gaye olarak “**lazım-ı fâide-i haber**” ve “**tesliye (teselli etmek)**”dir. Yine bu âyeti kerimede müsned ve müsned-i ileyhin hallerinden “**müsned ve müsned-i ileyhin hazfı**”, icâzın kısımlarından “**icâz-ı hazif**”, “**kasr**” ve “**itnâb**” durumları vardır.

Âyeti kerimenin, tamamı inşâ cümlesi olan “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ” (Ey Peygamber! Allah'a karşı gelmekten sakın. Kâfirlere ve münafıklara itaat etme.)

⁸³ el-Ahzâb, 33/1.

⁸⁴ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hzl.), *age.*, s. 417.

kısımındaki “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ” (Ey Peygamber!) cümlesi, kendisinde nida harfi (“يَا” (yâ)) ve münâdâ⁸⁵ (أَيُّهَا النَّبِيُّ) bulunan talebî inşâ kısımlarından **“nida”** cümlesidir. Bu nida cümlesiyle **“ta‘lim”** ve **“telkin”** kasdolunmaktadır.⁸⁶ Bu cümlede müsned ve müsned-i ileyh hazfolunan “أَدْعُو” ya da “أُنَادِي” fiili ve failidir. Bunların yerine “يَا” (yâ) nida harfi getirilmiştir.

Cenâb-ı Hakk Peygamber Efendimize (S.A.V.) burada ismiyle hitap etmemiştir. Ya bu âyeti kerimede olduğu gibi “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ” (Ey Peygamber) ya da “يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ” (Ey Rasûl) şeklinde hitap etmiştir. Diğer peygamberlere ise isimleriyle hitap etmiştir. Bu şekilde nida Rasûlullah Efendimizi şereflelendirmek, şanını yüceltmek, faziletini ve makamını ifade etmek içindir.⁸⁷ İşte bu karineden de anlaşılacağı üzere burada nida ile insanlara Peygamber Efendimizin Allah’ın Rasûlü olduğunu dolayısıyla O’na karşı edepli ve saygılı olunması gerektiğini öğretmek, O’nu bununla isimlendirmeleri ve bu isimle O’na seslenmelerini hatırlatmak kasdolunmaktadır. Ahzâb sûresinde bazıları şer’î hüküm koymak, bazıları ise çeşitli maksatları ifade etmek için beş defa nida olunmuştur. Sûrenin Rasûlullah Efendimize hitapla başlaması ve O’na “النَّبِيُّ” (Peygamber) vasfıyla nida olunması, sûresinin devam eden âyetlerinde Rasûlullah Efendimizin içerisinde bulunduğu hallerin ve şartların önemli olanlarına başlangıç ve izin kabilindendir.⁸⁸

Âyeti kerimede **“icâz-ı hazif”** kabilinden müsned ve müsned-i ileyh hazfolunmuştur. Nida harfi ve münâdânın kullanılması, müsned ve müsned-i ileyhin hazfedildiğinin göstergesidir. Yakına seslenmede, uzak için kullanılan “يَا” nida harfinin kullanılması, Cenâb-ı Hakk’a bizden daha yakın olan Peygamber efendimiz uzak menzilesinde sayılarak hitabın bütün insanlara olduğunun ifadesi içindir, denilebilir.

⁸⁵ **Münâdâ:** “أَدْعُو” fiilinin yerine kâim bir harf ile lafzan veya takdirenden dönmesi talep olunandır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân bin Ömer bin Ebî Bekr bin Yûnus (İbnü’l Hâcib), *age.*, s. 23.)

⁸⁶ Ebü’l-Kâsım Mahmûd bin Ömer bin Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an haqâ’iki gavâmi’i t-tenzîl ve ‘uyûni l-ekâvîl fi vücihi t-te’vîl*, Dâru’l-Küttâbi’l-Arabî, Beyrut 1986, 3, s. 519; Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd bin Abdillâh bin Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *age.*, 11, s. 143.

⁸⁷ Ebu Hayyân Muhammed bin Yusuf bin Ali bin Yusuf bin Hayyân Esîru’d-din el-Endelüsî, *el-Bahru’l-Muhîl fi t-Tefsîr*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1999, 8, s. 450; Ebüssuûd el-Îmâdî Muhammed bin Muhammed bin Mustafa, *Tefsîru Ebi’s-Su’ûd (Irşâdû l-‘akli’s-selîm ila Mezâyâ l-Kitâbi l-Kerim)*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut ts., 7, s. 89; Vehbe bin Mustafa ez-Zühaylî, *age.*, 21, s. 229.

⁸⁸ Ebu Hayyân Muhammed bin Yusuf bin Ali bin Yusuf bin Hayyân Esîru’d-din el-Endelüsî, *age.*, 8, s. 450; Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve t-Tenvîr (Tahrîru l-Mâna’s-Sedîd ve Tenvîru l-Akli l-Cedîd min Tefsîri i-Kitâbi l-Mecîd)*, ed-Dâru’t-Tûnisîyye li’n-Neşr, Tunus 1984, 21, s. 249.

Arkasından “أَيُّ” lafzı ile “هَـ” tenbîh harfinin getirilmesi,⁸⁹ lââm-ı ta‘rifle marife olanı nida içindir. Eğer “أَيُّهَا” gelmezse “النَّبِيُّ” kelimesinin münâdâ olması mümkün olmaz. “أَيُّهَا” açıklayıcı bir sıfat olarak münâdânın yerine konulmuştur. İşte bütün bunlar Peygamber efendimiz nezdinde asıl muhatapların dikkatinin çekilmesi ve nida harfinin anlamının kuvvetlendirilmesi içindir.

Cenâb-ı Hakk’ın, muhataplarına, bu şekilde çağrıda bulunurken gâyet etkili ve belâgatlı bir yöntem kullanması, açıkladığı gerçeklerin kayda değer şeyler olduğunun altını çizmek ve bunların karşıdakiler tarafından fark edilip gerekli iletileri almalarını temin etmek içindir. Bu mânâ, “**müsned ve müsned-i ileyh hazfedilip**” nida harfinin onun yerine getirilmesi ile olmaktadır. Bu da aynı zamanda “**icâz-ı hazif**” olmaktadır. Eğer müsned ve müsned-i ileyh yerinde kalıp cümle fiil cümlesi olarak kalsaydı bu mânâyı ifade etmeyecekti.⁹⁰

Âyeti kerimede nida cümlesinden sonra gelen “أَتَى اللَّهَ” (Allah'a karşı gelmekten sakın.) cümle-i fiiliyyesi talebî inşânın kısımlarından “**emir**” cümlesidir. Müsned “أَتَى” fiili, müsned-i ileyh ise müstetir (gizli) “أَنْتَ” (ente) muhatap zamiridir. Müsnedin zikrolunması asıl olduğundan, müsned-i ileyhın muhatap zamiri ile marife olması ise kelâmın muktezâsı onu icap ettirdiğindendir. Çünkü makam hitap makamıdır. Yine âyeti kerimede “**kemal-i ittisal**”den dolayı emir cümlesi üzerine atıf yoluyla vaslolunan “وَلَا تُطِيعُ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ” (Kâfirlere ve münafıklara itaat etme.) cümle-i fiiliyyesi talebî inşânın kısımlarından “**nehiy**” cümlesidir. Kâfirlere ve minafıklara itaat etmemek Allah’tan korkmanın levazımı olduğundan dolayı iki cümle arasında kemal-i ittisal vardır. Bu nehiy cümlesinde müsned “وَلَا تُطِيعُ” fiilidir. Müsned-i ileyh ise emir cümlesinde olduğu gibi müstetir (gizli) “أَنْتَ” (ente) muhatap zamiridir. “الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ” kelimeleri ise fiilin mütealliklerinden mef’ûlleridirler. Buradaki bu emir ve nehiy cümleleri gerçek anlamında kullanılmış olsalar tecâhülû ârif kabilinden hâsılı tahsil olur. Karineler nisbetince makamın icap ettirdiği mânâda kullanılmışlardır. Emir cümlesi “**İstidâme (sürdürmek)**” ve “**izdiyâd (artırmak, çoğaltmak)**” anlamında kullanılmıştır. Yani Allah’ın düşmanları ile cihatta önceden olduğu gibi takvaya (Allah’tan korkmaya) devam et ve takva

⁸⁹ Münâdâ, muarraf bi’l-lâm (lâm ile marife) olduğu zaman nida harfi ile münâdânın arasına, fâsılasız iki marife alâmeti bir arada bulanması câiz olmadığından dolayı tenbîh harfi olan “هَـ” ile beraber “أَيُّ” lafzı getirilir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân bin Ömer bin Ebî Bekr bin Yûnus (İbnü’l Hâcib), *age.*, s. 24.)

⁹⁰ Nâsîrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh bin Ömer bin Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü’l-tenzîl ve esrârü’l-te’vîl*, Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, Beyrut 1997, 1, s. 54.

sebeblerini artır demektir. Ayrıca bu emir cümlesi gelecek olan nehiy cümlesine bir başlangıç kabilindendir.⁹¹

Peygamber Efendimize ittikâ ve haşyet (Allah korkusu) emri yöneltince, O’nu Allah ve Rasûlünün düşmanlarına iltifattan nehyeden “وَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ” (Kâfirlere ve münafıklara itaat etme.) nehiy cümlesi takip etti.⁹² Burada nehiy cümlesi kendi anlamının dışında “sebat (olduğu gibi devam etme)” mânasında kullanılmıştır. Yani her zamanki gibi onlara itaat etmeyip, onların sözlerini dinlemediğin gibi yine onlara itaat etmemeye, onların sözlerini dinlememeye hatta onlarla istişâre bile etmemeye devam et, demektir.⁹³

Âyeti kerimenin “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ” (Ey Peygamber! Allah'a karşı gelmekten sakın. Kâfirlere ve münafıklara itaat etme.) bu kısmında “zikru'l-hâs ba'de'l-âm” şeklinde “itnâb” da vardır. Umumilik ifade eden kısım “اتَّقِ اللَّهَ” kısmıdır. Hususilik ifade eden kısım ise “وَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ” kısmıdır. Bu itnâb ile hususi olanın yani kâfirlere ve münafıklara itaat etmemenin önemine dikkat çekilmek istenmiştir. Çünkü Allah'tan korkmak emrine önem göstermek tam mânasıyla meydana gelmesi için kâfirlere ve münafıklara itaatın olmaması nehyine önem göstermek gerekmektedir.⁹⁴ Aynı zamanda âyeti kerimenin bu kısmı “kasr-ı izâfî” olur. “وَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ” cümlesi, “لَا تَتَّقِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ” (Kâfirlere ve münafıklardan korkma) mânasınadır. İtaat takva demektir. O zaman nida cümlesiyle beraber bu iki cümle “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لَا تَتَّقِ إِلَّا اللَّهَ” (Ey Peygamber! Ancak Allah'tan kork (başkasından korkma).) mânasına gelir. Bu haliyle “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لَا تَتَّقِ إِلَّا اللَّهَ” inşâî nehiy cümlesi burada kasr ifade etmesi için hüküm nefi ve istisnâ ile kayıtlı hale getirilmiş olur. Nefi ve istisnâ edatıyla “kasr-ı izâfî” yapılan bu kasr cümlesinde maksûr ittikâ manasıdır, maksûr-u aleyh ise Allah lafza-i celâlidir. Ancak burada nefi ve istisnâ edatıyla yapılan kasr cümlesi yerine iki cümle yani emir ve nehiy

⁹¹ Ebü'l-Hasen Alî bin Muhammed bin Habîb el-Basrî el-Mâverî, *Tefsîrû'l-Şur'ân (en-Nüket ve'l-'uyûn)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan ts., 4, s. 369; Ebü'l-Muzaffer Mansûr bin Muhammed bin Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, *Tefsîrû'l-Şur'ân (Kitâbü't-Tefsîr)*, Dâru'l-Vatan, Riyad 1997, 4, s. 256; Ebü'l-Hasen Alî bin Ahmed bin Muhammed el-Vâhidî en-Nisâbü'rî, *el-Vasîf fî tefsîri'l-Şur'ânî'l-mecîd (el-Vasîf beyne'l-makbûd ve'l-basîf)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1994, 2, s. 1121; Ebü'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî (Medârikü't-tenzîl ve Hakâiku't-te'vîl)*, Dâru'l-Kelîmî't-Tayyib 1998, 3, s. 14; Muhammed et-Tâhîr bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhîr et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, s. 250; Vehbe bin Mustafa ez-Zühaylî, *age.*, 21, s. 229.

⁹² Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hirbevî el-Bikâî, *Nazmu'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-süver*, Dâru'l-Küttâbi'l-İslâmî, Kahire ts., 15, s. 275.

⁹³ Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd bin Abdillâh bin Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *age.*, s. 143; Muhammed et-Tâhîr bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhîr et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, s. 249.

⁹⁴ Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd bin Abdillâh bin Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *age.*, s. 143.

cümlesi getirildi. Kelâmda îcâz asıldır. Aslında kasr da îcâzlı bir söyleyiş tarzıdır. Fakat burada cümle kasr yapılmış haliyle getirilseydi kulaklar sadece Peygamber Efendimizin Allah’a olan takvasını işitmiş olacaktı. Bu bilinen bir şeydir. Ancak burada kafirlere ve münafıklara itaat etmemenin Allah’tan ittikanın lazımı olduğuna işaret edilmek istendiğinden itnâb yapılarak emir cümlesinin tamamlayıcısı olan nehiy cümlesi, aynı maksatı ifade etmek için emir cümlesi üzerine atfedilerek getirildi. Dolayısıyla bunlar emir ve nehiy de geçen mânada “**devamlılık**” kastı ile kullanılmış oldular. Bundan dolayı itnâb yolu tercih edilmiş oldu.⁹⁵

Âyetin devamındaki “إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا” (Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.) cümlesi, haberî isnadlı isim cümlesidir. “**talebî haber**” kısmındandır. Bu haber cümlesi “**tesliye (teselli etmek)**” gayesiyle getirilmiştir. Yani Allah zatından korkan kimseyi hakkıyla bilendir. Dilediğini hidayete kavuşturmakta ve dilediğini ise dalalette bırakmakta hüküm ve hikmet sahibidir, şeklinde Peygamber fendimize tesellî verilmek istenmiştir.⁹⁶ Müsned-i ileyh “الله” lafzıdır. Müsned ise “كَانَ” cümlesidir. Emir cümlesi ile Peygamber Efendimiz vasıtasıyla müminlere uyarı amacı kastedildiğinden, âyeti kerimenin haber cümlesi kısmını oluşturan “إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا” (Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.) cümlesinde, hükmü kuvvetlendirip, emrin muhatabı olan müminlerdeki şüpheyi ve tereddütü ortadan kaldıracak kadar te’kit edatı⁹⁷ kullanılmıştır. Bu sebeble bu haber cümlesi “**inkârî haber**”⁹⁸ cümlesi olur. Bu şu demek olur; bu cümle vahye tabi olmanın illeti ve takvanın

⁹⁵ age., s. 143; Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, age., s. 250.

⁹⁶ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001, 4, s. 367; Ebu Hayyân Muhammed bin Yusuf bin Ali bin Yusuf bin Hayyân Esîru'd-din el-Endelüsî, age., 8, s. 451.

⁹⁷ Arapçada haberî isnadlarda geçen hükmü kuvvetlendirmek için kullanılan **te’kid edatları** şunlardır “(إن) المكسورة الهمزة، والقسم، ونونا التوكيد، ولام الابتداء، واسمية الجملة، وتكريرها ولو حكما، وأما الشرطية، وحروف التنبيه، وحروف الزيادة- على ما فصل في النحو- وضمير الفصل، وتقديم الفاعل المعنوي لتقوية الحكم، والسين إذا دخلت على فعل محبوب أو مكروه؛ لأنها تقيد الوعد أو الوعيد بحصول الفعل فدخولها على ما يفيد الوعد أو الوعيد مقتضى لتوكيده وتثبيت معناه، و (قد) التي للتحقيق، وكان، ولكن، وإنما، وليت، ولعل، وتكرير النفي، ولم يعدوا (أن) المفتوحة؛ لأن ما بعدها في حكم المفرد لام، Cümle-i ismiyye, Cümle-i ismiyyenin tekrarı, Şartıyye olan emmâ lafzı, Tenbih harfleri, Ziyade harfler, Zamir-i fasıl, Hükmü güçlendirmek için kullanılan manevi fâilin takdimi, Tahkik için olan Gad, Va’d ve Va’idde kullanılan Sin, Keenne, Lakinne, İnnema, Leyte, Laalle, Nefinin tekrarı.) (Enne-i Meftuha, kendisinden sonra gele cümle fail ya da meful veya cümle başka bir ögesi konumunda bulunmakla müfret hükmünde olduğundan te’kid edatları arasında sayılmamıştır.) (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed bin Abdîrahmân bin Ömer bin Ahmed el-Kazvînî eş-Şâfiî, age., s. 16 (4 numaralı yan kayıt); Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân bin Ömer bin Ebî Bekr bin Yûnus (İbnu'l Hâcib), age., s. 94-107; İsmail Durmuş, “İhbâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXI, TDV Yayın ve Matbaacılık, İstanbul 2000, s. 528.)

⁹⁸ Ebu Yakub Yusuf bin Ebî Bekr bin Muhammed bin Ali es-Sekkâkî, age., 1, s. 170, 171; Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed bin Abdîrahmân bin Ömer bin Ahmed el-Kazvînî eş-Şâfiî, age., s. 40-42.

kalbin derinliğinden olması gerektiğine işaret eden bir haber cümlesidir. Âyetteki “عَلِيمًا” karinesinden de anlaşıldığı üzere Cenâb-ı Hakk Rasûlullah efendimizi teselli etmek için hükmü kendisinin de bildiğini ifade buyurarak haber cümlesinde hem “**lazım-ı fâide-i haber**” hem de “**teselli etme**” gayesi olduğu söylenebilir.

﴿وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا﴾ (٢) 99

2. Rabbinden sana vahyolunana uy. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.¹⁰⁰

Bu âyeti kerimede de söze inşâ cümlesiyle başlanıp haber cümlesiyle bitirilmiştir. Bundan dolayı Meânî ilminin ve söz söyleme sanatlarının iki temel katagorisi olan “**inşâ**” ve “**haber**” cümlesi vardır. İnşâ cümlesi kısım olarak “**emir**” kısmındandır. İnşâ cümlesi hakiki anlamında kullanıldığı için “**vücûb**” ifade etmektedir. Haber cümlesi ise kısım olarak “**talebî haber**”, gaye olarak “**terğîb ve terhîb**”dir. Yine bu âyeti kerimede “**müsned ve müsned-i ileyhin halleri**”, “**zikir**”, “**itnâb**”, “**kelâmın muktezâ-i zâhirin dışına çıkması**” ve “**vasl**” durumları vardır.

Her ne kadar âyet, inşâî isnadla başlayıp, haberî isnadla bitse de, birinci âyetin sonu haberî isnadla bittiği için biri haber, diğeri inşâî isnad olan iki cümle arasında atıf terk edildiği takdirde istenilen mânânın tersi bir mâna anlaşılmasına engel olmak ve iki âyeti kerime arasında birbirinin tamamlayıcısı olan emirlerin birlikteliğini ifade etmek için iki âyet arasında “و” (vav) ile “**vasl**” yapılmıştır. Ayrıca âyetin başındaki “وَاتَّبِعْ مَا” “يُوحَىٰ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ” cümlesi “**zikru’l-âm ba’d-e’l-hâs**” kabilinden birinci âyeti kerimede “يُوحَىٰ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ” emri ve “وَلَا تُطِيعُوا الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ” nehyinin te’kiti durumunda olduğundan aralarında “**kemâl-i ittisâl**” bulunmaktadır. Bu sebeple “وَلَا تُطِيعُوا الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ” cümlesine “**vasl**” yapılmıştır. Allah’tan kork emri ve kâfirlerle münafiklara itaat etme nehyi vahyolunan âyetlerden hâs olanlardır. Rabbinden sana vahyolunana uy emri ise emir ve nehiylerin tamamını kapsadığı için umumdur. Umumdan sonra hususun zikredilmesi hâs olan o emir ve nehiydeki hükmü te’kit içindir.¹⁰¹

Âyeti kerimede “وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ” (Rabbinden sana vahyolunana uy.) cümle-i fiiliyyesi “**talebî inşâ**” kısımlarından “**emir**” cümlesidir. Burada hitap

⁹⁹ el-Ahzâb, 33/2.

¹⁰⁰ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), *age.*, s. 417.

¹⁰¹ Ebüssuûd el-İmâdî Muhammed bin Muhammed bin Mustafa, *age.*, 7, s. 89; Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd bin Abdillâh bin Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *age.*, 11, s. 144; Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, s. 252.

Rasûlullah efendimize ve eshabınadır diyenlere göre emir cümlesi kendi anlamında kullanılmıştır. Emrin hakiki anlamda kullanılması ile muhataplarına Kur'an ve Sünnet şeklindeki metlûv ve gayr-i metlûv vahye uyulması emredilip, câhiliye adetlerine uyulması ise nehyedilmektedir.¹⁰² İsteğin emir sîgası ile istenmesi, istekten ziyade emre uymanın vücûb ifade ettiğini gösterir. Yani Allah'tan ittikaya ve kafirler ile münafıklara itaat etmemeye devam etmekte Rabbinden sana (size) vahyolunana uy, demek olur.¹⁰³ Müsned “وَأَتَّبِعْ” fiilidir. Müsned-i ileyh ise müstetir (gizli) “أَنْتَ” (ente) muhatap zamiridir. Müsnedin âyetinde bulunması müsnede asıl olduğu içindir. Müsned-i ileyhin muhatap zamiri olarak gelmesi ise kelâmın muktezâsının hitap makamı olmasından dolayıdır. Meânî ilmi açısından bakıldığında “**müsnedin emir kipi gelmesi hali**” bulunduğu gibi “**müsned-i ileyhin zamir olarak gelmesi hali**” de vardır.¹⁰⁴

Ayrıca âyeti kerimenin “وَأَتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ” (Rabbinden sana vahyolunana uy.) kısmında “وَأَتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ” ifadesinden sonra “مِنْ رَبِّكَ” ifadesi zikredilerek îcâz maksadıyla aslında mânası kelâmdan anlaşılan bir kelimenin zikri yoluyla hem “**zikir**” hem de “**itnâb**” sanatı yapılmıştır.

“مِنْ رَبِّكَ” (Vahyolunana uy.) diye söylendikten sonra tekrar “مِنْ رَبِّكَ” (Rabbinden) diye söylenmesi “**tetmîm**”¹⁰⁵ yoluyla “**itnâb**” olur. Çünkü vahyolunan denilince zaten vahyin kim tarafından geldiği anlaşılıyor. Peygamberlere gelen vahiyler zaten Cenâb-ı Hakk tarafından gelen vahiylerdir. Tekrar “مِنْ رَبِّكَ” denilerek Rubûbiyyet ünvanına değinilmesi Allah'ın emrine imtisâli, uymayı te'kit içindir. Bu aynı zamanda itnâbın fâidesi olur. Eğer bir fâide olmadan lafız uzatılmış olsaydı o zaman bu itnâb değil tatvîl olurdu.¹⁰⁶

¹⁰² Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîrû'l-Çur'ânî'l-'azîm (İbn Kesîr)*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1998, 6, s. 335.

¹⁰³ Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *age.*, 3, s. 15; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî eş-Şâzelî, *el-Baħrû'l-medîd fî tefsîri'l-Çur'ânî'l-mecîd*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2002, 4, s. 404.

¹⁰⁴ Ebüssuûd el-İmâdî Muhammed bin Muhammed bin Mustafa, *age.*, 7, s. 89; Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd bin Abdillâh bin Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *age.*, 11, s. 144; Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, s. 252.

¹⁰⁵ **Tetmîm:** Kelâmda her hangi bir maksattan dolayı mef'ûl, hal, temyiz veya câr ve mecrûr gibi fazlalık olan unsurları fazlalaştırarak yapılan itnâba denir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed bin Abdirrahmân bin Ömer bin Ahmed el-Kazvînî eş-Şâfiî, *age.*, 3, s. 196-224; Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed bin Alî bin Abdilkâfî es-Sübkî el-Misrî, *age.*, s. 605-621; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafed-Desûkî, *age.*, 2, s. 686-737; Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 201-207; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 191-199.)

¹⁰⁶ Ebüssuûd el-İmâdî Muhammed bin Muhammed bin Mustafa, *age.*, 7, s. 89.

Âyeti kerimenin bu kısmında “yakın anlamlı kelimeler arasında” ve “sayılar bakımından müfret ve cemi arasında”, “kelâmın muktezâ-i zâhirin dışına çıkması” hallerinden “iltifât” sanatı vardır. Birincisinde “Rabb” kelimesinden “Allah” kelimesine iltifât yapılmıştır. İkincisinde ise müfred müzekker muhataptan (اتَّبِعْ), cemi müzekker muhataba (تَعْمَلُونَ) iltifât yapılmıştır.

Âyetin baş tarafındaki “اتَّبِعْ” fiilinin müsned-i ileyhi olan müstetir (gizli) “أَنْتَ” (ente) zamirinden, “الَيْكَ” ile “مَنْ رَبِّكَ” de Rasûlullah efendimize râci olan, müfred müzekker muhatap “كَ” mecruru muttasıl zamirinden anlaşıldığı üzere hitap Rasûlullah efendimizdir. Sonra “إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا” (Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.) denilerek yani fiili muzari cemi müzekker muhatap sigası olan “بِمَا تَعْمَلُونَ” fiili kullanılarak müfretten cemiye “iltifât” yapılmıştır. Burada hitabın kime olduğu hakkında değişik görüşler vardır. Bazılarına göre yalnız Rasûlullah (S.A.V.) efendimizdir. Bazılarına göre ise birinci âyetteki “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ” nida cümlesi karinesinden anlaşıldığı üzere hem Rasûlullah (S.A.V.) efendimize hem de inanan eshabınadır. Fiilin cemi müzekker gelmesi ise ta‘zim içindir.¹⁰⁷ Bazılarına göre de “iltifât” yoluyla eshabdan olmayan bütün inananlardır.¹⁰⁸ Bu iltifât, zahiren âyetin muhatabının Peygamber efendimiz olup, aslında emrin asıl muhataplarının O’nun ümmeti olduğunun göstergesidir.

Âyetin baş tarafındaki emir cümlesiyle, Peygamber efendimiz vasıtası ile müminlere uyarı amacı kastedildiğinden, âyeti kerimenin haberî isnad kısmını oluşturan “إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا” (Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.) cümlesinde, hükmü kuvvetlendirip, emrin muhatabı olan müminlerdeki şüpheyi ve tereddütü ortadan kaldıracak kadar (iki tane) te’kit edatı (“نَ”) (inne) ve cümleyi ismiyye) kullanılmıştır. Bu sebeble bu haberî isnad “**talebî haber**” cümlesi olur. Hz. Allah (C.C.) bu şekilde buyurmakla hem kullarının işlerini ıslah edecek şeylerden haberdar olduğunu göstermiş hem de inananların kalbindeki tereddütü kaldırıp emirlerini kalplerine yerleştirmek istemiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nûriddîn Alî b. Âdil en-Nu‘mânî ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fî ‘ulûmi ‘l-Kitâb*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1998, 15, s. 497; Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim) es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü ‘l-maşûn fî ‘ulûmi ‘l-kitâbi ‘l-meknûn*, Dâru’l-Kalem, Dımaşk ts., 9, s. 91; Ebüssuûd el-İmâdî Muhammed bin Muhammed bin Mustafa, *age.*, s. 89.

¹⁰⁸ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nûriddîn Alî b. Âdil en-Nu‘mânî ed-Dımaşkî, *age.*, 15, s. 497; Ebüssuûd el-İmâdî Muhammed bin Muhammed bin Mustafa, *age.*, s. 89.

¹⁰⁹ Vehbe bin Mustafa ez-Zühaylî, *age.*, 21, s. 230.

Âyeti kerimedeki “إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا” (Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.) cümlesi, Cenâb-ı Hakk’ın yapılan her türlü ameli kendisinin hakkıyla bildiğini haber verdiği gaye ve fâide açısından **“terğîb (teşvik) ve terhîb (korkutma)”** olan **“haberî isnad”** cümlesidir. Cümle ismini nasb, haberini raf’ eden “إِنَّ” (inne)’nin isminden (müsned-i ileyh) ve haberinden (müsned) oluşan bir cümleyi ismiyye olduğundan ve kendisinde inşâî isnad unsuru da bulunmadığından dolayı haber cümlesidir. “إِنَّ” (inne)’nin ismi “الله” lafzıdır. Müsned-i ileyhte **“kelâmın muktezâ-i zâhirin dışına çıkma”** durumlarından **“izhâr fi makâmi’l-izmâr”** durumu vardır. Müsned-i ileyh, âyetin öncesine bakarak zamir gelmesi gerekirken onun yerine “الله” (Allah) lafza-i celâli getirildi. Müsned-i ileyhte böyle bir değişiklik, Allah’ın (C.C.) zatını tazim içindir.¹¹⁰ Haberi ise “كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا” cümlesidir. Haber cümlesi yapısı gereği kelâmdaki nisbette doğruluk ve yanlışlıktan bahsetmek mümkündür. Ancak haber cümlesi isim cümlesinden oluştuğu için bu ihtimal ortadan kalkmaktadır. Ayrıca o isim cümlesinde birde te’kit edâtı kullanılmışsa bu ihtimal tamamen ortadan kalkmaktadır. Haber cümlelerinde te’kit edatı muhatabın inkârı nisbetince, sayısı çoğaltılarak getirilir. İşte bu haber cümlesinde sadece doğruluğa ve yanlışlığa olan ihtimali kaldıracak kadar te’kit edatı getirilmiştir. Burada haber cümlesinin **“terğîb”** ve **“terhîb”** gayesiyle gelmiş olması emre imtisal ile sevaba teşvik, emri terketme ile gûnahtan korkutma demektir.¹¹¹

﴿وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا﴾¹¹² (3)

3. Allah'a tevekkül et, vekil olarak Allah yeter.¹¹³

Yine bu âyeti kerimede de inşâ cümlesiyle başlanan söz, haberî isnad cümlesiyle bitirilmiştir. Bundan dolayı Meânî ilminin ve söz söyleme sanatlarının iki temel katagorisi olan **“inşâ”** ve **“haber”** cümlesi vardır. İnşâ cümlesi kısım olarak **“talebî inşâ”** kısımlarından **“emir”** kısmındandır. Burada inşâ cümlesinde **“teşci (teşvik)”** gayesi vardır. Haber cümlesi ise kısım olarak **“talebî haber”**, gaye olarak **“ilticâ (sığınma)”** gayesi vardır. Yine bu âyeti kerimede **“müsned ve müsned-i ileyhin halleri”**, **“zikir”**, **“itnâb”**, **“kelâmın muktezâ-i zâhirin dışına çıkması”** ve **“vasl”** durumları vardır.

¹¹⁰ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hirbevî el-Bikaî, age., 15, s. 281-282.

¹¹¹ Ebüssuûd el-İmâdî Muhammed bin Muhammed bin Mustafa, age., s. 89;

¹¹² el-Ahzâb, 33/3.

¹¹³ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 417.

İkinci âyeti kerimede olduğu gibi her ne kadar âyet, inşâî isnadla başlayıp, haberî isnadla bitse de, ikinci âyetin sonu haber cümlesiyle bittiği için biri haber, diğeri inşâ cümlesi olan iki cümle arasında atıf terk edildiği takdirde istenilen mânanın tersi bir mânâ anlaşılmasına engel olmak ve iki âyeti kerime arasında birbirinin tamamlayıcısı olan emirlerin birlikteliğini ifade etmek için iki âyet arasında “و” (vav) ile “**vasl**” yapılmıştır.

Bu âyeti kerimede bulunan “وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ” (Allah'a tevekkül et.) cümlesi “**inşâ**” cümlesidir. Bu cümlede inşâî isnad unsurlarından “تَوَكَّلْ” emr-i hâzır sigası vardır. Müsned-i ileyh ise Peygamber efendimize râcî (giden) müstetir (gizli) “أَنْتَ” (ente) zamiridir. Bu emir sîgası müsneddir ve “**teşcî**’ (**teşvik**)” anlamında kullanılmıştır. Yani din düşmanlarının söylediklerinin tersine teşvik anlamında kullanılmıştır.¹¹⁴

Sûrenin inşâî isnad üslûbu çeşitlerinden emir cümleleriyle başlaması, Peygamber efendimizden yapmadıklarını istemek ya da olumsuz yönde yapabileceklerine engel olmak için değildir. Sonraki âyeti kerimelerde gelecek olan Hendek (Ahzâb) Savaşı, münafıklardan ve Mekkeli müşriklerden oluşan hizb gruplarının işbirliği, Peygamber efendimize çektirdikleri eza ve cefalar, davranış, tutum ve durumları karşısında O’nu ve ümmetini haberdar etmek ve onların dayanıklı olmalarını sağlamak için bu emir ve yasaklara yer verilmiştir.

Âlûsî’nin ifade ettiğine göre “عَلَى اللَّهِ” câr ve mecrurunda, önceki âyetlerdeki Lafza-i Celâl’a râcî (giden) zamir gelmesi gereken yerde Hz. Allah’ın zatını ta’zim ve temkin için “**kelâmın muktezâ-i zâhirin dışına çıkması**” hallerinden “**izmâr makamında izhâr**” yapılmıştır. Yani zamir yerine ismi zâhir getirilmiştir.¹¹⁵ Bu aynı zamanda kelâmda edebî bir faydadan dolayı yani Hz. Allah’ın zatını ta’zim ve temkinden dolayı kast edilen mânayı ifade edebilmek için sözün lafzının, Kur’an-ı Kerim’deki itnâb üslûblarından zamir yerine isim getirilerek uzatılmış olmasından dolayı “**itnâb**” sanatı olur.

Âyeti kerimede “وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا” cümleyi fiiliyyesi ise kendisinde bir tane te’kit edâtı barındıran “**talebî haber**” cümlesidir. Te’kit edatı çeşitlerinden zâid harf vardır. Şöyle ki “بِاللَّهِ” cümlesinin unsurları açısından “كَفَى” fiilinin fâilidir. “ب” (be) harfi zâiddir. Bu zâid harf te’kit, kelâmı süslemek ve güzelleştirmek için getirilmiştir. Bu haber

¹¹⁴ Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin bin Abdillâh bin Muhammed et-Tîbî, *Fütûhu’l-ğayb fi (ve) ’l-keşf ‘an kınâ’i r-reyb (Şerhu/Hâşiyetü’l-Keşşâf)*, Câizetü Dubai ed-Devliyye li’l-Kur’âni’l-Kerîm, Dubai 2013, 12, s. 376; Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, 21, s. 263.

¹¹⁵ Ebû’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd bin Abdillâh bin Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *age.*, 11, s. 143.

cümlesinde, kâfirlerin ve münafıkların kötülüklerine karşı Allah (C.C.) Rasûlullah Efendimize yeterli geleceği için, Allah'ın her yeri ihata eden, akıllara sığmayan mutlak azamet ve heybet sahibi olduğunu gösteren celâl sıfatına “ilticâ (sığınma)” gayesi vardır.¹¹⁶ Ayrıca bu haber cümlesi, kendisine dönecek olan bütün herşeye kafi geldiği için bütün işlerin O'na havale edilmesi ve O'na tevekkül olunması, bütün işlerde kafi gelenin hakkıdır mânasında “te'kit” ve “takrîr” yoluyla âyetin başındaki inşâ cümlesinin tamamlayıcısı olarak “itnâb” yapılmıştır.¹¹⁷

﴿ مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قُلُوبَيْنِ فِي جَوْفِهِ وَمَا جَعَلَ أَزْوَاجَكُمْ الَّتِي تَظَاهَرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَاتِكُمْ وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ ۚ

ذَلِكَ قَوْلُكُمْ بِأَفْوَاهِكُمْ وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ (٤) ﴾¹¹⁸

4. Allah, hiçbir adamın içine iki kalp koymamıştır. Kendilerine zihâr yaptığınız eşlerinizi de anneleriniz yapmamıştır. Yine evlatlıklarınızı da öz çocuklarınız (gibi) kılmamıştır. Bu sizin ağızlarınızla söylediğiniz (fakat gerçekliği olmayan) sözünüzdür. Allah ise gerçeği söyler ve doğru yola iletir.¹¹⁹

Bu âyeti kerime kendisinde sadece haberî isnad bulunan bir âyeti kerimedir. Meânî ilminin temel konusu olan söz söyleme sanatlarından sadece “haber” cümlesi vardır. Haber cümlesi kısımlarından “inkârî haber”, gaye olarak “fâide-i haber”dir. Yine bu âyeti kerimde “müsned ve müsned-i ileyhin halleri”, “fîlin mütealliklarının halleri”, “zikir”, “kasr (hasr)”, “icâz”, “itnâb” ve “fasl” durumları vardır.

Lafız itibariyle ilk üç âyeti kerimde inşâî isnad üslûbundaki cümlelerin varlığı, bulunan haber cümlelerinde ise inkârî haberî isnadın bulunmaması, mâna yönüyle de dördüncü âyeti kerimedeki konuların ilk üç âyetle doğrudan bağlantılı konular olmamasından anlaşıldığı üzere bu âyeti kerime ile önceki âyeti kerimeler arasında “fasl” vardır. Çünkü bunlar muhatapların bile ayrı olduğunu gösterir. Ancak dördüncü âyeti kerime, önceki üç âyeti kerimeden çıkartılabilecek “Sûre niçin bu emir ve yasaklarla başlamıştır?” gibi gizli bir soruya verilecek olan cevabın bir parçası konumundadır. Bu sebeple aralarında kuvvetli bir bağ bulunmaktadır. Yani Meânî ilmi terimiyle “şibh-i kemâl-i ittisâl” vardır. Dolayısıyla soru nasıl ki cevaptan ayrı tutulur ise bu âyette diğer

¹¹⁶ Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin bin Abdillâh bin Muhammed et-Tîbî, age., s. 376; Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, age., 21, s. 263.

¹¹⁷ Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin bin Abdillâh bin Muhammed et-Tîbî, age., s. 376-377; Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, age., 21, s. 263-264.

¹¹⁸ el-Ahzâb, 33/4.

¹¹⁹ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 417.

âyetlerden ayrı tutularak fasl yapılmıştır. Ayrıca bu âyetin istînâf yoluyla fasl yapılmasının bir sebebi de kafirlerin ve münafıkların bazı bâtil inançlarına ve uydurdıkları bahanelere tembihdir.¹²⁰

Çalışmanın birinci bölümünün Meânî ilminde haberî ve inşâî isnad üslûbları kısmında da açıklandığı üzere bu âyeti kerime, kendisinde sadece haber cümle bulunan bir âyettir. Âyette “ذَلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِأَفْوَاهِكُمْ” (Bu sizin ağızlarınızla söylediğiniz (fakat gerçekliği olmayan) sözünüzdür.) karinesinden anlaşıldığı üzere âyetteki cümleler arasında atıf yoluyla “و” (vav) ile vasl yapılan “مَا جَعَلَ اللَّهُ” (Allah koymamıştır, yapmamıştır, kılmamıştır.) nisbeti için muhatapların önceden bildiği hatta kendilerinin de söylediği, bir adamın iki kalbinin olması, kendilerine zihâr yaptıkları eşlerini anneleri gibi saymaları, yine evlatlık edindikleri çocukları öz çocukları görmeleri gibi bir iş bulunup, nisbetin muhataplar tarafından bilinen işe mutabakat etmediği (Mutabakat etmişse olabilirdi.), istek bildirme olmaksızın sözü söyleyenin doğrulanma veya yalanlanma ihtimalinin bulunduğu peş peşe getirilen **“haber”** cümleleri vardır. Âyetteki bu haber cümleleri ile muhataplarına, bir insanda iki kalp bulunmadığı, zihâr¹²¹ ve evlat edinme¹²² ile ilgili bir takım yanlış bildikleri şeylerin doğrusunun ne oldukları ile ilgili hükümler beyan buyrulduğu için âyet haber cümlelerinin **“fâide-i haber”** kısmına girer. Burada haber cümlelerinin getirilmesi, aşağıda tahlilde haberî isnadın hangi kısımdan olduğu görüleceği üzere muhatapların inkâr ehli olmalarıyla ilgili bir durumdur.

Âyette bulunan haberî isnatlardaki müsnedler üç defa tekrar eden “مَا جَعَلَ” ifadeleridir. Bu ifadedeki “مَا” (mâ) lafzı mâ-i nâfiye (olumsuzluk harfi olan mâ harfi)dir. “جَعَلَ” fiili ise “مَا” (mâ) ile menfi (olumsuzlaştırılmış), fiili mazidir. Müsned-i ileyhler ise birincisinde “اللَّهُ” lafzı, ikinci ve üçüncü cümlelerde müstetir (gizli) “هُوَ” (hüve) zamiridir. Âyette müsned menfi fiili mazi olarak **“itnâb”** yapılarak üç defa zikredilmiştir. Burada müsnedin üç defa zikri, mânâyı te’kit ve vurgulamaya, ayrıca lafzı tezyin ve tahsine

¹²⁰ Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin bin Abdillâh bin Muhammed et-Tîbî, age., s. 377; Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, age., 21, s. 264.

¹²¹ Cahiliye döneminde zihâr ebedî haramlığı ifade eden bir boşama şekliydi. Ancak bu âyeti kerime ile Hz. Allah (C.C.) kişinin hanımına: “Sen bana anamın sırtı gibisin.” demekle kendilerinden zihâr yaptığı hanımları, haram olma hususunda, anne gibi kabul etmedi. Cezayı gerektiren çirkin ve asılsız bir söz olarak kabul etti. Nitekim Cenâb-ı Hakk başka bir âyeti kerimede şöyle buyurmaktadır: “İçinizden hanımlarına zihâr yapanların hanımları asla onların anaları değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçek şu ki, onlar çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah affedicidir, bağışlayıcıdır.” (el-Mücâdele, 58/2.)

¹²² Âyeti kerimede bildirilen başka bir hüküm ise cahiliyenin evlat edinme yoluyla gerçek evlat saydıklarını, Hz. Allah’ın (C.C.), âyetin “(Allah) Yine evlatlıklarınızı da öz çocuklarınız (gibi) kılmamıştır.” bu kısmında onları gerçek babalarının evlatları sayması ve evlat edinmeyi haram kılmasıdır.

(süslemeye ve güzelleştirmeye) yönelik olduğundan, tekrarlı olarak kelâmda bulunması, bulunmamasından daha uygundur. Çünkü âyetteki üç ayrı cümlede yer alan müsnedin yani “أَبْنَاءَكُمْ، أَدْعِيَاءَكُمْ، أُمَّهَاتِكُمْ، أَرْوَاجَكُمْ” (ce‘ale) fiilinin mef‘ûlü bihi durumunda olan “جَعَلَ” (ce‘ale) fiilinin mef‘ûlü bihi durumunda olan “جَعَلَ” (ce‘ale) fiilinin mef‘ûlü bihi durumunda olan kelimelerinin peş peşe bir müsnede atfedilmesinin güzel görünmeyeceği açıktır. Umumi mânâ için müsned “مَا” (mâ) ile menfi (olumsuzlaştırılmış), fiili mazi olarak gelmiş ve bu şekilde söz fazla uzatılmadan “**îcâz**” yapılarak umumi mânâ ifade edilmiştir. Ayrıca gayr-ı mûceb (olumsuz) kelâmda “لِرَجُلٍ” kelimesinde olduğu gibi nekra (umûmî) bir ismin getirilmesi, “لِ” (lam) ve “مِنْ قَلْبَيْنِ” ifadesindeki “مِنْ” (min) gibi harf-i cerlerin zâid olarak getirilmesi¹²³ yine bu îcâzlı söyleyişin birer göstergesidir. Muhatapları, hükmü kabul etmeyen müşrikler olduğu için haber cümlelerinden oluşan âyeti kerime, özellikle “مَا جَعَلَ” (Allah, hiçbir adamın içine iki kalp koymamıştır.) kısmı muhatapların inkârları nisbetince te’kit edâtı ile kuvvetlendirilmiştir. Bunlardan birincisi “مَا” (mâ) “لِرَجُلٍ” kelimesindeki zâid lam’dır.¹²⁴ Bunun getirilmesinin sebebi nekra olan racül kelimesindeki umumiliği pekiştirmek içindir. Ayrıca nefiden sonra nekra bir isim olan “رَجُلٍ” (racül) kelimesinin getirilmesi hükmün genelliğini ve kapsamının geniş olduğunu ifade etmek içindir. İkincisi “مِنْ قَلْبَيْنِ” ifadesindeki zâid min’dır.¹²⁵ “مِنْ قَلْبَيْنِ فِي” ifadesinde iki kalp zikredildikten sonra tekrar “جَوْفَ” (cevf) kelimesinin getirilmesi hakkında Arap dili ve edebiyatı alimi ve müfessir Ebû Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî (ö. 666/1268) “cevf” kelimesi “وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ” (*Fakat göğüslerdeki kalpler körleşir.*)¹²⁶ âyetinde olduğu gibi te’kit içindir veya kalp akıl için kullanılır, aklın insanın başında yer aldığını zannedenlere bunun aksi olduğunu göstermek içindir” diye söyler.¹²⁷ Dolayısıyla “جَوْفَ” (cevf) kelimesi de te’kit için olmaktadır. Bunların tamamını bir bütün olarak düşünecek olursak bu sayılan te’kit unsurları âyeti kerimenin bu kısmının “**inkârî haber**” kabilinden olduğunu gösterir.

¹²³ “لَيْسَ” (leyse) (be, min, el-lâm (lâm)) bu üç harfi cer, gayr-i mûceb (olumsuz) kelâmda yani “لَيْسَ” (leyse) ve leyseye müşâbih (leyseye benzeyen) “مَا، لَا” (mâ, lâ) ile olumsuz olan kelâmda zâid harf olurlar. Yani kendi mânâlarında kullanılmazlar, umûmilik ifade etmek ve kelâmı güzelleştirmek için gelmiş olurlar. (bkz. Ebû Amr Cemâluddîn Osmân bin Ömer bin Ebî Bekr bin Yûnus (İbnu’l Hâcib), *age.*, s. 95, 103)

¹²⁴ Muhammed Ali es-Sabûnî, *age.*, s. 474.

¹²⁵ Ebû Ca‘fer en-Nehhâs Ahmed bin Muhammed bin İsmâîl el-Murâdî el-Mısırî en-Nehhâs, *Îrâbü’l-Şur‘ân*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2000, 3, s. 206.

¹²⁶ el-Hacc, 22/46.

¹²⁷ Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed bin Ebî Bekr bin Abdilkâdir er-Râzî, *Ünmûzecün celîl fi es’ile ve ecvibe min garâ’ibi âyi’t-Tenzîl*, Dâru âlemi’l-kütübi’l-memleketi’l-arabiyyeti’s-suûdiyye, er-Rıyaz 1991, s. 347.

Yine âyeti kerimenin “مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ” (Allah, hiçbir adamın içine iki kalp koymamıştır.) kısmındaki “**fiilin mütealliklarından câr ve mecrûr**” olan “جَوْفٍ” (Beyin hariç kalp ve ciğerler gibi hayatî uzuvları içerisinde barındıran karın ve göğüs boşluğunun tamamı)¹²⁸ kelimesinin zikrinde beyân ilmini belâgat karşılığında kullananlara¹²⁹ göre Meânî ilmi sanatlarından “**itnâb**” sanatı vardır.¹³⁰

Âyeti kerimenin “مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ” (Allah, hiçbir adamın içine iki kalp koymamıştır.) bu kısmında, bir çok fâidesi bulunan “**itnâb**” sanatı bulunmaktadır. Itnâb bazen âyet içerisindeki cümlelerin yalnız bir cümlesinde bulunur, bazen de çok sayıda cümlede bulunur. Dolayısıyla itnâb, kelâmda yalnız bir cümlede ya da çok sayıda cümlede bulunan diye iki kısma ayrılır. İkinci kısım birinci kısımdan daha belâğîdir. Birinci kısım itnâb, hakikat ve mecâz olarak meydana gelir.¹³¹ Bu âyette de çok sayıda cümlede itnâb yapılmıştır. Bu da itnâbın daha belâğî olanının seçilmiş olduğunu gösterir.

Çalışmanın bu bölümünde tahlile çalışıldığı gibi âyeti kerimenin bu kısmı, muhatap hükmü inkâr eden olduğundan inkârı nisbetince birkaç tane te’kit edâtı ile kuvvetlendirilmiştir. Bunlardan bir tanesi de “مِنْ قَلْبَيْنِ” (iki kalp) sözcüğünden sonra “فِي جَوْفِهِ” ifadesi zikredilerek hakikat yoluyla “**itnâb**” yapılmasıdır.¹³²

Öncelikle burada “مِنْ قَلْبَيْنِ” (iki kalp) sözcüğünden sonra “فِي جَوْفِهِ” ifadesinin zikri, kalbin, insan vücudunun başka bir yerinde bulunması mümkün olmayacağından dolayı hakikat yoluyla yapılan bir itnâbtır. Ancak burada “فِي جَوْفِهِ” ifadesinin kullanılmasında, “وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ” (Fakat göğüslerdeki kalpler körleşir.)¹³³ âyetindeki mecâzlı itnâbda olduğu gibi bir faide vardır. O da kasdolunan mânanın, muhatapın zihninde fazlasıyla belirginleşip, iyice tasvîr edilmesidir. Çünkü muhatap bu ifadeyi duyduğunda

¹²⁸ “الجَوْفُ” (el-cevf): Cevf, lugatta insanın beyin hariç, kalp ve ciğerler gibi hayatî uzuvlarının bulunduğu karın ve göğüs boşluğunun tamamına denir. (Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, 21, s. 256; Ahmet Muhtâr Ömer, *Mu‘cemü’l-Lugati’l-‘Arabiyyeti’l-Muâsıra*, Âlemü’l-kütüb, Kahire 2008, 2, s. 423.)

¹²⁹ Beyân ilmini Belâgat karşılığında kullananlardan birisi de Ziyâeddin İbnü’l-Esîr (ö. 637/1239)’dir. *el-Meşelü’s-sâ‘ir fî edebi’l-kâtib ve’s-şâ‘ir* isimli eserinde ve gerekse *el-Câmî‘u’l-kebîr fî şinâ‘ateyi’l-manzûm mine’l-keîlâm ve’l-menşûr* isimli eserinde eskilerde olduğu gibi beyân ilmini belâgat karşılığı olarak kullanmıştır. (İsmail Durmuş, “Ziyâeddin İbnü’l-Esîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXI., TDV Yayın ve Matbaacılık, İstanbul 2000, s. 30-32.)

¹³⁰ Ebü’l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh bin Muhammed bin Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü’l-Esîr el-Kâtib, *el-Câmî‘u’l-kebîr fî şinâ‘ateyi’l-manzûm mine’l-keîlâm ve’l-menşûr*, Matbaatü’l-Mecmai’l-İlmî, Bağdat 1956, s. 151.

¹³¹ Ebü’l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh bin Muhammed bin Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü’l-Esîr el-Kâtib, *age.*, s. 281-281.

¹³² *age.*, s. 283.

¹³³ el-Hacc, 22/46.

kendisinde, içerisinde iki tane kalp bulunan bir cevî’i fazlasıyla tasavvur edebilecek. Bu da bir kişinin iki kalbi olduğu iddiasında bulunan eski Araplara cevap niteliğinde olup “bir insanda iki kalp bulunabileceği”¹³⁴ iddiasının derhal reddedilmesi demektir. Âyeti kerimede bir çok te’kit edatının kullanılması da bu derhal redd ve inkârdan dolayıdır.¹³⁵

İtnâb konusu “**zikir**” ve “**hazif**” konusuyla ilgili bir konudur. Burada sadece “iki kalp” ifadesi yerine “göğüsteki iki kalp” buyrulur, ifadede “**الْجَوْفُ**” kelimesi kullanıldığından Meânî ilmi sanatlarından “**zikir**” yapılmıştır.¹³⁶

“**الْجَوْفُ**” kelimesi gibi aynı mânaya delalet eden, binası, vezni ve adedi aynı olan, ¹³⁷“**الْبَطْنُ**” kelimesi yerine yukarıda izaha çalıştığımız fâideden dolayı itnâb yapılarak cümlede “**الْجَوْفُ**” kelimesi kullanılmıştır. Bu da nazmın ve kelamın sahibinin yani Hz. Allah’ın (C.C.) lafızların seçiminde nihai hedefe ulaştığını ve lafızları hak ettikleri yerlere koyduğunu gösterir. Kur’an-ı Kerim’in fesâhat, belâgat ve üslûp bakımından “Üslûb-i Hakîm”e sahip olduğunun göstergesidir.¹³⁸

el-Merâgî (ö. 1371/1951), bu âyeti kerimede itnâbın sebebini şöyle izâh eder; “*Kalp kelimesinin iki mânaya ihtimali olur: 1. İnsan vücudundaki et parçası, 2. Anlayış ve idrak. Burada “**الْجَوْفُ**” kelimesinin zikredilmesi, kalp kelimesinin ikinci anlamda kullanıldığını tayin etmek ve îcâz yapıldığındaki karıştırmayı gidermek içindir.*”¹³⁹

¹³⁴ Âyeti kerimenin “مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفَةٍ” (Allah, hiçbir adamın içine iki kalp koymamıştır.) kısmı Cümeyl b. Ma’mer el-Fihri hakkında nazil olmuştur. Cümeyl, zeki ve işittiğini derhal ezberleyen bir kimse idi. Kureyş bu adam hakkında “İki kalbi olan kişiden başkası bu kadar şeyi ezberleyemez.” diyordu. Bu kişi şöyle diyordu: Benim iki kalbim olup bunlardan her biriyle Muhammed’in (S.A.V.) aklından daha üstün düşünürüm. Bedir günü gelince içlerinde Cümeyl’inde bulunduğu müşrikler yenilgiye uğradılar. Ebu Süfyan ayakkabısının biri elinde diğeri ayağında olduğu halde Cümeyl’le karşılaşmış ve ona: Halkın durumu ne? diye sordu. Cümeyl: Yenildiler, dedi. Ebu Süfyan: Neyin var? Niçin ayakkabının biri elinde diğeri ayağında? diye sordu. Cümeyl: Ben her ikisinin de ayaklarımda olduğunu biliyordum. Kureyş o zaman onun iki kalbi olsaydı ayakkabısını elinde unutmayacağını anlamış oldular. Bunun üzerine âyetin bu kısmı nazil oldu. (Ebü’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vâhidî en-Nisâbü’rî, *Esbâbü’n-nüzûl*, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut 1990, s. 365; Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân bin Ebî Bekr bin Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Lübâbü’n-nukûl fî esbâbi’n-nüzûl*, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut-Lübnan ts., s. 156; Muhammed Ali es-Sabûnî, *Ravâiu’l-beyân tefsiru âyâti’l-ahkâm*, Mektebetü’l-gazâlî, Dımaşk 1980, 2, s. 255.)

¹³⁵ Ebü’l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh bin Muhammed bin Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü’l-Esîr el-Kâtib, *age.*, s. 151; *age.*, s. 283; Muhammed Emin el-Herêrî, *Tefsiru Hadaiki’r-Revhi ve’r-Reyhan fî Revâbi’l-Ulumi’l-Kur’an*, Dâru Tavgî’n-Necât, Beyrut 2001, 22, s. 458.

¹³⁶ Ebü’l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh bin Muhammed bin Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü’l-Esîr el-Kâtib, *age.*, s. 164; İsmail Bayer, *Keşşaf Tefsirinde Belâgat Uygulamaları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013, s. 167.

¹³⁷ “**الْبَطْنُ**” (el-batn): Batn lugatta, insan vücudunun, sırta denk gelen, içerisinde böbrek vs. bazı iç organların ve bağırsakların bulunduğu göğüs ile karın boşluğu arasındaki kısmına denir. (Ahmet Muhtâr Ömer, *age.*, 1, s. 221.)

¹³⁸ Ebü’l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh bin Muhammed bin Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü’l-Esîr el-Kâtib, *age.*, s. 164.

¹³⁹ Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 201.

Sonraki âyetlerde birkaç Câhiliye âdetleriyle münafıklardan bahsedileceği, bu âdetlerin İslam fitratına ve hakikate zıt olduğu, bir kişinin iki ilâhı ve iki dininin olmasının mümkün olamayacağı söyleneceği için bunlara bir başlangıç ve dayanak olmak üzere bir özdeyiş kıymetindeki şu cümleye yer verilmiştir: “Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır.” Evet Cenâb-ı Hakk insan oğlunda yegâne kişilik, yegâne vicdan ve yegâne akıl yaratmıştır. Anlayış, his, hüküm verme ve iman bu yeteneklerle elde edilmektedir. Dolayısıyla bu âyette manevi şeyler, maddi şeyler şeklinde; maddi şeyler de, manevi şeyler şeklinde ortaya konulmuştur. Bu da “**edebî üslûb**”un kullanıldığına örnektir.

Bu âyeti kerimede “ذَلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِأَفْوَاهِكُمْ” (Bu sizin ağızlarınızla söylediğiniz (fakat gerçekliği olmayan) sözünüzdür.) İfadesinde Meânî ilmi sanatlarından “**itnâb**” sanatı vardır.

Yalnız bir cümlede bulunan itnâb hakikat ve mecâz halinde bulunabilir. Hakikat halinde bulunanı, Arapların “Ben onu gördüm” denecek yerde “رَأَيْتُهُ بِعَيْنِي” (Ben onu gözümle gördüm.) demeleri gibi. Görmek ancak gözle olur denilebilir ancak işin aslı böyle değildir. Başarılacak ya da ulaşılmak istenen her şeyde elde etmeye ve başarmaya işaret etmesi için “رَأَيْتُهُ بِعَيْنِي” (Ben onu gözümle gördüm.) bu şekilde itnâb yapılarak te’kitlenir. Bu âyeti kerimde de “ذَلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِأَفْوَاهِكُمْ” (Bu sizin ağızlarınızla söylediğiniz (fakat gerçekliği olmayan) sözünüzdür.) cümlesinde buna benzer tarzda hakikat şeklinde bir itnâb vardır.¹⁴⁰

Bu âyeti kerimede itnâb, Cenâb-ı Hakk âyette cahiliye dönemi insanların zihâr¹⁴¹ ve evlat edinmeyle alakalı sözlerinin doğru ve yerinde bir söz olmayıp, uydurma bir söz olduğunu vurgulu bir şekilde ifade için, “söylemek” fiiliyle birlikte “ağız” lafzını da zikrettiği için “**Kur’an-ı Kerimdeki itnâb üslûbları**”ndan “**manevî te’kit**” üslûbuna girer.

Manevî te’kit, te’kit edilen lafza ait zamir bulunması şartı ile belirli kelimelerle yapılan te’kit türüdür. Bunlar كَلَّمَاهُمَا، كَلَّمَاهُمَا، عَيْنُهُ، نَفْسُهُ، أَبْصَعُ، أَبْصَعُ، أَكْتَعُ، أَكْتَعُ، أَجْمَعُ، أَجْمَعُ gibi

¹⁴⁰ Ebü’l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh bin Muhammed bin Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü’l-Esîr, age., s. 281, 282.

¹⁴¹ Sözlükte “sırt, arka, yüzey” gibi anlamları bulunan **zahr** kelimesiyle ilişkili olan **zihâr** terimi kocanın, kendisine haram kılmak maksadıyla karısını veya karısının baş, yüz, sırt gibi bütünü ifade eden bir bölümünü evlenmesi dinen yasak olan yakını (mahrem) bir kadına benzetmesi demektir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaman, “Zihâr”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. XLIV., TDV Yayın ve Matbaacılık, İstanbul 2013, s. 387-390.)

kelimelerdir. Bunlarla beraber ifadeyi güçlendirmek için bir fiille beraber, o fiilin yapıldığı uzvun getirilmesi de manevî te'kite dahildir.¹⁴²

Hiz. Allah (C.C.) önce maddi bir şey olan bir kişide iki tane kalp bulunabilmesi savını reddetti. Sonra da iki manevî meseleyi: Hanımlara zihâr yapılmasını ve evlât edinmenin neseble bir sayılmasını reddetti. Böylece bu üç meselenin de hiçbir doğruluk ve geçerlilik yönü olmayan birer batıldan ibaret oldukları anlaşıldı. Bundan dolayı bu reddi te'kit ederek, “ذَلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِأَفْوَاهِكُمْ” (Bu sizin ağızlarınızla söylediğiniz (fakat gerçekliği olmayan) sözünüzdür.) buyurdu. Nasıl ki “مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفَةٍ” cümlesinde kelâm “فِي جَوْفَةٍ” şeklinde tamam olduğu halde te'kit ve hemen red için “مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ” ifadesi getirildiyse burada da kelâm aslında “ذَلِكُمْ قَوْلُكُمْ” demekle tamam olacak iken reddi vurgulamak ve te'kit etmek için hakiki itnâb yoluyla cümlede “بِأَفْوَاهِكُمْ” ifadesi getirildi. Bununla yukarıdaki meselelerin, gerçekle hiçbir alakası olmayan, sadece dille söylenen bir sözden ibaret olduğu vurgulanmak istenmiştir.¹⁴³

Yine âyeti kerimenin devamındaki “وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ” bu cümlede “**müsned-i ileyhin takdimi**” veya “**zikri**” yoluyla “**kasr-ı kalb**” sanatı vardır.¹⁴⁴ es-Sekkâkî (ö. 626/1229) ve el-Kazvînî'ye (ö. 739/1338) göre müsned-i ileyh tahsis ifade etmesi için zikredilir.¹⁴⁵ Kasr-ı kalb olması muhatapların bu âyette sayılan hükümlerin tersine inanmalarından dolayıdır.

ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) de “*Bu cümlede müsned-i ileyhin zikri tahsis ifade eder.*” der. ez-Zemahşerî'ye göre buradaki tahsis nefi ve istisnâ edâtı ile olan tahsis gibidir. Buradaki tahsisi “وَاللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَا يَقُولُ إِلَّا مَا هُوَ حَقٌّ ظَاهِرُهُ وَبَاطِنُهُ، وَلَا يَهْدِي إِلَّا سَبِيلَ الْحَقِّ” (Allah azze ve celle ancak zâhiri ve bâtını gerçek olanı söyler ve ancak doğru yola iletir.) şeklinde nefi ve istisnâ edâtı ile olan tahsis gibi tefsir eder. Her ikisinde de mef'ûlû hasr vardır. ez-Zemahşerî, “*Cenâb-ı Hakk'ın ancak gerçeği söyleyip, doğru yola iletmesini bir sonraki âyeti kerimenin başındaki “أَدْعُوهُمْ لِأَبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ” (Onları babalarına nispet ederek çağırın. Bu Allah katında daha (doğru ve) adaletlidir.) ifadesi olduğunu ve iki âyeti kerimedeki cümleler arasında fasılda güzellik, vasılda ise fesâhat vardır.*” der.¹⁴⁶

¹⁴² Ali Bulut, “Kur'an-ı Kerim'de İtnâb Üslubu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3, 11, (2010), s. 201.

¹⁴³ *agm.*, s. 283.

¹⁴⁴ Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin bin Abdillâh bin Muhammed et-Tîbî, age., s. 375.

¹⁴⁵ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân bin Ebî Bekr bin Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, age., s. 173.

¹⁴⁶ Ebü'l-Kâsım Mahmûd bin Ömer bin Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, age., 3, s. 522.

es-Süyûtî (ö. 911/1505) ez-Zemahşerî'nin bu yaklaşımına açıklık getirerek; “*Muhtemelen ez-Zemahşerî, müsned-i ileyhin zikri ile müsned-i ileyhin takdimini kasdetmiştir.*” der.¹⁴⁷

Âyeti kerimenin sonundaki “وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ” (Allah ise gerçeği söyler ve doğru yola iletir.)¹⁴⁸ cümlesinde ki السَّبِيل kelimesinde hem âyetin mefhumu ve muktezâsı gereği hem de hakikati ve aklen malum olanı “**iẖtisâr**” ve “**ic̱âz**” gereği 66. ve 67. âyetlerde geçen “السَّبِيلَ” kelimesinde olduğu gibi “ا” (elif) zikredilip, âyetin sonu “ا” (elif) üzerine med olunması (uzatılması) gibi med olunmamıştır.¹⁴⁹

Kur'an-ı Kerim ifadelerinde bazen cümleye kelime ya da kelimeler veya kelimeye harf ya da harfler ilave edilerek zikir, bazen de cümleden kelime ya da kelimeler veya kelimeden harf ya da harfler kaldırılarak hazif yapılabilir. Bunların tamamı bir sebep ve maksattan dolayı yapılır. Rastgele, tesadüfen veya gelişigüzel yapılmış değildir. Kur'an-ı Kerim tabirleri bilerek ve hususiyle yapılan, sanatsal ifadelerdir. Her kelime hatta her harf hususi bir sebepten dolayı getirilmiştir.

Kur'an-ı Kerimde bir maksattan dolayı kelimelerde hazif ya da zikir yapılır. Meselâ âyette geçen olayın, kendisinde zikir yapılan âyettekenden daha kısa bir olay olduğuna delalet etmek için hazif yapılır. Bazen de “**ic̱âz**” ve “**iẖtisâr**” için hazif yapılır.¹⁵⁰ Mesela zikir yapılarak âyetin sonu uzatılan 66. ve 67. âyeti kerimeler cehennem ehlinin sözlerinden ibarettir. Cehennem ehli Rabbimizin buyurduğu gibi “وَهُمْ يَصْطَرُخُونَ” (Ve onlar orada feryat ederler.)¹⁵¹ orada feryâdu figân içinde ağlayarak seslerini uzatırlar. Âyetin muktezâsı feryat ve sesi uzatmak olduğu için burada uygun olan bu kelimelerin sonundaki harflerin zikir yapılarak uzatılmasıdır. Diğer âyette ise böyle bir şey yoktur. Diğer âyet, zikir yapılarak uzatılan âyetin tam tersine ancak hakikati ve aklen malum olanı pekiştirmek içindir. Bundan dolayı âyetin sonunda zikir yapılmayıp hazif yapılmıştır.¹⁵²

¹⁴⁷ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân bin Ebî Bekr bin Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *age.*, s. 173;

¹⁴⁸ el-Ahzâb, 33/4.

¹⁴⁹ Fâzıl Sâlih es-Samerrâî, *Belâgatü'l-Kelime fi't-Ta'biri'l-Kurânî*, Şirketü'l-Âtik li Sınâati'l-Kitap, Kahire 2006, s. 34.

¹⁵⁰ *age.*, s. 9.

¹⁵¹ el-Fâtır, 35/37.

¹⁵² Fâzıl Sâlih es-Samerrâî, *age.*, s. 34.

﴿ اَدْعُوهُمْ لِاَبَائِهِمْ هُوَ اَفْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ فَاِنْ لَّمْ تَعْلَمُوْا اَبَاءَهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَمَوَالِيكُمْ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا اَخْطَاكُمْ بِهٖ وَلٰكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوْبُكُمْ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا ﴾¹⁵³

*5. Onları babalarına nispet ederek çağırın. Bu Allah katında daha (doğru ve) adaletlidir. Eğer babalarını bilmiyorsanız, onlar sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır. Hata ile yaptığınız bir işte size hiçbir günah yoktur. Fakat kasten yaptığınız şeylerde size günah vardır. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*¹⁵⁴

Bu âyeti kerimede de söze inşâ cümlesiyle başlanıp haber cümlesiyle bitirilmiştir. Bundan dolayı Meânî ilminin ve söz söyleme sanatlarının iki temel katagorisi olan **“inşâ”** ve **“haber”** cümlesi vardır. İnşâ cümlesi **“talebî inşâ”** kısımlarından olan **“emir”** kısmındandır. Burada inşâ cümlesi gerçek anlamında kullanıldığından zıddından nehiy olduğu için **“vücûb”** ifade eder. Haber cümleleri ise kısım olarak **“ibtidâ-i haber”** dir. Gaye bakımından bu haber cümlelerinde **“ta’lim”**, **“takrîr”**, **“irşâd”**, **“te’kit”** ve **“te’nîs (alıştırma)”** gayeleri vardır. Yine bu âyeti kerimede **“müsned ve müsned-i ileyhin halleri”**, **“hazif”**, **“takdim”**, **“fasl”** ve **“kelâmın muktezâ-i zâhirin dışına çıkması”** durumları vardır.

Bu âyeti kerime ile bir sonraki âyeti kerime ve sûrenin sonuna kadar fasl yapılarak gelen diğer benzerleri **“وَاللّٰهُ يَقُوْلُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيْلَ”** (Allah ise gerçeği söyler ve doğru yola iletir.) cümlesinden anlaşılan Allah’ın söylediği doğru sözü ve doğru yola hidayet etmeyi detaylandırmak için **“fasl”** yapılarak getirilmiştir.¹⁵⁵ Ayrıca bu âyeti kerime dördüncü âyeti kerimenin **“وَمَا جَعَلَ اَدْعِيَاءَكُمْ اَبْنَاءَكُمْ”** (Yine evlatlıklarınızı da öz çocuklarınız (gibi) kılmamıştır.) kısmının işaret ettiği mânayı kararlaştırmak için aralarında **“şibh-i kemâl-i ittisâl”** bulunduğundan dolayı **“fasl”** yapılmış da olabilir.¹⁵⁶

Şöyle ki beşinci âyeti kerimede Cenâb-ı Hakk **“Onları babalarına nispet ederek çağırın. Bu Allah katında daha (doğru ve) adaletlidir. Eğer babalarını bilmiyorsanız, onlar sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır.”** buyurarak dördüncü âyeti kerimede ki evlatlıkların öz çocuk gibi kılınmaması hükmünü, yapılması gerektiğini açıklayarak beyan etmiştir. Anlamca birbirini beyan eden bu iki âyeti kerime arasında, **“kemâl-i**

¹⁵³ el-Ahzâb, 33/5

¹⁵⁴ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 417.

¹⁵⁵ Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin bin Abdillâh bin Muhammed et-Tîbî, age., s. 377.

¹⁵⁶ Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisi İbn Âşûr, age., s. 262.

ittisâl (tam bir bağıllık)” olduğundan dolayı araları atıf harfî vs. herhangi bir vasl edâtı ile vasledilmemiş, tam tersine bu iki âyetin arası fasledilmiştir.

Ayrıca evlatlıklarla ilgili hükümlerin geçtiği 4. âyeti kerimenin “وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ” (Yine evlatlıklarınızı da öz çocuklarınız (gibi) kılmamıştır. Bu sizin ağızlarınızla söylediğiniz (fakat gerçekliği olmayan) sözünüzdür.) kısmı ile yine fasl yapılarak getirilen evlatlıklarla ilgili başka hükümlerin geçtiği beşinci âyeti kerimenin “وَاللَّهُ يَقُولُ” (Onları babalarına nispet ederek çağırın.) kısmı arasında tam da insanların sözlerinin değeriyle Allah’ın sözünün değerine işaret etmek için “وَاللَّهُ يَقُولُ” (Allah ise gerçeği söyler ve doğru yola iletir.) ifadesi getirilmiştir.¹⁵⁷

Âyeti kerimedeki inşâ cümlesi, “أَدْعُوهُمْ لِأَبَائِهِمْ” (Onları babalarına nispet ederek çağırın.) cümlesi olup, bu inşâ cümlesinde emir kiplerinden emir fiil (emri hâzır) yani “أَدْعُوا” fiili kullanılmıştır. Bu inşâ isnaddaki “أَدْعُوا” fiili, müsneddîr. Müsned-i ileyh ise müstetir (gizli) “أَنْتُمْ” (entüm) zamiridir. Bu inşâ cümlesinde emir fiili, gerçek anlamında kullanılan bir bir **“emir”**dir. Buradaki emir zıddının haram olmasından dolayı zıddından nehiy olduğu için **“vücûb”** ifade eder.¹⁵⁸ Burada sözü söyleyen yani Cenâb-ı Hakk emri buyurmadan önce muhatapların, evlatlıkları, kendi öz babalarına nisbet ederek çağırmadıklarını tam aksine öz evlatları saydıklarını biliyor. Bu emir cümlesini söylemekle muhataptan önceden kendisinin bildiği bir şeyin yapılmasını istiyor.

Akabinde müsned-i isim, müsned-i ileyhi zamir olan, mübtedâ ve haberden oluşan “هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ” (Bu (onları babalarına nispet ederek çağırarak) Allah katında daha (doğru ve) adaletlidir.) şeklinde bir haber cümlesi getiriliyor. “هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ” (Bu Allah katında daha (doğru ve) adaletlidir.) cümlesindeki müsned-i ileyh olan “هُوَ” merfû-u munfasıl zamiri, baş taraftaki “أَدْعُوا” fiili ve fâilinin delaleti karinesi ile aslında muzâf ve muzâf-ı ileyhden oluşan ve ismi zâhir olan müsned-i ileyh yani “دُعَاؤُكُمْ” ismi zâhiri yerine getirilmiştir.¹⁵⁹ Yani belâgatçıların, Meânî ilmi konularının **“kelâmın muktezâ-i zâhirin dışına çıkması”** başlığı altında yer verdikleri **“izmâr fî makami’l-izhar”** yani ismi zâhir yerine zamir getirilmiştir. Başka bir ifadeyle zaminin merciini zikretmeden zamir gönderilmesi yapılmıştır. Bu haber cümlesi bir önceki âyeti kerimenin “وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ” (Yine evlatlıklarınızı da öz çocuklarınız

¹⁵⁷ Hasan Uçar, *Kur’ân-ı Kerîm’deki Anlamsal Bedî’ Sanatları*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2013, s. 222.

¹⁵⁸ Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisi İbn Âşûr, *age.*, s. 264.

¹⁵⁹ Ebu’l-Beka Muhibbuddin Abdullah bin Hüseyin bin Abdullah el-Ukberi, *Et-Tibyan fî İrabi’l-Kur’an*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2010, 2, s. 1051.

(gibi) kılmamıştır. Bu sizin ağızlarınızla söylediğiniz (fakat gerçekliği olmayan) sözünüzdür. Allah ise gerçeği söyler ve doğru yola iletir.) kısmını kararlaştırmak için gelen bir istinaf (başlangıç) haber cümlesidir. Bu haber cümlesi, Allah’ın inayetinin evlat edinmedeki câhiliye hükümlerinin iptali ile beraber olduğunu ve evlat edinme hakkındaki Allah’ın koyduğu hükmü kabul etmeleri noktasında Müslümanları alıştırması noktasında “**ta’lim**” ve “**takrir**” gayesiyle gelen bir haber cümlesidir.¹⁶⁰

Kelamda asıl olan muktezâ-i hale uygun olmasıdır. Fakat sözü söyleyen yararlı gördüğü edebî bir incelikten dolayı sözünü muktezâ-i halin tersine söyleyebilir. Kur’ân-ı Kerîm’de de butür değişikliklerin yapıldığı âyetler çoktur. Zira onun üslup özelliklerinden biri de şahıs, zaman ve hitap bakımından muktezâ-i zâhirin dışına çıkarak kelâmın akışında belâğî değişiklikler yapmasıdır. Kuşkusuz ilâhî kelâmdaki bu tür değişiklikler tesadüfî olmayıp halin ve makamın icap ettirdiği bir mânaya delâlet etmek için yapılmaktadır. Nitekim burada böyle önemli bir konu anlatılırken ruhlara ve zihinlere etki etmek, ifadeyi güçlendirmek, anlamı zenginleştirmek aynı zamanda sözü uzatmamak ve muhatabın dikkatini uyandırmak için böyle bir üslup tercih edilmiştir.

Belâgat alimleri yaptıkları araştırmalar sonucunda belîğ kelâmı, muktezâ-i zâhirin dışına çıkma (sözün beklenenden farklı gelmesi) olgusuna, eşsiz sanatsal unsurlar, fikri işaretler, hoş ifadeler, güzel bakışlar içermesi, ruhlara ve zihinlere etki etmesi nedeniyle Meânî ilminin konuları arasında yer vermişlerdir. Ayrıca bu tahlil çalışmasında söylenmiş olduğu gibi bu konuyu belâgat kitaplarında “**müsned-i ileyhin muktezâ-i zâhirin dışına çıkması**” konulu bahsin bölümleri arasında incelemişlerdir.¹⁶¹

Âyeti kerimenin başındaki “أَدْعُوهُمْ لِأَبَائِهِمْ” inşâ cümlesine ma’tûf olan “فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا” (Eğer babalarını bilmiyorsanız, onlar sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır.) cümlesinin “فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا أَبَاءَهُمْ” (Eğer babalarını bilmiyorsanız) kısmı şart cümlesi başka bir açıdan şart ile mukayyed müsned, “فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا أَبَاءَهُمْ” (Onlar sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır.) kısmı ise şartın cevabına gelen “ف” den anlaşıldığı üzere şartın cevabıdır. Başta Taberî (ö. 310/923) ve diğer birçok müfessirin tefsirlerinde açıkladıklarına göre takdiri “فَهُمْ إِخْوَانُكُمْ وَمَوَالِيكُمْ” şeklindedir. Mübteda olmakla müsned-i ileyh olan “هُمْ” zamiri hafzedilmiştir.¹⁶² Bundan dolayı cümlelerin müsned-i ileyhinde Meânî ilmi konularından “**hazif**” vardır. Bu “**haber**” cümlesinde “**te’kit**” ve “**te’nîs**

¹⁶⁰ Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisi İbn Âşûr, *age.*, s. 262.

¹⁶¹ Abdurrahman bin Hasan Hebennaka el-Meydânî ed-Dımaşkî, *age.*, s. 478.

¹⁶² Ebû Ca’fer en-Nehhâs Ahmed bin Muhammed bin İsmâîl el-Murâdî el-Mısırî, *age.*, 3, s. 207.

(alıştırma)” gayesi vardır. Çünkü bu durum kolay alılabilecekleri bir durum değildir. Ya da bu haber cümlesinde onlara iki şekilden birisi ile seslenin şeklinde yol gösterilerek “irşâd” gayesi vardır.¹⁶³

Nahivciler gibi belâgatçılarında eserlerinde çok sık kullandıkları müsned ve müsned-i ileyh kavramları dil bilimsel tefsirlerde yeterince yer almamaktadır. Meşhur tefsirlerden Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvîl fi vücuhi't-te'vîl* ve Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* isimli tefsirlerinde bile bu tabirlere çok az yer verilmektedir. Hatta bunların hazfı, zikri, takdimi, te'hiri gibi kavramlar bile bunlarla ilgili olmasına rağmen bunlarla beraber anlatılmamaktadır. Müstakil konu başlıkları halinde anlatılmaktadır.

Bu âyeti kerimede müsned-i ileyhin niçin hazfolunduğuna dair ya da hazfı iktiza eden bir durumla alakalı bir bilgiye rastlanılmadı. Ancak şu kadarını söylemek gerekir ki belâgat kitaplarında anlatıldığına göre müsned-i ileyhin hazfının ve zikrinin bir takım sebepleri vardır.¹⁶⁴

Yine âyeti kerimenin “وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ” (Hata ile yaptığınız bir işte size hiçbir günah yoktur.) kısmındaki haber cümlesi, âyetin başındaki “أَدْعُوهُمْ لِأَبَائِهِمْ” cümlesinde bulunan emir ki bu, haram olduğu için zıddından nehiydir, vücuûb ifade ettiğinden bu cümle üzerine ma'tûftur. Sanki bu “وَلَا تَدْعُوهُمْ لِلَّذِينَ تَبْنُوهُمْ إِلَّا خَطَأً” (Evlatlık edindiklerinizi öyle (babalarına nispet etmeden) çağırmayınız ancak hata ile çağırmanız müstesnâ.) demek olur.¹⁶⁵ Ayrıca bu haber cümlesinin temel öğelerinden müsnedin, müsned-i ileyh üzerine takdimi vardır. Burada müsned, nâkıs fiilin yani “لَيْسَ” (leyse)nin haberi¹⁶⁶ olan “عَلَيْكُمْ” zarfıdır.¹⁶⁷ Müsned-i ileyh ise “لَيْسَ” fiilinin ismi olan “جُنَاحٌ”

¹⁶³ Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisi İbn Âşûr, *age.*, s. 262.

¹⁶⁴ Müsned ve Müsned-i ileyhin zikri ve hazfı için çalışmanın birinci bölümüne bkz.

¹⁶⁵ Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisi İbn Âşûr, *age.*, s. 264.

¹⁶⁶ Kâne ve kardeşlerinin haberi, bunlar dahil olduktan sonra müsneddir. Mübtedanın haberi gibi cümlelerin temel unsurlarındandır. Bunların hükmü mübtedanın haberinin hükmü gibidir. Yani nasıl ki mübteda nekre olduğunda haberin, mübtedayı hususileştirmek için mübteda üzerine takdimi caiz ise leyse'nin haberinde de aynı şey geçerlidir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân bin Ömer bin Ebî Bekr bin Yûnus (İbnü'l Hâcib), *age.*, s. 39.)

¹⁶⁷ Her harfî cere bir fiil, şibih fiil veya mâna-i fiilden oluşan bir müteallak lazımdır. Bu müteallak bazı kere hazfedilir. Hazfolunan müteallak mânası câr ve mecrurdan anlaşılan (وَجَدَ, وَجَدَ) gibi umûmî fiillerden olan bir müteallak olursa o câr ve mecrûra “zarf-ı mustagar” denir. Mütellakin mânası câr ve mecrurdan anlaşılmazsa ya da müteallak hiç hazfedilmezse o câr ve mecrûra “zarf-ı lağv” denir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Takiyyüddin Mehmed olup Birgivi Mehmed Efendi, *İzhârü'l-esrâr (Nahiv Mecmuası)*. Fazilet Neşriyat, İstanbul 1999, s. 117.)

kelimesidir. “عَلَيْكُمْ”, “جُنَاحٌ” üzerine takdim edilmiştir (ondan önce getirilmiştir). Buna cümlelerin unsurlarını takdim-tehir çeşitlerinden “**takdim**” vardır da diyebiliriz.

Burada müsnedin yani “عَلَيْكُمْ” zarfının “لَيْسَ” ile menfi kelimada müsned-i ileyh yani leysenin ismi üzerine takdim edilmesi, nehiyden¹⁶⁸ evvel ya da sonra, hata ile gerçek babasından başka birisine nisbet etme işinde özellikle inanmayan kimselere nazaran günah olmayışının “عَلَيْكُمْ” kelimesindeki zamir-i mecrur olan “كُمْ” zamirinin raci olduğu kimselerdeki fazlalığını ifade etmesi yani “onlara günah olmayan size hiç günah değildir.” demek içindir. Eğer burada takdim yapılmıyaydı anlamı “size günah değildir.” olurdu.

Buradaki ikinci bir mesele, menfi kelimada, aynı anlamı ifade eden iki müradif (aynı anlamı ifade eden) kelimeden umumi olanının, müsbet kelimada ise hususi olanının kullanılması belâgat açısından kelimayı daha belîğ yapması meselesidir.

“جُنَاحٌ، ذَنْبٌ، إِثْمٌ، جِرْمٌ”¹⁶⁹ kelimelerinin hepsi de günah anlamında aynı anlama gelmektedirler. Ancak âyette gerek “لَيْسَ” ile menfî kelâmı diğerlerine göre umumî olan “جُنَاحٌ”¹⁷⁰ kelimesi kullanılması gerekse bu kelimenin “لَيْسَ” ile nefiden sonra gelmesi umumilik ifade etmesi ve hükmün kapsamını genişletmek içindir. Yani hata ile yapılan amellerin tamamında günahın olmayışına işaret etmek içindir.¹⁷¹

Beyzâvî (ö. 685/1286) bu âyeti tefsîr ederken, gerek nakıs fiilin haberinin ismi üzerine takdîmini, gerekse nekre isimdeki tenvinin mânadaki etkisini, gerekse nazmın değişimini, gerekse nefiden sonra müsned-i ileyh olan nekre bir kelimenin şüyu‘ (genellik) ifade etmesini gâyet veciz bir takdirle: “وَلَا إِنْكُمْ عَلَيْنِمْ فِيمَا فَعَلْتُمْ مِنْ ذَلِكَ مُخْطِئِينَ قَبْلَ” (Sizin, yasaklama gelmeden önce hata ederek veya yasaklama geldikten sonra dil sürçmesi ya da unutkanlıkla nisbet etme işini yapmanızdan dolayı sizin üzerinize hiçbir günah yoktur.) şeklinde ifade ederek aslında âyeti kerimede “لَيْسَ” fiilinin zarf olan haberinin ve isminin takdim-tehirinin ve nefiden sonra gelen nekra

¹⁶⁸ “وَمَا جَعَلَ أَدْعَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ” (Yine evlatlıklarınızı da öz çocuklarınız (gibi) kılmamıştır.) (el-Ahzâb, 33/4.)

¹⁶⁹ age., s. 166.

¹⁷⁰ “الْجُنَاحُ” (Cünâh) kelimesinin günaha meyletmek, suç, günâh ve cinâyet gibi anlamları olduğu gibi umumi olarak bütün günahlar için kullanıldığı da söylenir. Bundan dolayı diğerlerine göre umumidir. (bkz. Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ bin Muhammed bin Muhammed bin Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, Beyrut ts., 6, s. 351; *el-Mu'cemü'l-Vasît*, “Bâbü'l-Cim”, Mektebetu's-Şuruk ed-Devliyye, Kahire 2004, s. 139.)

¹⁷¹ Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tûnisî İbn Âşûr, age., s. 265.

ismin şüyû‘ ifade etmesini “قَبْلَ النَّهْيِ أَوْ بَعْدَهُ” diyerek mânaya nasıl tesir ettiğini göstermeye çalışmıştır.¹⁷²

Âyetin devamındaki istidrak cümlesi olan “وَلَكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ” (Fakat kasten yaptığınız şeylerde size günah vardır.) cümleyi ismiyyesi haber cümlesidir. Meânî ilmi konularından müsnedin hallerinden “**müsnedin hazfi**” konusu vardır. Bu cümlede “مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ” cümlesi müsned-i ileyhtir. Müsned ise hazfolunan “فِيهِ الْجُنَاحُ” cümlesidir. “وَلَكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ فِيهِ الْجُنَاحُ” takdirindedir.¹⁷³

﴿الَّذِينَ أُولَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَىٰ أَوْلِيَائِكُمْ مَعْرُوفًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا﴾ (٦)¹⁷⁴

*6. Peygamber, mü'minlere kendi canlarından daha önce gelir. Onun eşleri de mü'minlerin analarıdır. Aralarında akrabalık bağı olanlar, Allah'ın Kitabına göre, (miras konusunda) birbirleri için (diğer) mü'minlerden ve muhacirlerden daha önceliklidirler. Ancak dostlarınıza bir iyilik yapmanız başka. Bu (hüküm) Kitap'ta yazılıdır.*¹⁷⁵

Bu âyeti kerimede sadece “**haber**” cümlesi bulunmaktadır. Haber cümlesi “**talebî haber**” kısmından olup, bu haber cümlesinde “**fâide-i haber**” ve “**ta‘lim**” gayesi vardır. Yine âyette “**müsned ve müsned-i ileyhin halleri**”, “**hazif**”, lafız ve mâna açısından “**îcâz**” ve “**fasl**” durumları vardır. Ayrıca âyetin kendi içerisinde yoğun olarak “**vasl**” durumu vardır.

Bu âyeti kerime, ilk üç âyeti kerimeden çıkartılabilecek “Sûre niçin bu emir ve yasaklarla başlamıştır?” gibi gizli bir soruya verilebilecek olan “Hendek (Ahzâb) Savaşı, münafıklardan ve Mekkeli müşriklerden oluşan hizb gruplarının işbirliği, Peygamber efendimize çektiydikleri eza ve cefalar, davranış, tutum ve durumları karşısında O’nu ve ümmetini haberdar etmek ve onların dayanıklı olmalarını sağlamak için bu emir ve yasaklara yer verilmiştir.” cevabının bir parçası olduğundan dolayı önceki âyetlerle aralarında kuvvetli bir bağ bulunmaktadır. Ayrıca bu âyette istinâf cümlesi olarak gelen “الَّذِينَ أُولَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ” (Peygamber, mü'minlere kendi canlarından daha önce gelir.) cümlesi, dördüncü âyetteki “وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ” cümlesini ve beşinci âyetteki “ادْعُوهُمْ

¹⁷² Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh bin Ömer bin Muhammed el-Beyzâvî, *age.*, s. 225.

¹⁷³ Ebû'l-Kâsım Mahmûd bin Ömer bin Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *age.*, 3, s. 522;

¹⁷⁴ el-Ahzâb, 33/6.

¹⁷⁵ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), *age.*, s. 417.

”لَا بَأْسَ بِهِم“ cümlesini açıklar niteliktedir. Yani Meânî ilmi terimiyle “**şibh-i kemâl-i ittisâl**” vardır. Dolayısıyla nasıl ki soru cevaptan ya da cevap sorudan ayrı tutulur ise bu âyette diğer âyetlerden ayrı tutularak “**fasl**” yapılmıştır.

Âyeti kerimede üçü cümleyi ismiyye, bir tanesi cümleyi fiiliyye olmak üzere dört tane haberî isnad cümlesi vardır. İsim cümlelerinin birincisi “**الْأُولَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ**” (Peygamber, mü'minlere kendi canlarından daha önce gelir.) cümlesi, ikincisi “**وَأَزْوَاجُهُ**” (Onun eşleri de mü'minlerin analarıdır.) cümlesi, üçüncüsü de “**وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ**” (Aralarında akrabalık bağı olanlar, Allah'ın Kitabına göre, (miras konusunda) birbirleri için (diğer) mü'minlerden ve muhacirlerden daha önceliklidirler. Ancak dostlarınıza bir iyilik yapmanız başka.) cümlesidir. Bu isim cümlelerinde haber üslûbû, mübtedâ haberden oluşan cümleyi ismiyye üzerine kuruludur. Altı çizili ifadeler müsned-i ileyh diğerleri müsneddir. Âyeti kerimede geçenlerden anlaşıldığı üzere hitap müminleredir. Burada haberî isnad ile muktezâ-i hale ister mutabakat etsin ister etmesin müminlerde önceden var olan ahlâkî bir prensibin yerleşmesi ve daha da sağlamlaşması sağlanmak istenmektedir. Müminleri Allah'a ve Rasûlü'ne tam bir teslimiyetle bağlı hale getirerek münafıkların ve müşriklerin yaptıkları ve yapacakları karşısında onları daha da güçlendirmek isteniyor. Fiil cümlesi ise “**كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا**” (Bu (hüküm) Kitap'ta yazılıdır.) cümlesidir. Genel olarak bütün bu haber cümlelerinde muhataba Peygamber efendimiz, ehl-i beyt ve miras hukukiyle ilgili çeşitli hükümler bildirilme maksadı bulunduğundan dolayı bu haber cümleleri gaye bakımından “**fâide-i haber**” cümlesidirler. Ancak “**الْأُولَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ**” cümlesi Rasûlullah Efendimizin hukukunu ve O'na hurmet ve saygı gösterilmesini öğretme maksadıyla geldiği için bu haber cümlesinin gayesi “**ta'lim**”dir.¹⁷⁶ “Bu cümlelerde te'kit unsuru olarak tek bir unsur bulunduğundan dolayı “**talebî haber**” cümlesi olurlar. O da isim cümlelerinin tekrar etmesidir. İsim cümlesi sübut (kesinlik) ve istimrâr (süreklilik) ifade eder. Fiil cümlesi ise hudûs (oluş) ve teceddüd (yenilenmek) ifade eder. Yani isim cümlesi kastedilen mânâyı kesinlik ve süreklilik açısından kuvvetlendirir. Bu sebeble isim cümlesinin tekrarı te'kit unsuru kabul edilir.

¹⁷⁶ Ebü'l-Kāsim Mahmûd bin Ömer bin Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *age.*, 3, s. 523-524; Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, s. 266.

Âyetin başındaki isim cümlesinden oluşan “الْأَنبِيَّيْ أُولَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ” (Peygamber, mü'minlere kendi canlarından daha önce gelir.) haber cümlesinde müsned-i ileyh “الْأَنبِيَّيْ” (en-Nebiyü) kelimesidir. Müsned ise “أُولَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ” ifadesidir. Müsnedin sîga itibariyle ismi tafdıl sîgası olması ve müsnedin müteallık olan “مِنْ أَنفُسِهِمْ” ifadesindeki harfî cer olan “مِنْ”in tafdiliyyet için olmasından kaynaklı müsned-i ileyhte tafdiliyyet mânası oluşturmaktadır. Bu da bu cümlede “**müsned-i ileyh**in **durumları**”ndan “**tafdiliyyet**” durumu bulunduğunu gösterir.¹⁷⁷ Hazfolunan muzâf takdiriyle bu haber cümlesinin mânası “الْأَنبِيَّيْ أُولَىٰ بِمَنَافِعِ الْمُؤْمِنِينَ أَوْ بِمَصَالِحِ الْمُؤْمِنِينَ” (Peygamber, mü'minlere menfaatlarından (kendi canlarından) daha önce gelir.) şeklinde olur. Burada yapılan bu hazif yakınlığın, mü'minlerin canları dahil her şeylerini kapsamı maksadıyla yapılmıştır. Yoksa bu mânayı ifade etmeyebilirdi. Dolayısıyla burada “**îcâz**” çeşitlerinden “**îcâz-ı hazif**” durumu vardır.¹⁷⁸

Âyeti kerimede “وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ” (Onun eşleri de mü'minlerin analarıdır.) cümlesinde el-Hereri'nin (ö. 1441/2019) tefsir çalışması eserlerinden olan *Hadâiku'r-ravhi ve'r-reyhân fî ravâbî 'ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde ifade ettiği üzere burada teşbih edatının ve vech-i şebihin hazfını gerektiren “**teşbih-i belîğ**”¹⁷⁹ bulunduğundan anlaşıyor ki burada îcâz kasdıyla sözü uzatmamak, muhatabın dikkatini çekmek ve Ezvâc-ı Tâhirâtı (Peygamber efendimizin hanımlarını) ta'zim¹⁸⁰ için “**hazif**” yoluyla “**îcâz-ı ihtizâl** (الاختزال)” yapılmıştır.

el-Hereri'ye (ö. 1441/2019) göre âyetin aslı “وَأَزْوَاجُهُ مِثْلُ أُمَّهَاتِهِمْ فِي وَجُوبِ الْإِحْتِرَامِ وَالْأَجْلَالِ وَالْكَرِيمِ” (Peygamber Efendimizin (S.A.V.) hanımları haramlık ve tazim, saygı ve ikrâma layık olmaları hususlarında müminlerin anneleri gibidirler.) şeklindedir.¹⁸¹ Burada “أُمَّهَاتُهُمْ” kelimesinin başındaki teşbih edatı ve muzaf olan “مثل” kelimesi hazfedilip muzaf-ı ileyh bırakılmıştır. Ayrıca vech-i şebehi ifade eden, “**müsnedin müteallıklarından câr ve mecrur**”dan oluşan bir zarf olan ve zarf olması dolayısıyla kelâmda fûdalattan (fazlalık) olan “فِي وَجُوبِ الْإِحْتِرَامِ وَالْأَجْلَالِ وَالْكَرِيمِ” ifadesi hazfedilmiştir. Dolayısıyla burada Meânî ilmi konularından “**îcâz-ı ihtizâl**

¹⁷⁷ Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, s. 266.

¹⁷⁸ *age.*, s. 266.

¹⁷⁹ **Teşbih-i Belîğ:** İki tarafın (Müşebbeh ve Müşebbehün bih) zikredilip, vech-ü şebeh ve teşbih edatının hazfedildiği teşbihe denir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *age.*, s. 238; Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 233; İsmail Durmuş, “Teşbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XL., TDV Yayın ve Matbaacılık, İstanbul 2011, s. 553, 556.)

¹⁸⁰ Vehbe bin Mustafa ez-Zühaylî, *age.*, 30, s. 489.

¹⁸¹ Muhammed Emin el-Hereri, *age.*, s. 458.

” (الاختزال) kısımlarından “**hazf-i intihâk**”¹⁸² da vardır.

Yine bu âyeti kerimenin “وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ” (Aralarında akrabalık bağı olanlar, Allah'ın Kitabına göre, (miras konusunda) birbirleri için (diğer) mü'minlerden ve muhacirlerden daha önceliklidirler.) kısmında “وَأُولَىٰ بَعْضٍ” (Birbirleri için (diğer) mü'minlerden ve muhacirlerden daha önceliklidirler.) ifadesinde “بِأَرْثِ بَعْضٍ” veya “أُولَىٰ بِمِيرَاثِ بَعْضٍ” şeklinde mahzûf muzaf takdiriyle yani muzafın hazfı yoluyla “**icâz-ı ihtizâl** (الاختزال)” kısımlarından “**hazf-i intihâk**” vardır.

Burada hakikî mâna ile mecâzî mâna arasındaki alâka babalar, çocuklar, kız kardeşler ve erkek kardeşler arasındaki neseb bağıdır. Karine-i mâniya (gerçek mânayı murad etmeye engel) ise bu âyeti kerime nazil olmadan önce hiçbir malı olmayan muhacirlerin Medineli ensâra kardeş ilan edilip, onlara vâris ilan edilmeleridir.

Bu âyeti kerim ile hılf (anlaşma) ve hicret sebebiyle mirasçı kılma âdeti ortadan kaldırılarak, rahim ve akrabalık mirasın esası olarak kabul edilmiştir. Bu da “Aralarında akrabalık bağı olanlar, Allah'ın Kitabına göre, miras konusunda birbirleri için diğer mü'minlerden ve muhacirlerden daha önceliklidirler.” demek olur.

﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَنُوحٌ وَإِبْرَاهِيمُ وَمُوسَىٰ وَعِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ

وَإِذْ أَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا﴾ (٧) ¹⁸³

7. Hani biz peygamberlerden sağlam söz almıştık. Senden, Nûh'tan, İbrâhim, Mûsâ ve Meryem oğlu İsa'dan da. Evet biz onlardan sapa sağlam bir söz almıştık.¹⁸⁴

Bu âyeti kerimede sadece “**haber**” cümlesi üslûbî bulunur. Bu haber cümlesinin bulunduğu cümleler gaye itibariyle “**i'lâm**”, kısım olarak “**ibtidâ-i haber**” cümleleridir. Ayrıca âyeti kerimede “**vasl**”, “**zikir**”, “**hazif**”, “**icâz**”, “**müsnedin hazf**”, “**fiilin mütealliklerinin halleri**”, “**te'kit**” ve “**zikru'l-hâs ba'de'l-âm (genelden sonra özeline zikredilmesi)**” yoluyla Meânî ilmi konularından “**itnâb**” durumu vardır.

Bu âyeti kerime, ilk üç âyeti kerimeye uzak kaldığı için aradaki irtibatı kopartmamak için ilk üç âyet üzerine vav ile atıf yoluyla “**vasl**” yapılmıştır. Bundan dolayı âyetin mânası ilk üç âyette geçen emirlerin mânasını da içine almış oldu. Burada

¹⁸² Hazf-ı intihâk, bir karinenin delalet etmesiyle, kelimenin bir harfini, cümlemin bir kelimesini ya da bir söz öbeğini ibarede zikretmemektir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebu Muhammed el-Kâsım es-Sicilmâsi, age., Mektebetü'l-Meârif, er-Ribât 1980, s. 200-210.)

¹⁸³ el-Ahzâb, 33/7.

¹⁸⁴ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 418.

vaslın fâidesi, bu emirler zikredilip bunların arkasından üç tane câhiliyye âdetinden haber verilince bütün bu emirlerin Allah'ın Ülü'l-azm (أولو العزم) peygamberlerden almış olduğu sözlerden olduğunu bildirmektir. Altıncı âyetteki “كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا” (Bu (hüküm) Kitap'ta yazılıdır.) karinesinden anlaşıldığı üzere bu alınan sözün açıklanmasına ihtiyaç duyulmadı. Ayrıca burdan şunu da anlıyoruz ki bu haber cümlesinin gayesi “**i'lâm**”dır.¹⁸⁵

“**i'lâm**” maksadıyla getirilen ve fiil cümlesinden oluşan bu haber cümlesi her türlü te'kitten uzak bir haber olduğu için “**ibtidâ-i haber**”dir. Bu âyetin “وَإِذْ أَخَذْنَا” diye Kur'an-ı Kerimdeki kıssalar anlatılırken kullanılan, zarfiyyet anlamı olmaksızın sadece zaman anlamına gelen “إِذْ” ismi ile başlamasından anlaşıldığı üzere âyetin baş tarafından “أَذْكُرُ” fiili ve fiilin mütealliklarından mef'ul olan cümleye muzâf “حِينَ” ya da “وَقْتُ” kelimesi hazfolunduğu için âyetle “**müsnedin ve fiilin mütealliklarından mef'ûlün hazfî**” ile “**icâz**” durumu vardır. Buna göre takdiri “أَذْكُرُ وَقْتُ أَخَذْنَا مِيثَاقًا عَلَى النَّبِيِّينَ” (Peygamberlerden söz aldığımız zamanı hatırla.) olur.¹⁸⁶

Yine âyeti kerimenin “وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ” kelimesinde fiilin mütealliklerinden olan “**mef'ûlün ihtisas için fâiline izafeti**” durumu vardır. “مِيثَاقٌ” kelimesi mef'ûl aynı zamanda Peygamberlere raci ve fâili olan “هُمْ” zamirine muzaftır. Bu izafet sebebiyle alınan söz “Peygamberlerden söz almıştık” diye hususileştirilmiştir.¹⁸⁷

Ayrıca bu âyeti kerimede “مِنَ النَّبِيِّينَ” (Peygamberlerden) ifadesinden sonra “وَمِنْكَ” “وَمِنْ نُّوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ” ifadesi zikrolunmamış olsa mahzûfa işaret eden her hangi bir karine ve işaret olmadığından dolayı burada bu ifadenin zikredilmesi esastır. Dolayısıyla burada Meânî ilmi sanatlarından “**zikir**” de vardır.

Âyeti kerimede “مِنَ النَّبِيِّينَ” (Peygamberlerden) kelimesi bütün peygamberleri içine alan umumî bir ifadedir. Bu umumî ifadeden sonra Hz. Allah (C.C.) hususi olarak “وَمِنْكَ وَمِنْ نُّوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ” (Senden, Nûh'tan, İbrâhim, Mûsâ ve Meryem oğlu İsa'dan da.) buyurarak umumi ifadenin içerisinde dahil olmasına rağmen şariat ve ilâhî kitap sahibi ülü'l-azm (أولو العزم) peygamberlerin isimlerine ayrıca zikretmiştir. Bu şekilde Ülü'l-azm (أولو العزم) peygamberlerin isimleri ayrıca zikredilerek “**zikru'l-hâs**”

¹⁸⁵ Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, s. 275.

¹⁸⁶ Ebû'l-Kâsım Mahmûd bin Ömer bin Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *age.*, 3, s. 524; Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, s. 274.

¹⁸⁷ *age.*, s. 275.

ba'de'l-âm (genelden sonra özelin zikredilmesi)" yoluyla **"itnâb"** yapılması, onların şan ve şereflerini beyan etmek içindir.¹⁸⁸

Âyetteki ikinci haber cümlesi, cümleyi fiiliyyeden oluşan **"وَآخَذْنَا مِنْهُم مِّيثَاقًا غَلِيظًا"** (Evet biz onlardan sapa sağlam bir söz almıştık.) şeklindeki cümledir. Bu haber cümlesinin müsned ve müsned-i ileyhi **"أَخَذْنَا"** fiili ve fâilidir. **"مِنْهُمْ"** câr ve mecrûru, **"مِّيثَاقًا"** mef'ûlü bih sarihi aynı zamanda mevsuf, **"غَلِيظًا"** kelimesi ise sıfattır. Bu haber cümlesi, kendisi ve içerisinde **"غَلِيظًا"** sıfatının bulunması sebebiyle önceki cümlelerin anlamını ziyadesiyle te'kit ettiğinden dolayı bu cümle **"te'kit"** yoluyla **"itnâb"** olur. Her alınan söz veya verilen söz büyüktür. Eğer Peygamberlerden söz alınmışsa o sözün ayrı bir büyüklüğü ve önemi vardır. İşte bu mâna buradaki bu itnâb yoluyla elde edilmiştir.¹⁸⁹

﴿لَيْسَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ وَأَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا أَلِيمًا﴾ (٨) ¹⁹⁰

8. (Allah bunu,) doğru kimseleri doğruluklarından hesaba çekmek için (yapmıştır.)

*Kâfirlere de elem dolu bir azap hazırlamıştır.*¹⁹¹

Bu âyeti kerime sadece **"haber"** cümleli bir âyettir. Haber cümlesi kısım olarak **"ibtidâ-i haber"** kısmındandır. Bu haber cümlelerinde **"teşrif"**, **"tevbih"** ve **"tekbît"** gayeleri bulunmaktadır. Ayrıca bu âyette **"müsned ve müsned-i ileyhin halleri"**, **"hazif"**, **"icâz"** ve bir takım eşsiz sanatsal unsurlar, fikri işaretler, hoş ifadeler, güzel bakışlar içermesi, ruhlara ve zihinlere etki etmesi nedeniyle Meânî ilminin konuları arasında yer alan **"kelamın muktezâ-i zâhirin dışına çıkması (sözün beklenenden farklı söylenmesi)"** şekillerinden biri olan **"iltifât"** sanatı vardır.¹⁹²

Âyeti kerime ikisi de cümleyi fiiliyyeden oluşan iki **"haber"** cümlesiyle kurulmuş bir âyettir. Birinci haber cümlesi **"لَيْسَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ"** ((Allah bunu,) doğru kimseleri doğruluklarından hesaba çekmek için (yapmıştır.) cümlesi, diğeri ise **"وَأَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا أَلِيمًا"** (Kâfirlere de elem dolu bir azap hazırlamıştır.) cümlesidir.

Birinci haber cümlesi olan **"لَيْسَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ"** cümlesinde müsned **"لَيْسَ"**

¹⁸⁸ Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed bin Ebî Bekr bin Abdilkâdir er-Râzî, *age.*, s. 414; Ca'fer Şerefü'd-dîn, *el-Mevsûatü'l-Kur'âniyye (Hasâisu's-süver)*, Dâru't-tagrib Beyne'l-mezâhibi'l-islâmiyye, Beyrut 1999, 7, s. 110.

¹⁸⁹ Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisi İbn Âşûr, *age.*, s. 275.

¹⁹⁰ el-Ahzâb, 33/8.

¹⁹¹ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), *age.*, s. 418.

¹⁹² Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisi İbn Âşûr, *age.*, s. 276; Muhiddin bin Ahmet Mustafa Derviş, *İ'râbü'l-Kur'an ve Beyânüh*, Dâru'l-İrşâd li's-Şûni'l-Câmi'iyye, Suriye 1994, 7, s. 603; Muhammed Ali es-Sabûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, Dârus-Sâbûnî, Kahire 1997, 2, s. 475; Vehbe bin Mustafa ez-Zühaylî, *age.*, s. 244.

fiilidir. Müsned-i ileyh ise “الله” lafzına râcî, gizli “هو” zamiridir. “الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ” ifadeleri ise fiilin müteallikleridir. Ayrıca burada “صِدْقِهِمْ” masdarının müteallık olan “عَهْدَهُمْ” veya “شَهَادَتَهُمْ” kelimelerinin hazfı ile “**îcâz-ı hazif**” vardır.

İkinci haber cümlesi ise “وَأَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا أَلِيمًا” (Kâfirlere de elem dolu bir azap hazırlamıştır.) cümleyi fiiliyyesidir. Bu cümleyi eğer müstekıl bir cümle olarak düşünecek olursak cümlenin müsnedi “أَعَدَّ” fiilidir. Müsned-i ileyhi ise yine “الله” lafzına râcî, gizli “هو” zamiridir. Bu iki haber cümlesi beraber düşünüldüklerinde her ikisinde de cümlenin müsned, müsned-i ileyh ve diğer öğelerinde birbirine mukâbil öğeler bulundurmaktadırlar. Birinci cümlede bulunan kendisiyle iktifa edilerek ikinci cümleden hazfolunmuş, ikincisinde bulunan kendisiyle iktifa edilerek birinci cümleden hazfolunmuştur. Bundan dolayı bu âyette “**îcâz-ı hazif**” vardır. Bu tür îcâz-ı haziflere çalışmanın birinci bölümünde anlatıldığı gibi “**ihtibâk (الاحتباك)**” ya da “**el-Hazfû'l-mukâbilî**” adı verilir. Bu yapılan îcâz-ı hazfinde katkısıyla bu iki haber cümlesi ikisi beraber gaye olarak sözlerini tutanları “**teşrif**”, sözlerini tutmayan kafirleri ise “**tevbih**” ve “**tekbît**” gayesiyle gelmiştir.¹⁹³ Buna göre âyetin takdiri “ليسأل الصادقين عن صدقهم فأثابهم” ((Allah bunu,) doğru kimseleri doğruluklarından hesaba çekmek için (yapmıştır.) ki onları ödüllendirdi. Kâfirleri de Peygamberlerine icâbet edip etmediklerinden hesaba çekmek için (yapmıştır.) ki onlara da elem dolu bir azap hazırlamıştır.) şeklinde olur.¹⁹⁴ Kelamda asıl olan muktezâ-i zâhire uygun olmasıdır. Fakat sözün sahibi bir takım edebî incelikten dolayı sözünü, söylenmesi gerekenden farklı söyleyebilir. Kur’ân-ı Kerîm’de de bu tür ifadeler içeren âyetler çoktur. Bu tür ifadelerde sözün yönü birden bire değişerek beklenmedik bir şekilde üslupta değişiklik meydana gelir.

“Hani biz peygamberlerden sağlam söz almıştık. Senden, Nûh'tan, İbrâhîm, Mûsâ ve Meryem oğlu İsa'dan da. Evet biz onlardan sapa sağlam bir söz almıştık.” meâlindeki bir önceki âyeti kerimede Ülü'l-azm (أولو العزم) peygamberlerle yapılan sözleşme anlatılırken “وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ” ifadesinde birinci çoğul şahıs yani mütekellim maa'l-gayr zamiri

¹⁹³ Ebû Abdillâh Muhammed bin Ahmed bin Ebî Bekr bin Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân (Tefsiru'l-Kurtubî)*, Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kahire 1964, 14, s. 128; Ebü'l-Kâsım Mahmûd bin Ömer bin Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *age.*, 3, s. 524; Ebu Hayyân Muhammed bin Yusuf bin Ali bin Yusuf bin Hayyân Esîru'd-din el-Endelüsî, *age.*, 8, s. 455-456; Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hirbevî el-Bikaî, *age.*, 15, s. 295.

¹⁹⁴ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim) es-Semîn el-Halebî, *age.*, 9, s. 97; Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer bin Nûridîn Alî bin Âdil en-Nu'mânî ed-Dımaşkî, *age.*, 15, s. 59; Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hirbevî el-Bikaî, *age.*, 15, s. 295.

olan müsned-i ileyh, doğru kimselerin doğruluklarından hesaba çekilmeleri söz konusu edileceği bu âyeti kerimede “لَيْسَ الصَّادِقِينَ” ((Allah bunu,) doğru kimseleri doğruluklarından hesaba çekmek için (yapmıştır.)) ifadesinde “**iltifât**” yoluyla “**kelâmda muktezâ-i zâhirin aksine**” üçüncü tekil şahsa yani gaibe geçiş yapılarak ifade edilmiştir.¹⁹⁵ Sözün akışına göre, “Biz doğru kimseleri doğruluklarından hesaba çekmek için, Kâfirlere de elem dolu bir azap hazırlamışızdır.” denilecek yerde “(Allah bunu) doğru kimseleri doğruluklarından hesaba çekmek için (yapmıştır.) Kâfirlere de elem dolu bir azap hazırlamıştır.” şeklinde üçüncü tekil şahısla hikâye üslûbuna geçilmiştir. Birinci çoğul şahısla başlayan söz, üçüncü tekil şahsa dönüşmüştür. Ayrıca sorgulamanın söz konusu olduğu bu âyette mazi sîgasından muzâri sîgasına geçilmesi, birinci çoğul şahıs yerine üçüncü tekil şahıs kullanılması, sonra kâfirler için hazırlanmış elem dolu azap anlatılırken tekrar mazi sîgasına geçiş yapılması Cenâb-ı Hakk’ın celâl ve adalet sıfatlarının devreye girmesi anlamlıdır.¹⁹⁶ Dolayısıyla bu âyeti kerimede şahıslar ve sîgalar arasında “**iltifât**” sanatı yapılmıştır.¹⁹⁷

“وَأَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا أَلِيمًا” (Kâfirlere de elem dolu bir azap hazırlamıştır.) cümlesi “لَيْسَ الصَّادِقِينَ” üzerine ma’tuftur. Burada kafirlerin azabının Hz. Allah’ın ilmi ezelisinde önceden kararlaştırılmış bir iş olduğunu ifade etmek ve kafirlerin azabının gerçekleştirilmiş olduğuna delalet etmek için mütekellimden gaibe geçiş yapılarak birinci çoğul şahısla başlayan söz üçüncü tekil şahsa dönüşmüştür. Bundan dolayı bu ifadede de üslûb değiştirilerek iltifât yapıldığından burada da “**iltifât**” sanatı vardır.¹⁹⁸

İlâhî kelâmın üslûp özelliklerinden biri olan bu değişiklik tesadüfî olmayıp halin ve makamın icap ettirdiği bir mânaya delâlet etmek için yapılmaktadır. Mesala sadeliği kırarak, muhatabın ilgisini uyandırıp, konunun önemine dikkatini çekmek gibi amaçlarla yapılır.

Buradaki iltifâtın amacı, bundan sonra Ahzâb Savaşı, geçirilen çetin imtihan, münafıkların ve müşriklerin yapıp ettikleri anlatılacağından buna bir giriş olsun diye Cenâb-ı Hakk’ın peygamberlere, gerek risaleti kavimlerine tebliğ etmelerinden, gerek

¹⁹⁵ Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, s. 276.

¹⁹⁶ Muhammed Emin el-Herîrî, *age.*, s. 459.

¹⁹⁷ Mahmud bin Abdîrrahman es-Sâfî, *el-Cedvelü fi İ’rabi’l-Kur’ani’l-Kerim*, Müessesetü’l-İman, Beyrut 1997, 21, s. 132; Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, s. 276; Muhiddin bin Ahmet Mustafa Dervîş, *age.*, s. 603; Muhammed Ali es-Sabûnî, *age.*, s. 475; Vehbe bin Mustafa ez-Zühaylî, *age.*, s. 244.

¹⁹⁸ Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, s. 276; Vehbe bin Mustafa ez-Zühaylî, *age.*, s. 276

kavimlerinin kendilerine nasıl icabet ettiklerinden ve gerekse peygamberlere kendilerinden aldığı sözü yerine getirip-getirmediklerinden sorması Ülü'l-azm (أولو العزم) peygamberlerin şanını ve şerefini yükselterek yapılan sözleşmenin hatırlatılması, celâl ve adalet sıfatlarının tecellisinin devreye girerek doğruların doğruluklarının mükâfatlarını görmeleri ve kâfirlerin ve müşriklerin davranışlarının kötülüğünü ifade ederek onları kınamak ve onları azarlamaktır.¹⁹⁹

2.2. 9-20. ÂYETLERİN TAHLİLİ

Bu âyetlerde müttefik kuvvetlerin (ahzâb) yol açmış olduğu Hendek (Ahzâb) ve Kureyzaoğulları Gazvesi, Medine'ye hücumu, savaş karşısında münafıklarla korkakların psikolojileri ve davranışları, müminlerin bu savaşla sınav edilmeleri dile getirilmektedir.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا رِيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا﴾²⁰⁰ (٩)

9. Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani (düşman) ordular üzerinize gelmişti de biz onların üzerine bir rüzgâr ve göremediğiniz ordular göndermiştik. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir.²⁰¹

Bu âyeti kerimede hem “haber” cümlesi hem de “inşâ” cümlesi bulunmaktadır. Haber cümlesi kısım olarak “ibtidâ-i haber”dir. Gaye bakımından “lazım-ı fâide-i haber”, “tezkîr (hatırlatma)” ve “tenbîh (uyarma)” gayeleri vardır. İnşâ cümlesi ise “talebî inşâ” kısımlarından “nida” ve “emir” cümlesi olur. Bu inşâ cümlelerinin nidâ olanında “tahlîd-i kerâme (saygınlığı daimi hale getirmek)” ve “tahkir (küçümseme)” gayesi, emir olanında ise “imtinân (minnettarlık)” ve haber cümlelerinde olduğu gibi “tezkîr (hatırlatma)” ve “tenbîh (uyarma)” gayeleri vardır. Ayrıca bu âyette “itnâb”, “müsned-i ileyhin zikri hali”, “zikir”, “kelâmın muktezâ-i zâhirin dışına çıkması” ve “fasl” durumları vardır.

Bu âyeti kerime ile Ahzâb Savaşı'nın anlatılacağı âyeti kerimelere bir giriş olan sekizinci âyeti kerime arasında mâna bakımından kısmen ilgi olduğundan dolayı “şibh-i kemâl-i ittisâl” sebebiyle “fasl” vardır. Bir önceki âyeti kerimede tabiri câizse bir söz

¹⁹⁹ Muhammed Ali es-Sabûnî, age., s. 475; Vehbe bin Mustafa ez-Zühaylî, age., s. 244.

²⁰⁰ el-Ahzâb, 33/9.

²⁰¹ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 418.

alındı bu âyeti kerime ve sonrakilerde de söz alınan ve mü'minleri bekleyen o büyük imtihan anlatılmaktadır. Bu yönüyle aralarında kısmen ilgi vardır.

Âyeti kerimenin “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا” (Ey iman edenler bu kısmı **“inşâî isnad”** cümlesi kısmıdır. Cümle başındaki “يَا” (yâ) nida harfinden anlaşıldığı üzere bu cümle **“talebî inşâ”**nın **“nida”** kısmındandır. Cümle münâd ve münâd-i ileyhi **“icâz”** için hazfolunan ve yerine nidâ harfi olan “يَا” (yâ) ve münâdâ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا) getirilen “ادْعُوا” ya da “اتَّادِي” fiili ve fâilidir. Burada nidâ kendi anlamından ve gayesinden başka bir gaye ile kullanılmıştır. Âyetteki “يَا” (yâ) nida harfi aslında uzakta olana seslenmek için kullanılır. Ahzâb sûresinde olduğu gibi Kur'an-ı Kerimde bazı nida cümlesi bulunan âyeti kerimelerde bazen muhatap, uzaktaymış gibi kabul edilerek “يَا” (yâ) nida harfi ile seslenilir. Bunun bazı sebepleri vardır. Mesela bu âyeti kerimedeki “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا” (Ey iman edenler!) cümlesinde olduğu gibi çağrılan kişilerin önemini ifade etmek için olur. Burada mü'minlerin önemi vurgulanmak için muhataplar uzaktaymış gibi hitap edilmiştir. Ayrıca âyet, hitabın iman edenlere yöneltilmesiyle başladı. Yukarda da izaha çalışıldığı gibi bu, iman edenlerin Allah'ın hitabına, lütfuna ve inayetine daha layık olduklarını göstermek içindir. Yani iman edenleri **“tahlîd-i kerâme (saygınlığı daimi hale getirmek)”** ve onların düşmanlarını ve onları aldatanları ise tam tersine ise **“tahkir (küçümseme)”** içindir.²⁰²

Âyetteki talebî inşâ üslûbıyla gelen “ادْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ” (Allah'ın size olan nimetini hatırlayın.) cümlesi **“emir”** kısmındandır. Münâd, “ادْكُرُوا” fiili ve münâd-i ileyh ise iman edenlere râci olan ve “أَنْتُمْ” (siz) anlamına gelen fâil olan “و”dır. Burada emir kendi anlamının dışında başka bir gaye olan **“imtinân (minnettarlık)”** gayesi için kullanılmıştır. Yani burada bu emir cümlesiyle “اشْكُرُوا مَا أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ” (Allah'ın size verdiği nimetlere şükredin.) şeklinde iman edenler Allah'ın nimetlerine karşılık olarak minnettarlık ya da şükre teşvik edilmektedir. Bu emir cümlesi daha sonra gelen haber cümlesiyle beraber düşünüldüğünde âyeti kerimedeki tenbîh harfi olan “هَـ” harfinin bulunması, “ادْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا” (Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani (düşman) ordular üzerinize gelmişti de biz onların üzerine bir rüzgâr ve göremediğiniz ordular göndermiştik.) cümlelerinde “ادْكُرُوا” (Hatırlayın.) emrinin kullanılması ve haber cümlesi olan “إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ” (Hani (düşman) ordular üzerinize gelmişti.) cümlesinde geçmiş zaman zarfı olan “إِذْ” (iz)in gelmesi ki “إِذْ” (iz)den

²⁰² Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisi İbn Âşûr, age., s. 276.

sonra yine mahzûf bir “اذْكُرُوا” fiili vardır, burada inşâ ve haber cümlelerinin “**tezkiir** (hatırlatma)” ve “**tenbîh** (uyarma)” gayesi ile kullanıldığını göstermektedir.²⁰³

Şöyle ki bu âyeti kerimeden sonra Hendek (Ahzâb) Savaşı anlatılmaktadır. “ذُكِرَ” (Hani (düşman) ordular üzerinize gelmişti de biz onların üzerine bir rüzgâr ve göremediğiniz ordular göndermiştik.) ifadelerinden anlaşıldığına göre Ahzâb Savaşı’nın yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Daha yeni gerçekleşmiş olan bu savaş hatırlatılmakta ve ilerdeki âyetlerde gelecek olan münafıkların davranış ve tutumlarına karşı müminler uyarılmaktadır.

Âyetin devamındaki “وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا” (Allah yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir.) cümlesi de âyetteki “**lazım-ı fâide-i haber**” gayesiyle getirilen bir haberî isnad cümlesidir. İlerleyen zamanlarda münafıkların durumları bilinmediği için tahlîd-i kerâme (saygınlığı daimi hale getirmek) ve tahkir (küçümseme) ifade eden nida cümlesinden sonra getirilen bu haberî isnad ile mü’minlere önceden bilinen bir haberin bilgisi verilmek istenmektedir. Ayrıca bu cümle kendisinden önce gelen cümlelerin mânasını kararlaştıran “**i’tirâz**” cümlesidir. Yani Hz. Allah (C.C.) hendek kazılmasından savaşın bütün aşamalarına kadar hepsini bildiği için böyle böyle yaptı, demektir. Dolayısıyla bu cümle “**itnâb**” olur.²⁰⁴ Yine Cenâb-ı Hakk’ın seslendiği kişilerin önemini ifade etmek için “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا” (Ey iman edenler!) buyurması bize mü’minlerin imanları sayesinde bunlardan şüphe etmeyeceklerine işaret etmektedir. Bundan dolayı da haber cümlesi “**ibtidâ-i haber**” kabilinden te’kitsiz olarak getirilmiştir.

Önceki âyeti kerimeler ve bu âyeti kerimenin baş tarafından da anlaşıldığı üzere bu âyeti kerimenin “وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا” (Allah yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir.) kısmında “**kelâmın muktezâ-i zâhirin dışına çıkması**” hallerinden “**izhâr fî makami’l-izmâr**” sanatı vardır.

el-Hereri (ö. 1441/2019), *Tefsiru Hadâiku’r-Ravhi ve’r-Reyhân fî Ravâbî ‘Ulûmi’l-Kur’ân* adlı eserinde burasının iltifât’a da ihtimali vardır demiştir.²⁰⁵

²⁰³ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te’vilâtü Ehli’s-sünne*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2005, 8, s. 359; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ bulûgi’n-nihâye fî ‘ilmi me’âni’l-Kur’ân ve tefsîrihi ve ahkâmihî ve cümelin min fûnûni ‘ulûmih*, Câmîatü’s-Şârîka, Birleşik Arap Emirlikleri 2008, 9, s. 5790; Ebû’l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Le’â ifû’l-işârât*, el-Hey’etü’l-Mısıriyyetü’l-Âmme li’l-Kitâb, Mısır ts., 3, s. 154.

²⁰⁴ Ebüssuûd el-İmâdî Muhammed bin Muhammed bin Mustafa, *age.*, s. 93; Ebû’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd bin Abdillâh bin Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *age.*, 11, s. 156.

²⁰⁵ Muhammed Emin el-Hereri, *age.*, 22, s. 459.

Belâgatçılardan bazıları bunu, yukarıda da îzah ettiğimiz gibi “**müsned-i ileyhin muktezâ-i zâhirin dışına çıkması**” diye tabir etmişlerdir. “وَكَانَ اللَّهُ” ifadesinde âyeti kerimenin baş tarafından ve önceki âyetlerden anlaşıldığı üzere normalde “كَانَ” (kâne) fiilinin isminin yani müsned-i ileyhin nefsi mütekellim ma‘al-gayr zamiri yani “نا” (nâ) zamiri gelmesi lazımken “**müsned-i ileyhin zikri**” ismi işaretin gayrı, özel isim yani “اللَّهُ” lafza-i celâli getirilmiştir.

Kur’an-ı Kerimde bu tür sanatların hiçbirisi tesadüfî değildir. Kelamdaki bu değişiklikler halin ve makamın icap ettirdiği bir sebepten dolaydır. Nitekim burada böyle bir değişiklik, Allah’ın (C.C.) heybetini ve azamatini ifade etmek sûretiyle Allah’ı ta‘zim ederek Allah’ın her şeye kadir olduğuna, O’nun emrinin her şeye yeterli olduğuna, kulun rabbinden başka hiçbir kimseden korkmaması gerektiğine delâlet etmek için yapılmıştır.

﴿ إِذْ جَاؤُكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ

وَتَنَظُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا (۱۰) ﴾

10. *Hani onlar size hem üst tarafınızdan hem alt tarafınızdan gelmişlerdi. Hani gözler kaymış ve yürekler ağızlara gelmişti. Siz de Allah'a karşı çeşitli zanlarda bulunuyordunuz.*

﴿ هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا (۱۱) ﴾²⁰⁶

11. *İşte orada mü'minler denendiler ve şiddetli bir şekilde sarsıldılar.*²⁰⁷

Bu iki âyeti kerime, sadece “**haber**” cümleli âyeti kerimelerdir. Bu haber cümleleri kısım olarak “**ibtidâ-i haber**” kısmından olup gaye itibariyle “**lazım-ı fâide-i haber**”, “**tezkîr (hatırlatma)**” ve “**tefkîr**” gayeli haber cümleleridir. Ayrıca bu iki âyette “**hazîf**”, “**zikir**”, “**icâz**” ve “**fasl**” durumları vardır.

Bu âyeti kerimeler ile Ahzâb Sûresinin anlatılmaya başlandığı dokuzuncu âyeti kerime arasında mâna bakımından kısmen ilgi olduğundan dolayı “**şibh-i kemâl-i ittisâl**” sebebiyle “**fasl**” vardır. Bir önceki âyeti kerimede ve sonrakilerde söz alınan ve mü'minleri bekleyen o büyük imtihan anlatılmaktadır. Bu yönüyle aralarında kısmen ilgi vardır.

²⁰⁶ el-Ahzâb, 33/10-11.

²⁰⁷ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), *age.*, s. 418.

Her iki âyette de haber cümlelerinin muhatapları gerek önceki âyeti kerimede ki nida karinesinden gerek “هَٰذَاكَ ابْنِي الْمُؤْمِنُونَ” (İşte orada mü'minler denendiler.) cümlesinden anlaşıldığı üzere mü'minlerdir. Burada haber cümlelerindeki müsnedlerin “وَبَلَغْتَ”, “وَإِذْ رَاغَبْتَ”, “وَإِذْ جَاؤُكُمْ” şeklinde mazi fiil olmasından anlaşıldığı üzere muhataplar tarafından önceden bilinen ve yaşanan Hendek (Ahzâb) Savaşı'nda mü'minlerin başlarından geçenler ve geçirdikleri imtihandan haber verilmektedir. Ayrıca âyetin devamında zannın çeşitliliğini ifade etmek için müsned “وَتَنْظُنُونَ” şeklinde muzâri fiil olarak getirilmiştir. Bu âyette haber cümlelerinde müsned, “**tezki**” ve “**tefkîr**” anlamı katmak için geçmiş zaman zarfı olan “إِذْ” (iz) ile mukayyed hale getirilmiştir. Geçmiş zaman zarfından anlaşıldığı üzere bu haber cümlelerinde “**lazım-ı fâide-i haber**” gayesiyle beraber “**tezki (hatırlatma)**” ve “**tefkîr (iyice düşündürme)**” gayeleri de bulunmaktadır. Bu haber cümleleri muhatapların durumuna göre te'kitsiz olarak “**ibtidâ-i haber**” olarak getirilmiştir. Ayrıca bu âyeti kerimde muhatapların Hz. Allah (C.C.) hakkında kuşkuyla kapıldıklarına dair bir haber bulunması sebebiyle zihni boş olan kimse, şüphe ve kararsızlık ile soru soran kimse yerine koyulmuştur.

Bir karinenin delalet etmesiyle, kelimenin bir harfini, cümlelerin bir kelimesini ya da bir söz öbeğini ibarede zikretmemeye “**hazf-i intihâk**”²⁰⁸ dendiği gibi bunun aksine de “**zikir**” denir. İşte onuncu âyeti kerimede ki “وَتَنْظُنُونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا” (Siz de Allah'a karşı çeşitli zanlarda bulunuyordunuz.) ifadesindeki “الظُّنُونَا” (çeşitli zanlar) kelimesinde muktezâ bu kelimenin “الظُّنُون” şeklinde gelmesidir. Ancak âyeti kerimde uzatılarak “الظُّنُونَا” şeklinde gelmiştir. Dolayısıyla bu âyeti kerimde meâni ilmi sanatlarından “**zikir**” vardır.²⁰⁹

Hendek (Ahzâb) Gazvesi'nde, müşriklerin kalabalık bir ordu ile müminlerin üzerine gelerek müminlerin büyük bir imtihandan geçirilip, mümin ile münâfığın tefrik edildiği bu âyeti kerimelerde, münâfıkların Allah (C.C.) hakkında çok çeşitli zanlarda bulunmaları muktezasına uygun olarak, münâfıkların bu hallerini ifade etmek için her ne kadar kıyas kelimenin sonunun uzatılmadan gelmesi olsa da âyeti kerimde “الظُّنُونَا” şeklinde uzatılarak getirilmiştir. Bunun sebebi, kelimenin sonunun uzatılarak bu kelimeye

²⁰⁸ Hazf-ı intihâk, bir karinenin delalet etmesiyle, kelimenin bir harfini, cümlelerin bir kelimesini ya da bir söz öbeğini ibarede zikretmemektir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebu Muhammed el-Kâsım es-Sicilmâsî, age., Mektebetü'l-Meârif, er-Ribât 1980, s. 200-210.)

²⁰⁹ Fâzıl Sâlih es-Samerrâî, age., s. 34.

mutlakiyyet (genellik) kazandırılması sûretiyle münafıkların zanlarının çeşitliliğini ve çokluğunu ifade etmektedir.

Eğer uzatılmadan “الظُّنُونُ” şeklinde getirilmiş olsaydı, sükûn üzere vakıf yapılacaktı (durulacaktı). Sükûn ise mukayyet olmayı gerektirir. Bu ise âyetin muktezâsına zıt olur. Bundan dolayı med harfinin zikri ve kelimenin mutlak olarak söylenmesi daha uygundur.

﴿وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا (١٢)﴾

12. Hani münafiklar ve kalplerinde hastalık olanlar, "Allah ve Resülü bize, ancak aldatmak için vaadde bulunmuşlar" diyorlardı.

Âyet tahlil edildiğinde âyette “**haber**” cümleleri ve bir de haziften önce olan “**inşâ**” cümlesi bulunduğu anlaşılmaktadır. Haber cümleleri “**talebî haber**” kısmından olup gaye açısından “**tehekküm (alay etmek)**”, “**hez**” ve “**zemm (kötüleme ve yerme)**” gayeli bir haber cümleleridir. İnşâ cümlesi ise “**talebî inşâ**” kısımlarından “**emir**” cümlesi olup “**tezki**” gayesi vardır. Ayrıca âyette “**vasl**”, “**icâz**”, “**müsned ve müsned-i ileyhin halleri**”, “**takdim-tehir**”, “**zikir ve hazif**”, “**failin mütealliklerinin halleri**” ve “**kasr**” durumları vardır.

Bu âyeti kerime ile onuncu âyeti kerime arasında “**kemâl-i ittisâl**”den dolayı “**vasl**” durumu vardır.²¹⁰ Önceki âyette olduğu gibi bu âyette de münafıkların ortak karakterleri sergilenip, karakterlerinden örnekler verildiğinden dolayı bu âyet ile önceki âyet arasında “**kemâl-i ittisâl**” bulunması sebebiyle “و” (vav) ile “**vasl**” yapılmıştır.

“**Haber**” cümleli bu âyette âyetin başındaki “وَإِذْ يَقُولُ” ifadesi aslında “وَإِذْ يُقَالُ” şeklinde “**inşâ**” cümlesi takdirindedir. Dolayısıyla burada müsned ve müsned-i ileyh olan emir fiili ve failinin hazfî bulunduğundan dolayı “**icâz-ı hazif**” durumu vardır. Ayrıca “وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ” cümlesinin “وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ” kısmında zikredilen “الْمُنَافِقُونَ” lafzı delaletinden dolayı “وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ” kısmından hazfedildiğinden, “وَإِذْ يَقُولُ” kısmında sabit olan “مَرَضٌ” lafzı da delaletinden dolayı “وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ” kısmından hazfedildiğinden bu haber cümlesinde “**hazfî ihtibâk**” yoluyla yapılan bir “**icâz**” daha vardır. Bu hazfî ve atfî sebebi ihtisârla beraber “**tefsir**” ve

²¹⁰ Ebüssuûd el-İmâdî Muhammed bin Muhammed bin Mustafa, *age.*, s. 94; Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd bin Abdillâh bin Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *age.*, 11, s. 158; Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, 21, s. 283.

“**tafsil**” içindir.²¹¹ Hazfolunan emir fiilinin müteallık olan, Allah ve Rasûlu ile “**tehekküm (alay etmek)**” için söylenen²¹² “مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا” (Allah ve Resûlü bize, ancak aldatmak için vaadde bulunmuşlar.) sözünün kimler tarafından söylendiğini gösteren “وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ” (Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık olanlar diyorlardı.) cümleyi fiiliye olan bu haber cümlesinde müsned “يَقُولُ” fiili muzarisidir. Müsnedin fiili muzâri gelmesi mazide olan bir şeyi şimdiki halde hikaye içindir.²¹³ Müsned-i ileyh ise “الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ” kısmındaki fer’î cümle ve “الْمُنَافِقُونَ” kelimesidir. Müsned-i ileyh’in “ال” takısı ile marife olması sözü söyleyenlerin bilinen birileri olduğuna işaret içindir. Müsned-i ileyh’in zikri münafıkları “**zemm (kötüleme ve yerme)**” içindir. “وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ” ifadesindeki ismi mevsûlün sılası olan cümlede müsned “مَرَضٌ” kelimesidir. Nekra gelmesi nev’iyyet içindir. Zikri ise asıl olduğundan dolayıdır. Müsned-i ileyh ise “فِي قُلُوبِهِمْ” ifadesidir. Müsned-i ileyh’in, müsned üzerine “**takdimi**” hastalığın kalplerinde olduğuna “**dikkat çekmek**” içindir.

Âyetin sonundaki “مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا” isim cümlesinden oluşan haber cümlesi “**tehekküm**” gayesi ile kullanılan, “**talebî haber**” cümlesinin bir parçasıdır. Burada fiil cümlesinden isim cümlesine geçilmiş olması devamlılık ifade etmesi içindir. Bucümlenin müsnedi “مَا وَعَدَ” ismi mevsûlû ve sılasıdır. Müsned-i ileyhi ise “اللَّهُ وَرَسُولُهُ” kelimeleridir. “نَا” mütekellim zamiri ise fiilin müteallakı olan mef’ûlûdür. Mef’ûlû bihin müsned-i ileyh üzerine takdimi lafza-i celâlin önemine işaret etmek içindir. Müsned-i ileyh’in zikri tazim içindir. Ayrıca burada müstesnâ-i minh ve ikinci mef’ûl olan “النصر” kelimesi hazfolunduğundan “**îcâz-ı hazif**” vardır.²¹⁴ Yine bu cümlede nefi ve istisnâ edatıyla yapılan kasr, “**kasr-ı izâfî**”dir. Yani Allah ve Rasûlünün vaad ettiklerini ancak aldatmak için vaadde bulunmaya hasredip, bundan başka bir vaadde bulunmadıklarını ifade etmek demektir. Ayrıca burada maksûr-u aleyh olan “وَعَدَا” kelimesi hazfedilip sıfatı onun yerine getirilmiştir. Dolayısıyla burada da “**îcâz-ı hazif**” vardır.

﴿وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ

بِعَوْرَةٍ إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا (١٣)﴾

²¹¹ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî el-Bikaî, *age.*, 15, s. 304.

²¹² Muhammed et-Tâhir bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, 21, s. 284.

²¹³ Ebüssuûd el-İmâdî Muhammed bin Muhammed bin Mustafa, *age.*, s. 94.

²¹⁴ Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, 21, s. 284.

13. Hani onlardan bir grup, "Ey Yesrib (Medine) halkı! Sizin burada durmak imkanınız yok. Haydi geri dönün" demişti. Onlardan bir başka grup da, "Evlerimiz açık (korumasız)" diyerek Peygamberden izin istiyorlardı. Oysa evleri açık (korumasız) değildi. Onlar sadece kaçmak istiyorlardı.

Âyet tahlil edildiğinde âyette hazif yapılmadan önce **"inşâ"** cümlesi olan aslî cümledeki fiilin müteallikı olan fer'î bir **"haber"** cümlesi ve diğer haber cümlelerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu haber cümleleri **"talebî haber"** ve **"inkârî haber"** kısmından olup gaye açısından **"ibraz etmek"**, **"izhâr"**, **"tekzîb"** ve **"tahkir"** gayeli haber cümleleridir. Ayrıca âyette **"vasl"**, **"îcâz"**, **"müsned ve müsned-i ileyhin halleri"**, **"takdim-tehir"**, **"zikir ve hazif"**, **"fiilin mütealliklerinin halleri"** ve **"kasr"** durumları vardır.

Önceki âyette olduğu gibi bu âyette de münafıkların ortak karakterleri sergilenip, karakterlerinden örnekler verildiğinden dolayı bu âyet ile önceki âyet arasında **"kemâl-i ittisâl"** bulunması sebebiyle **"و"** (vav) ile **"vasl"** yapılmıştır.²¹⁵

Âyeti kerimenin başındaki **"haber"** **"وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا"** cümlesindeki **"وَإِذْ قَالَتْ"** aslında **"وَإِذْ كُنْزُ إِذْ قَالَتْ"** demektir. **"Hazif"** yapılmadan önce **"inşâ"** cümlesi olan bu cümlede başındaki emir fiil hazfolunduğundan **"îcâz-ı hazif"** durumu vardır. Aslında cümlelerin müsned ve müsned-i ileyhi hazfolunan emir fiilidir. Görünürde bulunan fer'î cümlelerin müsnedi ise kavl (söz) maddesinden oluşmaktadır. Bu **"وَإِذْ قَالَتْ"** (Hani demişti.) ifadesidir. Bu âyette ve Onikinci âyetdeki müsnedlerde bu ifadelerin kullanılması münafıkların ortak karakterlerini sergilemek ve karakterlerinden örnekler vermek içindir. Bu örnekler **"مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا"** (Allah ve Rasûlu bize, ancak aldatmak için vaadde bulunmuşlar) diye söylemeleri, **"يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا"** (Ey Yesrib (Medine) halkı! Sizin burada durmak imkanınız yok. Haydi geri dönün.) diye söylemeleri ve **"إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ"** (Evlerimiz açık (korumasız)) diyerek Peygamber efendimizden izin istemeleridir. Fer'î cümlelerin müsned-i ileyhi ise **"طَائِفَةٌ"** kelimesidir. Müsned-i ileyhin nekra gelmesi **"tahkir"** içindir.

Âyetin devamındaki cümleyi fiiliyyeden oluşan **"وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ"** (Onlardan bir başka grup da, "Evlerimiz açık (korumasız)" diyerek Peygamberden izin istiyorlardı.) cümlesi münafıkların yalanlarını **"ibraz etmek"** gayesiyle gelen bir

²¹⁵ Ebüssuûd el-İmâdî Muhammed bin Muhammed bin Mustafa, *age.*, s. 94; Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd bin Abdillâh bin Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *age.*, 11, s. 159; Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, 21, s. 284.

haber cümlesidir. Bu cümlelerin müsnedi “وَيَسْتَأْذِنُ” fiilidir. Müsnedin, fiili muzârî sîgasında gelmesi yalan yere bahane uydurup izin istemekte ısrar ettiklerine işaret içindir. Müsned-i ileyh ise “فَرِيقٌ” kelimesidir. Müsned-i ileyhın nekra gelmesi “**tahkir**” içindir. “النَّبِيِّ” kelimesi mef’ûl olduğundan fiilin müteallikidir. Mef’ûlün Peygamber Efendimizin ismiyle değil de “النَّبِيِّ” şeklinde gelmesi, münafıkların Peygamber Efendimize ismiyle hitap etmemelerinden dolayıdır. Onların söylediklerinin aksine hitap edilmesi şanını yüceltmek içindir. Yine bu kısımdaki “يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ” cümleyi fiiliyye olan haber cümlesinde fer’î cümlelerin “إِنَّ” ile te’kit edilmesi münafıkların yalan olan “بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ” sözlerini doğruymuş gibi göstermek içindir. Rasûlullah Efendimiz onların yalanlarını öğrendi. Peygamberimizin onları yalanlamasını sanki onların doğruluklarında şüphe ediyormuş gibi göstererek söyledikleri haber cümlesini “إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ” şeklinde te’kitli söylediler.²¹⁶

يَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ” cümlesinden onbeşinci âyetin sonuna kadar olan kısım “وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ” cümlesi ve “لَنَنْفَعَكُمُ الْفَرَارَ” cümlesi arasında te’kit için gelen “**cümleyi i’tirâziyye (ara cümle)**”dir. Dolayısıyla bu da “**itnâb**” olur.²¹⁷ Ayrıca “وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ” cümleyi ismiyyeden oluşan haber cümlesi münafıkları “**tekzîb**” gayesiyle gelen bir “**inkârî haber**” cümlesidir. Onların yalan söyledikleri gayet açık ve net olduğu için cümle, cümlelerin ismiyye olması, nefiden sonra harfî cer olan “ب” (be)’nin zâid olması gibi te’kit edatlarıyla kuvvetlendirildi.²¹⁸

Âyetin sonundaki “إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا” cümlesinde nefî edâtı olan “مَا” mânasına gelen “نَ” ve istisnâ edâtı olan “إِلَّا” (illâ) ile “**kasr**” vardır. Buradaki kasr “**kasr-ı izâfî**”dir. Maksûr-u aleyh “فِرَارًا” kelimesidir. Maksûr “هَمْ” zamiridir. Kasr edâtı ya da yolu ise “مَا” mânasına gelen “نَ” ve istisnâ edâtı olan “إِلَّا” (illâ)dır. Kasr bulunan bu cümle “مَا يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا” (Onlar sadece kaçmak istiyorlardı (izin almak değil).) anlamına gelmektedir. Burada kasr yapılarak onların izin isteme olasılıkları ortadan kaldırılıp onların isteklerinin sadece kaçmak olduğu muhataplara anlatılmak istendi.²¹⁹

﴿ وَلَوْ دَخَلْتُ عَلَيْهِمْ مِنْ أَقْطَارِهَا ثُمَّ سَأَلُوا الْفِتْنَةَ لَأَتَوْهَا وَمَا تَلْبَثُوا بِهَا إِلَّا يَسِيرًا (١٤) ﴾

²¹⁶ Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisi İbn Âşûr, *age.*, 21, s. 286.

²¹⁷ *age.*, s. 286.

²¹⁸ *age.*, s. 286.

²¹⁹ Ebû'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hirbevî el-Bikaî, *age.*, 15, s. 308; Ebüssuûd el-İmâdî Muhammed bin Muhammed bin Mustafa, *age.*, s. 95; Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisi İbn Âşûr, *age.*, 21, s. 286.

14. Eğer Medine'nin her tarafından üzerlerine gelinse ve orada karışıklık çıkarmaları istenseydi, onu mutlaka yaparlardı; o konuda fazla gecikmezlerdi.

﴿وَلَقَدْ كَانُوا عَاهِدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُؤَلُّونَ الْأَدْبَارَ وَكَانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْئُولًا﴾ (١٥) ²²⁰

15. Andolsun ki, onlar, daha önce geri dönüp kaçmayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen söz ise sorumluluğu gerektirir.²²¹

Âyetler tahlil edildiğinde bu âyetlerin sadece **“haber”** cümleli âyetler olduğu anlaşılmaktadır. 14. âyet **“talebî haber”**, 15. âyet **“inkârî haber”** kısmındandır. Haber cümlelerinin kuruluş gayesi açısından 14. âyet **“tekzîb ve tehekküm”**, 15. âyet ise **“tehdit ve vaîd”**, **“yemin”** gayeli âyetlerdir. Ayrıca bu âyetlerde **“itnâb”**, **“kelâmın muktezâ-i zâhirin dışına çıkması”**, **“müsned ve müsned-i ileyhin halleri”** ve **“vasl”** durumları vardır.

Onüçüncü âyetteki **“وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ”** cümlesinden onbeşinci âyetin sonuna kadar olan kısım, **“يَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ”** cümlesi ve **“لَنَنْفَعَكُمْ الْفَرَارَ”** cümlesi arasında gelen **“cümleyi i'tirâziyye (ara cümle)”**dir.²²² Dolayısıyla bu da **“itnâb”** olur diye onüçüncü âyetin tahlilinde söylenmişti. Bundan dolayı daha önce Allah'a (C.C.) söz verip, sözlerinde durmayan münafıkların hallerinden bahseden, konu ve mâna açısından birbirleriyle bağlantılı olan bu iki âyeti kerime beraber tahlil edilmeye çalışıldı. Münafıkların Ahzâb Savaşı'nda takındıkları davranış ve tutumlarından haber verildiği için bu âyeti kerimelerdeki cümleler muktezâ-i zâhire mutabık olarak **“haber cümlesi”** şeklinde gelmiştir. Şayet inşâî isnad şeklinde gelmiş olsaydı muhataptan bir işin yapılması veya yapılmaması istenmiş olacaktı. Burada böyle bir şey söz konusu olmadığından ve bir takım belâğî inceliklere işaret etmek için **“haber cümlesi”** şeklinde gelmiştir.

Ondördüncü âyeti kerime **“وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا”** cümlesinin mânasını fazlasıyla sabitleştirdiğinden dolayı aralarında **“kemâl-i ittisâl”** bulunması sebebiyle **“vasl”** yapılarak getirildi. Burada **“وَلَوْ دَخَلْتُ عَلَيْهِمْ مِنْ أَفْطَارِهَا ثُمَّ سَأَلُوا الْفِتْنَةَ لَأَتَوْهَا”** (Eğer Medine'nin her tarafından üzerlerine gelinse ve orada karışıklık çıkarmaları istenseydi, onu mutlaka yaparlardı) bu haber cümlesi Münafıkların evlerimiz korumasız diye korku izhâr etmelerini **“tekzîb (yalanlamak)”** gayesiyle gelen bir haber cümlesidir. Bu

²²⁰ el-Ahzâb, 33/12-15.

²²¹ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 418.

²²² Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisi İbn Âşûr, age., 21, s. 286.

cümlelerin müsnedi “وَلَوْ دُخِلَتْ” kelimesidir. Müsnedin şart harfî olan “لو” (lev) ile takyit edilmesi, şartın cevabı olan “لَا تُؤْهَى” ifadesinde lamın gelmesi muhatapların inkâr ehli olmalarından dolayı değil, münafıkların iki yüzlülüğünü gün ışığına çıkartmak için getirilmiştir.²²³ Bu şekil takyit belâgat açıdan daha belâğî bir söyleyiştir. İkinci haber cümlesi burada atıf yoluyla gelen “ثُمَّ سَأَلُوا الْفِتْنَةَ لَأَتَوْهَا” cümlesidir. Bu cümlede **“kelâmın muktezâ-i zâhirin dışına çıkması”** durumu vardır. Burada muktezâ cümlelerin “واو” ile atfedilmesini gerektirir ancak burada atıf harfî olarak “ثُمَّ” getirilmiştir. Bunun sebebi atıf harfinden sonra gelenin, önce gelenden daha önemli olduğuna tenbîh içindir. Yani mânası “Onlar buna rağmen fitne çıkartırlar.” demek olur.²²⁴ Yine “وَمَا تَلَبَّثُوا بِهَا إِلَّا يَسِيرًا” (O konuda fazla gecikmezlerdi.) cümlesinde nefiden sonra istisnâ edâtı olan “إِلَّا” (illâ) ile **“kasr-ı izâfî”** yapılması da aynı şekildedir. Burada maksûr-u aleyh “يَسِيرًا” kelimesidir. Maksûr ise “وَمَا تَلَبَّثُوا” fiilinin müsnedi olan “هم” zamiridir. Kasr ile burada muhatapın onlar hakkında söylenenden başka bir şey düşünmemesi mânası verilmek istenmiştir. Bundan da “Evlerinin kasbolunmasından korkmayıp fitnede acele etmekte gecikmezlerdi.” mânası çıkmaktadır. Ayrıca bu haber cümlesindeki istisnâ ile kasr gelmesi münafıklar ile **“tehekküm (alay etmek)”** içindir.²²⁵

Onbeşinci âyette önceki âyetlerde olduğu gibi münafıkların ortak karakterleri sergilenip, karakterlerinden örnekler verildiğinden dolayı bu âyet ile önceki âyetler arasında **“kemâl-i ittisâl”** bulunması sebebiyle “و” (vav) ile **“vasl”** yapılmıştır.

Diğer âyeti kerimelerde olduğu onbeşinci âyeti kerimede de münafıkların ve kalplerinde hastalık bulunanların iki yüzlülüğünü ortaya çıkartmak için birden fazla te’kit unsuru kullanılmıştır. Bunlar, âyetin başındaki kasem (yemin) lamının gelmesi, mazi fiil üzerine kesinlik ifade eden “كَادَ” (kad) harfinin gelmesidir. Bir de cümlede verdikleri sözün çok önceden Uhut Gazvesi’nde verdikleri söz olduğuna işaret etmek için getirilen zâid “مِنْ قَبْلُ” zaman zarfının getirilmesidir. Bütün bunlar bu haber cümlesinin **“inkârî haber”** cümlesi olduğunu göstermektedir.

Bu âyetteki birinci haber cümlesi “وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُؤْلَوْنَ الْأَذْبَارَ” (Andolsun ki, onlar, daha önce Allah'a söz vermişlerdi.) cümlesidir. Bu haber cümlesinde fer’î cümlelerin müsned ve müsned-i ileyhi durumunda olan “عَاهَدُوا” fiili **“yemin”** yerinde kullanılmıştır. Bu yemine cevap olarakta “لَا يُؤْلَوْنَ الْأَذْبَارَ” (geri dönüp kaçmayacaklar)

²²³ age., 21, s. 287.

²²⁴ age., 21, s. 287.

²²⁵ age., 21, s. 288.

haber cümlesiyle cevap verilmiştir. Bu haber cümlesi “**tehdit**” gayesi ile getirilen bir cümledir. “وَكَانَ عَهْدُ اللَّهِ مَسْئُولًا” cümlesi ise önceki cümlelerin anlamı te’kit ettiğinden dolayı “**tetmîm**” ya da “**tez’îl**” yoluyla “**itnâb**” olur. Ayrıca “**vaîd**” gayesi ile gelen bir haber cümlesidir.²²⁶

﴿قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمْ الْفِرَارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ وَإِذَا لَا تُمْنَعُونَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ (١٦)²²⁷

16. De ki: "Eğer siz ölümden ya da öldürülmekten kaçırıyorsanız, kaçmak size asla fayda vermeyecektir. O takdirde bile (hayatın zevklerinden) pek az yararlandırılırsınız."²²⁸

Bu âyeti kerime aslî cümle “**inşâ**” cümlesi, fer’î cümle ise “**haber**” cümlesidir. İnşâ cümlesi “**talebî inşâ**” kısımlarından “**emir**” cümlesidir. Haber cümlesi ise “**ibtidâ-î haber**” kısmındandır. Genel olarak âyetteki inşâ ve haber cümlelerinde “**tevbih (azarlama)**”, “**i’lâm (bildirme)**” ve “**tehdit**” gayeleri vardır. Ayrıca âyette “**fasl**”, “**îcâz**”, “**hazif**”, “**itnâb**” ve “**kasr**” durumları vardır.

Münafıkların ev, bark ve aile gibi türlü bahaneler uydurarak savaştan izin istemelerinin, yanındakilerde savaştan ayrılmayı tavsiye ederek Müslümanların morallerini bozmalarının anlatıldığı yukardaki âyetler ile bütün bunların fayda vermeyip onları bekleyen felaketin haber verildiği bu âyeti kerime arasında “**şibh-i kemâl-i ittisâl**” bulunduğundan dolayı “**fasl**” yapılmıştır.

Münafıklar (Hâriseoğulları) Ahzâb Gazvesi’nden önce tevbe etmişler, Uhud Harbi’nde arkalarını dönüp savaştan kaçmayacaklarına, bir daha böyle bir şey tekrarlamayacaklarına dair söz vermişlerdi. Daha sonra onlara, Allah’a ve Rasûlü’ne verdikleri bu sözlerini yerine getirmeleri gerektiği ve aksi takdirde kıyamet gününde cezalandırılacakları tehditli bir şekilde hatırlatıldı. İşte bunların konu edildiği onbeşinci âyeti kerimeden sonra Cenâb-ı Hakk onların yaptıklarının yararsız olduğunu ifade edip, onları azarlamak üzere onaltıncı âyeti kerimeyi inzâl buyurdu.²²⁹

Bu âyeti kerime “**talebî inşâ**” kısımlarından “**emir**” cümlesi kısmındandır. Âyeti kerimede emir cümlesi, baş tarafındaki “قُلْ” (gul) emri ile başlayan “قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمْ الْفِرَارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ” (De ki: "Eğer siz ölümden ya da öldürülmekten kaçırıyorsanız, kaçmak size asla fayda vermeyecektir.") cümlesidir. Cümlenin müsnedi “قُلْ” (gul) emir

²²⁶ Ebu Hayyân Muhammed bin Yusuf bin Ali bin Yusuf bin Hayyân Esîru’-d-din el-Endelüsî, *age.*, s. 462; Muhammed et-Tâhir bin Muhammed et-Tûnisi İbn Âşûr, *age.*, 21, s. 289.

²²⁷ el-Ahzâb, 33/16.

²²⁸ Halil Altıntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), *age.*, s. 419.

²²⁹ Vehbe bin Mustafa ez-Zühaylî, *age.*, s. 268.

fiilidir. Müsned-i ileyhi ise bu fiilin fâili olan gizli “أَنْتَ” zamiridir. Burada emir cümlesinde ki megûlû'l-kavl (söylenmesi istenen söz), şart ve şartın cevabından oluşan “لَنْ يَنْفَعَكُمْ الْفِرَارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ” cümlesi ile kendisinde hasr edâtı olarak kullanılan “إِلَّا” (illâ) bulunan “لَا” (la) ile menfi “لَنْ يَنْفَعُونَ إِلَّا قَلِيلًا” cümlesidir. Şart ve şartın cezasından (cevabından) oluşan bu cümle “قُلْ” (gul) emrinin müteallikıdır. Emir cümlesinin, münafıkların ve müşriklerin akıbetlerinin nasıl olacağını ifade ettiğinden anlıyoruz ki burada “قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمْ الْفِرَارُ” emir cümlesi müteallıkı olan fer’î haber cümlesiyle beraber kendi anlamında kullanılmayıp, “tevbih (azarlama)” ve “i’lâm (bildirme)” anlamında kullanılmıştır. Ölümünden kaçmanın insanı kaderden kurtarmayacağını bildirmek ve bu kaçışın onların ömürlerini sonlandıracağı ile “tehdit” ve “azarlama” mânasındadır.²³⁰

Bu âyeti kerimenin “إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ وَإِذَا لَا تُمْتَعُونَ إِلَّا قَلِيلًا” (Eğer siz ölümünden ya da öldürülmekten kaçırıyorsanız, kaçmak size asla fayda vermeyecektir. O takdirde bile (hayatın zevklerinden) pek az yararlandırılırsınız.) kısmında Meânî ilmi durumlarından “icâz-ı hazif” vardır. Buradaki hazif, hazfın “ihtizâl” kısmına girer. Âyette “إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ” (Eğer siz ölümünden ya da öldürülmekten kaçırıyorsanız) şart cümlesinin cezası ya da cevabı olan “لَنْ يَنْفَعَكُمْ الْفِرَارُ” (Kaçmak size asla fayda vermeyecektir.) cümlesi hazfedilmiştir.²³¹ Mahzûfa karine, âyeti kerimenin başında şart cümlesinden önce gelen “قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمْ الْفِرَارُ” (De ki: (Kaçmak size asla fayda vermeyecektir.) cümlesidir.²³²

Burada hazfın fâidesi Cenâb-ı Hakk’ın münafıklar üzerindeki mükemmel kudretini bildirmek maksadıyla daha önce mübhem (kapalı) olarak geçen ve sonraki âyetlerle beyan edilen, kaçmanın asla fayda vermeyeceği gibi hususlarla muhatapın zihnini meşgul edip, muhatapları azarlamak sûretiyle harekete geçirmektir.²³³

Ayrıca bu âyeti kerimenin “قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمْ الْفِرَارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ” (De ki: "Eğer siz ölümünden ya da öldürülmekten kaçırıyorsanız, kaçmak size asla fayda vermeyecektir.) kısmındaki “إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ” (Eğer siz ölümünden ya da öldürülmekten kaçırıyorsanız) cümlesi, mübhem (kapalı) bir ifadeden sonra onu tefsir etmek ve açıklamak sûretiyle “tevşî” için gelip, “el-izâh ba‘de’l-ibhâm” şeklinde burada “itnâb” durumu vardır.

²³⁰ Ebu Hayyân Muhammed bin Yusuf bin Ali bin Yusuf bin Hayyân Esîru’-d-din el-Endelûsî, *age.*, s. 462.

²³¹ Ebû’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd bin Abdillâh bin Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *age.*, s. 160; Muhiddin bin Ahmed Mustafa Derviş, *age.*, 7, s. 615; Muhammed Emin el-Hererî, *age.*, 22, s. 451.

²³² Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer bin Nûriddîn Alî bin Âdil en-Nu‘mânî ed-Dımaşkî, *age.*, 15, s. 519.

²³³ Vehbe bin Mustafa ez-Zühaylî, *age.*, s. 270.

Burada mübhem ifade “الْفَرَارُ” (kaçmak) kelimesidir. Bu mübhem ifadeden sonra kaçmanın ölmek veya öldürülmekten kaçmak olduğunu îzâh eden “إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوْ” (Eğer siz ölümden ya da öldürülmekten kaçırıyorsanız) cümlesi getirilmiştir. “**el-îzâh ba‘de’l-ibhâm**” şeklinde “**itnâb**” yapılmıştır. Bu âyeti kerimede bu tür bir itnâbla yukarıda îcâz-ı hazfin ifade ettiğı mânanın zihne iyice yerleşmesi amaçlanır. Bu mânanın muhatab tarafından tam anlaşılması ve kavranılması istenmiştir. Bunların dışında bir fikir, değişik düşünce ve kabiliyetteki muhataplara gizli ve açık olmak üzere iki farklı ifadeyle takdim edilerek meselenin önemi, azameti ve tehlikesine dikkat çekilmek istenmiştir.

Yine bu âyetteki “وَإِذَا لَا تُمْتَعُونَ إِلَّا قَلِيلًا” (O takdirde bile (hayatın zevklerinden) pek az yararlandırılırsınız.) haber cümlesinde “**kasr-ı izâffî**” durumu vardır. Bu kasrda maksûr-u aleyh hazfolunup onun sıfatı yerini almıştır. Takdiri “إِلَّا تَمْتِيعًا قَلِيلًا” şeklindedir.²³⁴ Burada kasr yoluyla anlatılmak istenen mânadan yola çıkarak şunları söyleyebiliriz: Ölümden veya savaş esnasında öldürülmekten kaçışları, vakti ve saati belli olan ecellerini ertelemeyip, ömürlerini uzatmayacak belki de onların, ansızın ecellerini tadarak, cezalandırılmalarına sebep olacaktır. Hatta onlar dünya nimetlerinden çok kısa bir süre ve çok az bir miktarda yararlanacaklardır.²³⁵

﴿قُلْ مَنْ ذَا الَّذِي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللَّهِ إِنْ أَرَادَ بِكُمْ سُوءًا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا﴾

(١٧) ﴿٢٣٦﴾

17. De ki: "Eğer Allah size bir kötülük dilese, sizi Allah'tan koruyacak kimdir? Yahut size bir rahmet dilese buna engel olacak kimdir?" Onlar kendilerine Allah'tan başka hiçbir dost ve hiçbir yardımcı bulamazlar.²³⁷

Bu âyet tahlil edildiğinde “**haber**” ve “**inşâ**” cümleli bir âyet oduğı anlaşılır. İnşâ cümlesi “**talebî inşâ**” kısımlarından “**emir**” ve “**istifhâm**” cümlesi olur. Haber cümlesi “**ibtidâ-i haber**” kısmındandır. Burada inşâ ve haber cümlelerinde genel olarak “**tehvîl (korkutma)**” gayesi vardır. Ayrıca âyette “**hazif**”, “**itnâb**” ve “**fasl**” durumları vardır.

Âyeti kerimenin “قُلْ مَنْ ذَا الَّذِي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللَّهِ إِنْ أَرَادَ بِكُمْ سُوءًا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً” (De ki: "Eğer Allah size bir kötülük dilese, sizi Allah'tan koruyacak kimdir? Yahut size bir rahmet dilese buna engel olacak kimdir?) kısmı, hem “**emir**” hem de “**istifhâm**” içeren

²³⁴ Ebüssuûd el-İmâdî Muhammed bin Muhammed bin Mustafa, age., s. 95.

²³⁵ Vehbe bin Mustafa ez-Zühaylî, age., 21, s. 258.

²³⁶ el-Ahzâb, 33/17.

²³⁷ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 419.

bir çeşit “**talebî inşâ**” cümlesidir. Burada talebî inşâ cümlesinin müsnedi “قُلْ” (gul) emridir. Müsned-i ileyhi ise “أَنْتَ” zamiridir. istifhâm-ı inkârî edâtı olan “مَنْ” (men) ile başlayan “مَنْ ذَا الَّذِي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللَّهِ إِنْ أَرَادَ بِكُمْ سَوْءًا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً” cümlesi ise fiilin müteallikıdır. İstifhâm edâtı olan “مَنْ” (men) “**tehvîl (korkutma)**” anlamında kullanılmıştır. Âyetin başındaki “الَّذِي” (ellezî)nin sılası olan ve korumak anlamına gelen “يَعْصِمُكُمْ” fiilinden ve âyetin sonundaki “وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا” (Onlar kendilerine Allah'tan başka hiçbir dost ve hiçbir yardımcı bulamazlar.) cümlesinden anlaşıldığına göre burada istifhâm cümlesi ile münafıklar, kendilerini kurtarmak için hiçbir dost ve yardımcı bulamayacakları azabdan korkutulmak isteniyor.

Ebu Hayyân el-Endelüsî'ye (ö. 745/1344) göre, “ذَا” işaret ismi “مَنْ” ile birleşmiştir. “مَنْ ذَا” ikisi beraber istifhâmdır. Kendisinde “لَا أَحَدَ” şeklinde nefi (olumsuzluk) mânası vardır. “لَا أَحَدَ يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللَّهِ” (Allah'ın azabından sizi hiç kimse kurtaramaz.) mânasınadır. Ebu Hayyân, ez-Zemahşerî'nin birinci söylediğini, hazfi icab ettiren bir zaruret olmadığı halde cümleyi hafzetmek olur, diye kabul etmez. Ancak ikinci görüşünü mahzûf muzaf takdiriyle kabul eder ve “لَا أَحَدَ يَمْنَعُكُمْ مِنْ مُرَادِ اللَّهِ” (Allah'ın dilemesinden sizi alıkoyan hiçbir kimse olmadı.) şeklinde takdir eder.²³⁸

ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), meşhur tefsirinde bu âyeti kerime ile ilgili şunları söyler: “أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً” ifadesinde eğer sen “Korumada rahmet, nasıl kötülüğün karinesi kılındı, koruma ancak kötülükten olur.” dersin bende derim ki burada iki vecih vardır: Birincisi bu “أَوْ يُصِيبُكُمْ بِسُوءٍ إِنْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً” (Allah sizin için rahmet dilediğinde size kim kötülük isabet ettirebilir?) mânasındadır. Kelamda “**hazif**” yapılmıştır. İkincisi ise “عَصَمَ” fiilinde “مَنْعَ” mânası vardır. Atıf yoluyla ikincisi yani rahmet, kötülük üzerine hamlolunmuştur. Yani “وَأَمَّنْ ذَا الَّذِي يَمْنَعُكُمْ مِنَ اللَّهِ إِنْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً” (Allah size rahmet dilediğinde kim sizi Allah'ın rahmetinden men' edebilir.) mânasında olur.” der. Dolayısıyla ez-Zemahşerî'nin de söylediği gibi bu âyette Meâni ilmi sanatlarından “**hazif**” vardır. Hazfın karinesi ise korumanın kötülükten olup rahmetten olmamasıdır.²³⁹ et-Tîbî (ö. 743/1343) de ez-Zemahşerî gibi söylemektedir.²⁴⁰

el-Âlûsî'ye (ö. 1270/1854) göre de buradaki istifhâm, nefi (olumsuzluk) mânasındadır. Âyeti “لَا أَحَدَ يَمْنَعُكُمْ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ إِنْ خَيْرًا وَإِنْ شَرًّا” (Eğer Allah size bir hayır

²³⁸ Ebu Hayyân Muhammed bin Yusuf bin Ali bin Yusuf bin Hayyân Esîru'd-din el-Endelüsî, *age.*, 8, s. 462; Muhammed Emin el-Hererî, *age.*, s. 452.

²³⁹ Ebû'l-Kâsım Mahmûd bin Ömer bin Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *age.*, s. 851.

²⁴⁰ Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin bin Abdillâh bin Muhammed et-Tîbî, *age.*, 12, s. 396.

dilese veya bir kötülük dilese buna engel olacak hiç kimse olmadı.) şeklinde takdir eder. Yine el-Âlûsî “الْعَصْمَةُ” kelimesinde “الْمَنْعُ” (mani olmak, engel olmak) mânası bulunmasına itibar ederek âyeti kelâmda takdire cevaz vererek âyetin aslını, altı çizili ifadenin takdiri ile “قُلْ مَنْ ذَا الَّذِي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللَّهِ إِنْ أَرَادَ بِكُمْ سُوءًا أَوْ يُصِيبُكُمْ بِسُوءٍ إِنْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً” şeklinde takdir eder. Dolayısıyla burada “**hazif**” bulunmaktadır. Hazfin karinesi ise âyetin baş tarafındaki “يَعْصِمُكُمْ” (sizi koruyacak) fiilidir. Yani korumanın kötülükten olup rahmetten olmamasıdır.²⁴¹

Bazılarına göre ise “مَنْ ذَا” (men zâ) istifhâmı inkârî için meydana gelmiş istifhâm ismidir. Mukaddem (önce getirilen) haber olmakla mahallen merfu’dur. “الَّذِي” ise muahhar (sonra getirilen) mübteda olmakla mahallen merfu’dur.²⁴²

Bu âyeti kerimenin “وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا” (Onlar kendilerine Allah’tan başka hiçbir dost ve hiçbir yardımcı bulamazlar.) kısmındaki “وَلِيًّا وَنَصِيرًا” (dost ve yardımcı) ifadeleri, mübhem (kapalı) bir ifadeden sonra onu tefsir etmek ve açıklamak sûretiyle “**tevşî**” için gelerek ıtnâb yapıldığı için burada “**el-îzâh ba‘de’l-ibhâm**” şeklinde “**ıtnâb**” sanatı vardır.

Burada mübhem ifade “لَا أَحَدَ” (hiçbir kimse olmadı.) mânasında olan “مَنْ ذَا” (kimdir?) istifhâm kelimesidir. Bu mübhem ifadeden sonra bunu îzâh eden “وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ” (Onlar kendilerine Allah’tan başka hiçbir dost ve hiçbir yardımcı bulamazlar.) cümlesi getirilmiştir. Bu şekilde ıtnâb yapılmıştır. Burada bir fikir, değişik anlayış ve yetenekteki muhataplara kapalı ve açık olmak üzere iki farklı ifadeyle takdim edilerek tehditli bir şekilde meselenin önemine, azametine veya tehlikesine dikkat çekilmek istenmiştir.

﴿قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا وَلَا يَأْتُونَ الْبَاسَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ (٨١) ²⁴³

18. Şüphesiz Allah içinizden, savaştan alıkoyanları ve kardeşlerine, "Bize gelin"

diyenleri biliyor. Size katkıda cimri davranarak savaşa pek az gelirler.²⁴⁴

Âyet tahlil edildiğinde âyetin aslî cümlelerinin sadece “**haber**” cümleli olduğu anlaşılmaktadır. Haber cümleleri kısım olarak “**talebî haber**” kısmındandırılar. Kuruluş gayesi açısından bu âyetlerde “**lazım-ı fâide-i haber**”, “**teşvîh**” ve “**tevbih**” gayesi

²⁴¹ Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd bin Abdillâh bin Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *age.*, s. 160.

²⁴² Muhammed Emin el-Hererî, *age.*, 22, s. 452.

²⁴³ el-Ahzâb, 33/18.

²⁴⁴ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), *age.*, s. 419.

vardır. Fer’î cümleler açısından bakıldığında ise haber cümlesi olup “**inşâ**” cümlesi yerine kullanılan cümlelerin varlığı gözükmemektedir. Ayrıca bu âyette “**fasl**” ve “**kasr**” durumları da vardır.

Bu âyeti kerime onyedinci âyeti kerimedeki “مَنْ ذَا الَّذِي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللَّهِ” (Eğer Allah size bir kötülük dilese, sizi Allah’tan koruyacak kimdir? (kimse sizi Allah’tan koruyamaz)) cümlesini açıklayan bir isti’nâf cümlesidir. “مَنْ ذَا الَّذِي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللَّهِ” denildiğinde akıllarda şöyle bir soru akla getiriyor; onlar asıl niyetlerini Rasûlullah’tan gizleyince, onların izin istemekle ne istediklerini anlayamadı işte o zaman onlara “قَدْ يَعْلَمُ” (Şüphesiz Allah içinizden, savaştan alıkoyanları ve kardeşlerine, "Bize gelin" diyenleri biliyor.) diye söylemesi emredildi. Bu isti’nâf cümlesi ile onların niyetlerinin ne olduğu beyan edilmiş oldu. Dolayısıyla önceki âyeti kerimeler ile aralarında “**Şibh-i kemâl-i ittisâl**” bulunduğu aralarında “**fasl**” durumu vardır.²⁴⁵

Âyeti kerimedeki “قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا” cümleyi fiiliyyeden oluşan bu aslî cümle “**talebî haber**” cümlesidir. Bir tane te’kit unsuru bulunduğu için talebî haber olur. O da âyetin başındaki tahkik için olan “قَدْ” kelimesinin bulunması. Burada “قَدْ” tahkik içindir çünkü onlar, nifakları ve kalplerindeki hastalık sebebiyle haberin lazımı olan Allah’ın onları Rasûlune bildirmesi hususunda şüphe içerisindeler. Veya cehâletleri ya da küfürleri sebebiyle Allah’ın bu haber cümlesinin lazımı olan kalplerde gizli olanı bilemeyeceğini zannediyorlar. Yani inkâr ettikleri için cümlede inkârları nisbetince te’kit edâtı getirilmiş oldu. Gaye olarak bu haber cümlesi “**lazım-ı fâide-i haber**” cümlesidir. Münafıkların şüphelerinden de anlaşıldığı üzere burada haber cümlesinde bildirilen hükmü Allah’ın kendisinin de bildiğini ifade maksatı ve gayesi vardır.²⁴⁶

Burada aslî cümle içerisinde bulunan fer’î “هَلُمَّ إِلَيْنَا” (Bize gelin) cümlesi, “**haber cümlesi**” olup, “**inşâ**” cümlesi mânasında kullanılmıştır. “هَلُمَّ” kelimesi emir mânasına gelen esmâ-i ef’âldendir. Kendisinde “ارْجِعُوا” ya da “اقْبِلُوا” fiillerinin mânası vardır. Yani bu cümle inşâî emir cümlesi olan “ارْجِعُوا إِلَيْنَا” (Bize dönün) mânasında kullanılmıştır.²⁴⁷

Yine âyeti kerimedeki fiil cümlesi olan “وَلَا يَأْتُونَ الْبَاسَ إِلَّا قَلِيلًا” (Size katkıda cimri davranarak savaşa pek az gelirler.) cümlesi “**talebî haber**” cümlesidir. Gaye olarak

²⁴⁵ Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tûnisi İbn Âşûr, *age.*, 21, s. 293.

²⁴⁶ *age.*, 21, s. 294.

²⁴⁷ *age.*, 21, s. 294.

“teşvîh ve tevbih” gayesi vardır. Ayrıca nefi ve istisna edatıyla yapılan kasr, “kasr-ı izâfî”dir.

﴿أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغَسِّى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِالْأَسِنَّةِ جِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ أُولَئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا﴾²⁴⁸

*19. Korku geldiğinde ise, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimse gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidince de ganimete karşı aşırı düşkünlük göstererek sizi keskin dillerle incitirler. İşte onlar iman etmediler. Allah da onların amellerini boşa çıkardı. Bu Allah'a kolaydır.*²⁴⁹

Âyet tahlil edildiğinde sadece “haber” cümleli bir âyet olduğu anlaşılmaktadır. Haber cümleleri “ibtidâ-i haber” kısmındandır. Âyette haber cümlelerinin kuruluş gayesi açısından “zemm (yerme)”, “tenzîr”, “tevbîh”, “ta’lim (öğretme)”, “tenbîh”, “lazım-ı fâide-i haber” ve “tahkîr” gayeli haber cümleleri bulunmaktadır. Ayrıca bu âyette “fasl” ve “itnâb” durumları vardır.

Âyeti kerime onsekizinci âyetin devamı kabilinden olduğu için “fasl” yapıldı. Çünkü âyetin başındaki “أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ” ifadesi bir önceki âyetin sonundaki “وَلَا يَأْتُونَ الْبَاسَ إِلَّا” “وَلَا يَأْتُونَ” cümlesindeki “يَأْتُونَ” fiilinin fâilinden haldir. “عَلَيْكُمْ” ise “أَشِحَّةً” kelimesinin müteallikıdır. Cümle beraber düşünüldüğünde haber cümlesi ile “zemm” mânası kasdolunmaktadır. Yani o korkaklar savaş anında Müslümanların fakirlerine infakta cimri davranırlar ve savaşa pek az gelirler anlamı kasdolunarak onlar cimrilik sıfatıyla yerilmektedirler.²⁵⁰

Bu âyette muhataplar mü’minlerdir. Cenâb-ı Hakk muhataplara, münafıklarla ilgili ancak kendisinin bildiği bazı haberleri bildiriyor. Buradaki haber cümleleri, olacak

²⁴⁸ el-Ahzâb, 33/19.

²⁴⁹ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 419.

²⁵⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, Dâru’l-Mısriyyeti li’t-Te’lif ve’t-Tercüme, Mısır ts., 2, s. 338; Ebû Ca’fer Muhammed bin Cerîr bin Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, Müessesetü’r-Risâle, Kahire 2000, 19, s. 52; Ebû’l-Kâsım Mahmûd bin Ömer bin Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, age., s. 530.

bir hâdisenin haber verilmesi yoluyla “**tenzîr**”²⁵¹ anlamında kullanılmışlardır. Cenâb-ı Hakk uyarıda bulunurken ciddi üslupla birlikte, abartı ya da mübalağa kasdıyla uyarının daha fazla dikkat çekmesi adına sözü mükemmel bir şekilde sonlandırmak için sözün sonuna demir gibi sağlam, olağandışı ya da nadir kullanılan hoş bir söz, bir nevi mizah içeren güzel bir üslûp kullanmıştır.

Bu âyeti kerimenin “فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَىٰ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ” (Onlara korku geldiğinde ise, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimse gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün.) bu kısımdaki haber cümlesinde İbn Ebi'l-İsba‘ın (ö. 654/1256) bulduğu ve ilk defa *Tahrîrû't-Taḥbîr (fî şinâ'ati's-şî'r ve'n-neşr ve beyânî i'câzi'l-Kur'ân)* isimli meşhur eserinde yer vermiş olduğu “**tenzîr (التنذير)**” sanatı vardır da denebilir.²⁵²

Bu âyeti kerimedeki tenzîr sanatı ciddiyet icab ettiren bir anlatımda vaki olmuş olup, lafız ve mâna bakımından kelâmı gâyet bedî‘ ve güzel hale getirdiği örneklerden biridir. Allahu Teâlâ, vahy yoluyla bir önceki âyette münâfıkları cimrilikle vasıflandırdıktan sonra bu âyette münâfıkların korkaklıklarını mübalağalı olarak, onların korku anlarında, ölüm baygınlığı sonucunda gözleri dönen kimseye benzeterek onların korku hallerini ifade etmiştir.

Âyetteki ifade sadece “كَالَّذِي يُغْشَىٰ عَلَيْهِ” (bayılan kimse gibi) olarak zikredilmesi âyetin mânasında bir şey eksiltmeyerek kastedilen mânaya işaret edecekti. Ancak Allah (C.C.), mübalağayı artırarak, sözü daha derinleştirip, baygınlık halini ölümle kayıtlandırıp “مِنَ الْمَوْتِ” (ölüm baygınlığını) buyurarak, ölüm halinin insanın karşılaşacağı diğer hallerden daha ağır olduğunu bildirmektedir. Şüphe yok ki münâfıkların ölüm korkuları da âyette anlatılandan farklı değildir, çünkü onları nifaka iten sebep bu korku halidir. Zira korkak olmayan, cesur kimse nifak'ı kabullenmez, çünkü o ölümden

²⁵¹ **Tenzîr (التنذير)**: Tenzîr lugatta olacak bir hâdiseyi haber vererek korkutma anlamına gelmektedir. İstilahta ise söz sahibinin uyarıda bulunurken güzel bir üslup (bir nevi mizah içeren) kullanmasıdır. İfadelerde kullanılan ciddi üslupla birlikte, uyarının daha fazla dikkat çekmesi adına abartı yada mübalağa kasdıyla sözü mükemmel bir şekilde sonlandırmak için sözün sonuna demir gibi sağlam, olağandışı ya da nadir kullanılan hoş bir söz (uyarıya mizah katılmasıdır) getirmektir. Bu hem ciddiyet hem de alaylı anlatımda meydana gelir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû'l-Hüseyn Ahmed bin Fâris bin Zekeriyâ bin Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedân, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, s. 414; Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm (Abdüsselâm) bin Abdilvâhid bin Zâfir el-Mısırî İbn Ebi'l-İsba‘, *age.*, s. 571.)

²⁵² Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm (Abdüsselâm) bin Abdilvâhid bin Zâfir el-Mısırî İbn Ebi'l-İsba‘, *age.*, s. 571

korkmaz. Kısaca: "Tenzir"de üzerinde düşünen kimse için verilen örneklerin ilgi çekici olduğu bilinir.²⁵³

Âyeti kerimede ki “فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَفُوكُمْ بِاللِّسَانِ جِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ” (Korku gidince de ganimete karşı aşırı düşkünlük göstererek sizi keskin dillerle incitirler.) cümleyi fiiliyyesi haber cümlesidir. Bu haber cümlesi, münafıkların savaş anında cimri olmaları, ganimet anında ise aşırı düşkün olmaları sebebiyle “**tevbih (kınama)**” gayesiyle gelmiştir.

Âyetteki “وَأُولَٰئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ” cümleyi ismiyyesi haber cümlesidir. Bu cümlede müsned “لَمْ يُؤْمِنُوا” cümlesidir. Müsned-i ileyh ise işaret ismi olan “وَأُولَٰئِكَ” kelimesidir. “فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ” cümlesi ise atıf yoluya ikinci haberdur.²⁵⁴ “**Ta’lim**” gayesiyle gelmiştir. Aslî cümlelerin müsned-i ileyhinde işaret isminin gelmesi önceki cümlelerdeki ahlak-ı zemîme ile münafıkları ayırt etmek içindir. Aynı zamanda müsned-i ileyhin işaret ismi olarak gelmesi haber cümlesinin, işaret isminden sonra gelen hükmün münafıklar için uygun olduğuna “**tenbîh**” gayesiyle geldiğini göstermektedir.²⁵⁵

Yine âyetteki “وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا” (Bu Allah'a kolaydır.) cümleyi fiiliyyesi haber cümlesidir. Haberin gayesi “**lazım-ı fâide-i haber**”dir. Cenabı Hakk haberdeki hükmü bildirmekle birlikte onları kendisinin de bildiğini ifade etmek gayesiyle gelmiştir. Bu ise münafıkları “**tahkir**”dir. Ayrıca bu haber cümlesi önceki cümlelerin mânasını te’kit edip tamamladığından dolayı “**tez’yîl**” yoluyla “**itnâb**” olur.

﴿يَحْسُبُونَ الْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا وَإِنْ يَأْتِ الْأَحْزَابُ يَوْدُوا لَهُمْ فَأَنْتُمْ بِأَدْوُنَ فِي الْأَعْرَابِ يَسْتُلُونُ عَنْ أَنْبَائِكُمْ وَلَوْ كَانُوا

فِيكُمْ مَا قَاتَلُوا إِلَّا قَلِيلًا﴾ (٢٠) ²⁵⁶

*20. Düşman birliklerinin gitmediğini sanıyorlar. Düşman birlikleri (bir daha) gelecek olsa, isterler ki, (çölde) bedevilerin arasında bulunsunlar da size dair haberleri (gidip gelenlerden) sorsunlar. İçinizde bulunsalardı da pek az savaşırlardı.*²⁵⁷

Bu âyeti kerimede sadece “**haber**” cümlesi bulunmaktadır. Kısım olarak “ibtidâ-i haber” kısmındandır. Gaye yönünden haber cümlesinde “**zemm**” gayesi bulunmaktadır. Ayrıca bu âyette “**müsnedin halleri**”, “**hazif**” ve “**kasr**” durumları vardır.

²⁵³ age., s. 571.

²⁵⁴ Mahmud bin Abdirrahman es-Sâfi, age., 21, s. 143.

²⁵⁵ Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, age., 21, s. 298.

²⁵⁶ el-Ahzâb, 33/20.

²⁵⁷ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 419.

Bu âyeti kerime dokuzuncu âyetle bağlantılı olarak ibtidâ ve istînâf cümlesidir. Dolayısıyla “**fasl**” yapılarak gelmiştir. Yani bu âyet tekrar münafıkların hallerinden bahseden bir başlangıç âyeti gibi gelmiştir.²⁵⁸

Âyeti kerimedeki cümleyi fiiliyyeden oluşan “وَإِنْ يَأْتِ الْأَعْرَابُ يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بَادُونَ فِي” (Düşman birlikleri (bir daha) gelecek olsa, isterler ki, (çölde) bedevilerin arasında bulunsunlar da size dair haberleri (gidip gelenlerden) sorsunlar.) haber cümlesi münafıkların korkaklık ve casusluk vasıflarını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu haber cümlesi “**zemm**” gayesiyle getirilen bir haber cümlesidir. Ayrıca burada burada “لَوْ” harfi “يَوَدُّوا” fiilinden sonra “لَوْ” harfi geldiğinden dolayı “لَوْ أَنَّهُمْ بَادُونَ فِي الْأَعْرَابِ” cümlesinde “**temenni**” manası vardır. Çünkü “لَوْ” harfi “وَدَّ”, “أَحَبَّ” ve benzeri fiillerden sonra geldiğinde temennî anlamı ifade eder.²⁵⁹

Yine âyeti kerimenin “وَلَوْ كَانُوا فِيكُمْ مَا قَاتَلُوا إِلَّا قَلِيلًا” (İçinizde bulunsalardı da pek az savaşırlardı.) kısmında müsnedin hallerinden “**müsnedin hazfi**” ve “**müsnedin “لو” (lev’i şartiyye) ile takyîdi**” halleri vardır.²⁶⁰ Bu cümlemin takdiri “فَلَوْ لَمْ يَسْتَطِيعُوا ذَلِكَ فَكَانُوا” (O münafıkların buna gücü yetmese ve içinde bulunsalar pek az savaşırlardı) şeklindedir. Buna göre cümlede müsned “لو” (lev’i şartiyye) ile takyîd edilmiş olan “لَمْ يَسْتَطِيعُوا” fiilidir. Müsned-i ileyh ise bu fiilin fâili olan “وَإِنْ” dır. “لو” burada mâna bakımından mazi olan fiili muzârî üzerine dahil olduğu için şart içindir. Müsnedin takyiti ile münafıklar için hem aklen hem de âdeten mümkün olmayan bir iddianın mübalağalı²⁶¹ anlatılması sağlanmıştır. Yani müsnedin takyiti ile münafıkların mü’minler gibi olamayacakları ve münafıklıkta ne kadar ileri gittikleri vurgulanmak istenmiştir. Ayrıca “مَا قَاتَلُوا إِلَّا قَلِيلًا” cümlesinde nefî ve istisnâ edatıyla yapılan “**kasr-ı izâfî**” vardır. Bu cümlemin takdiri “وَلَوْ كَانُوا فِيكُمْ مَا قَاتَلُوا إِلَّا قِتَالًا قَلِيلًا” şeklindedir. Burada maksûr-u aleyh “قَاتَلُوا” kelimesidir. Maksûr ise “قَاتَلُوا” fiilinin fâili olan “وَإِنْ” dır. Burada kasr münafıkların savaşta Müslümanlar ile beraber bulunmaları durumunda onlarla beraber pek az savaşıpcaıklarını ifade etmek için yapılmıştır.

2.3. 21-27. ÂYETLERİN TAHLİLİ

²⁵⁸ Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, 21, s. 301.

²⁵⁹ *age.*, 21, s. 301; Muhiddin bin Ahmet Mustafa Derviş, *age.*, s. 623.

²⁶⁰ Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed bin Alî bin Abdilkâfi es-Sübkî el-Mısri, *age.*, s. 345.

²⁶¹ Ebu Hayyân Muhammed bin Yusuf bin Ali bin Yusuf bin Hayyân Esîru’-d-din el-Endelüsî, *age.*, s. 458; Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, 21, s. 280; Muhammed Ali es-Sabûnî, *age.*, s. 472; Vehbe bin Mustafa ez-Zühaylî, *age.*, s. 258.

Bu âyetlerde savaş halinde müminlerin vaziyetleri anlatılmakta, Peygamber efendimizi örnek aldıkları, savaşla imtihandan dolayı iman ve bağlılıklarının arttığı, sonunda da Allah ve Rasûlu'nün vaad etmiş olduğu başarıya ulaştıkları konu edilmektedir.

﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا﴾²⁶²

*21. Andolsun, Allah'ın Resûlünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.*²⁶³

Âyet tahlil edildiğinde sadece **“haber”** cümleli bir âyet olduğu anlaşılmaktadır. Haber cümleleri **“inkârî haber”** ve **“ibtidâ-i haber”** kısmındadırlar. Âyette haber cümlelerinin kuruluş gayesi açısından **“tevbîh”**, **“irşâd”**, **“sabıa teşvik”** ve **“teselli”** gayeli haber cümleleri bulunmaktadır. Ayrıca bu âyette **“fasl”**, **“itnâb”**, **“hazif”** ve **“icâz”** durumları vardır.

Bu âyeti kerimenin başındaki **“لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ”** cümlesi **“inkârî haber”** cümlesidir. Bu cümledeki te'kit edâtları âyetin başındaki **“ل”** (te'kit lamı) ve maziye dahil olan **“قَدْ”** (gad)tır. Kendisinde iki tane te'kit edatının bulunması bu haber cümlesinin münafıklara **“tevbîh (kınama ve azarlama)”** yöneltilme gayesiyle kullanıldığını göstermektedir. Bunun göstergesi olarak ta kelâmın başında mücmel **“لَكُمْ”** zamiridir. Eğer böyle bir gaye bulunmasaydı **“لَكُمْ”** yerine direk ismi zâhir getirilirdi. Bu şekilde münafıklara kınama ve azarlama yöneltildikten sonra bu zamir bedel yoluyla **“لِمَنْ”** şeklinde münafıklara kınama ve azarlama yöneltildikten sonra bu zamir bedel yoluyla **“لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا”** şeklinde mufassallaştırılıp **“el-izâh ba'de'l-ibhâm”** şeklinde **“itnâb”** yapılmıştır. Bu itnâbın sebebi münafıklara kınama ve azarlama yöneltildikten sonra mücmeli beyan eden **“لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا”** (Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.) bedel cümlesinin getirilmesi siyak ve sibakından anlaşıldığı üzere bu âyetteki haber cümlelerinin asıl gayesi dışında iki farklı gaye için kullanıldığını göstermektedir. Bu iki farklı gayenin birincisi ihlaslı ve samimi mü'minler olan asıl muhataplarını **“irşâd (yol gösterme)”** gayesi, ikincisi ise münafıkları **“kınama ve azarlama”** gayesi için kullanılmasıdır.²⁶⁴

²⁶² el-Ahzâb, 33/21.

²⁶³ Halil Altıntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 420.

²⁶⁴ Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tûnisî İbn Âşûr, age., 21, s. 302.

Âyeti kerimede ele alınan “لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ” (Andolsun, Allah'ın Resülünde sizin için; güzel bir örnek vardır.) kısmı, Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerîr et-Taberî'nin de (ö. 310/923) meşhur tefsirinde ifade ettiği gibi bir önceki âyetten de anlaşıldığı üzere korkularının şiddetinden dolayı müşrik ordularının, yenildikten sonra Medine'den çekip gitmediklerini zanneden ve müşrikler tekrar savaşmak üzere dönecek olduğunda, Rasûlullah (S.A.V.) ve onun askerleriyle beraber Medine'de olmak istemeyip bedevîlerle beraber çölde kalmayı isteyecek olan münafıkların Allahü Teâlâ tarafından “**kınanması ve azarlanması**” için getirilmiştir.²⁶⁵

et-Taberî (ö. 310/923), âyeti kerimenin “لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا” (Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için) kısmını (Sizden Allahın sevabını umarak Allah'a kavuşmayı ve ahiret gününde azabdan kurtuluş isteyen kimse için) şekliindedir,²⁶⁶ el-Maverdî (ö. 450/1058) ise âyetin “لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ” kısmı (Savaş anında Cenâb-ı Hakk tarafından mü'minler için bir tesellidir ya da Rasûlullah'ta tabi olunacak, alınacak güzel örnek vardır demektir, bununla kasdolunan ise ya O'nun yanında beraber savaşırken “**sabra teşvik**” etmek ya da Rasûlullah (S.A.V.) efendimizin yaralanıp mübarek dişlerinin kırılmasına ve amcası Hz. Hamza'nın (R.A.) öldürülmesine işaret ederek musibet anında onları “**teselli**”dir.) der.²⁶⁷

Buna göre âyetin “**irşâd (yol gösterme)**” mânasında kullanılması şöyledir: “Ey mü'minler! Andolsun, Allah'ın Resülünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır (Nerede, ne zaman ve hangi şartlarda olursanız olun O'nun yanında olun. Kendinizi O'na, bulunduğunuz yeri O'nun bulunduğu yere tercih etmeyiniz.).” anlamındadır. Kınama ve azarlama mânasında kullanılması ise şöyledir: “Andolsun, Allah'ın Resülünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır (Size ne oluyorda Allah'ın Rasûlü'nden ve O'nun askerlerinden geride kalıyorsunuz. Kendinizi O'na tercih ediyorsunuz. Ahirette Allah'ın sevabını ve rahmetini uman kimse, kendisini Allah'ın Rasûlü'ne tercih etmez. Uhud'da olduğu gibi Hendek Savaşı'nda da Allah'ın

²⁶⁵ Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerîr bin Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Kahire 2000, 20, s. 235.

²⁶⁶ *age.*, 23, s. 320.

²⁶⁷ Ebû'l-Hasen Alî bin Muhammed bin Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *age.*, 4, s. 388.

dini uğrunda kendi nefsinin ortaya koyduğu gibi O'nun olduğu yerde O'nunla beraber olmakta O'nda sizin için güzel örnek vardır.).”

Yine Maverdî, İbn Cebîr ve İbni İsa'dan naklen “لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ” ifadesini iki şekilde takdir ederek iki vecih olduğunu söyler. Birincisi, “لِمَنْ كَانَ يَرْجُو ثَوَابَ” (Ahiret gününde Allah'ın sevabını umanlar için) ikincisi ise “لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا” (Amellerin cezalarının verildiği diriliş gününe inanan ve Allaha iman ederek Allah'ı uman kimse için) şeklindedir.²⁶⁸

el-Vâhidî en-Nîsâbûrî (ö. 468/1076) ise, Abdullah bin Abbâs'dan (ö. 68/687-88) naklen “يَرْجُو مَا عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الثَّوَابِ وَالنَّعِيمِ” (Allah'ın sevabını ve nimetlerini uman kimse için) şeklinde, Mukâtil bin Süleymân'dan (ö. 150/767) naklen de “يَخْشَى اللَّهَ وَيَخْشَى الْبُعْثَ الَّذِي” (Allah'tan korkan ve amellerin cezalarının verildiği yeniden diriliş gününden korkanlar için) şeklinde takdir edildiğini söyler.²⁶⁹

Çalışma esnasında yapılan araştırmalar neticesinde Maverdî ve Nîsâbûrî gibi daha bir çok müfessir “لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا” cümlesini yukardaki gibi takdir ederek tefsir etmişlerdir. Dolayısıyla âyeti kerimenin bu kısmında Meânî ilmi durumlarından olan “îcâz” çeşitlerinden “îcâz-ı hazif” vardır.²⁷⁰

Îcâz-ı hazf mahzûfunun harf, muzâf isim, muzâf-ı ileyh, mevsûf, sıfat, kasev veya cevabı, lev ve şartı veya yalnız cevabı, şart, şartın cevabı, müsned, müsned-i ileyh, ma'tûf, cümle veya cümleler olan değişik şekilleri vardır.²⁷¹ “لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ” cümlesinde mahzûf olan, muzâf isimdir.²⁷² Hazifde ya mahzûfun yerine her hangi bir şey getirilir, ya da mahzûfun yerine hiçbir şey getirilmeyip, sadece karine ile iktifa edilir.²⁷³ “يَرْجُوا اللَّهَ” ifadesinde mahzûfun yerine, muzâfı hazfolunup muzâfın i'râbı kendisine verilen muzâf-ı ileyh getirilmiştir. “وَالْيَوْمَ الْآخِرَ” ifadesinde ise cârın mecrûru getirilmiştir.²⁷⁴

Ayrıca îcâz-ı hazifde hazfa işaret eden, ibareden neyin hafzedildiğinin, ibarenin akışından aklen anlaşılması veya ibarede bir hazif bulunduğuna orada yer alan bir fiil ya

²⁶⁸ age., 4, s. 388.

²⁶⁹ Ebû'l-Hasen Âlî bin Ahmed bin Muhammed el-Vâhidî en-Nîsâbûrî, age., 3, s. 464.

²⁷⁰ Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, age., s. 184-189.

²⁷¹ Abdu'l-Aziz 'Atîk, *İlmü'l-Meânî*, Dâru'n-Nehdeti'l-Arabiyye, Beyrut-Lübnan 2009, s. 178-185; Muhammed Ahmed Kasım ve Muhittin Dip, *Ulûmü'l-Belâga (el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Meânî)*, el-Müessesetü'l-Hadise li'l-Küttâb, Trablus-Lübnan 2003, s. 359-361.

²⁷² Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, age., 2007, s. 184.

²⁷³ İbnü Abdi'l-Hakk el-Ömeriyyi't-Tarâbulsî, age., s. 306-310.

²⁷⁴ Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerîr bin Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, age., s. 235.

da kelimenin delâlet etmesi gibi karîne ve deliller bulunması gerekir. Burada hazfe işaret eden hem naklî hem de aklî deliller vardır.

Naklî deliller, öncelikle âyeti kerimenin siyâkında yer alan, Mü'minlerin, Allah ve Resûlünün vaad ettiği şeyleri görüp, Allah ve Resûlünün doğru söylediğini ikrarları ve bunun, onların imanlarını ve teslimiyetlerini artırdığının anlatıldığı 22., sözlerine sâdık kalan Mü'minlerin sadakatlarının anlatıldığı 23., sadakatları sebebiyle mükafatlandırılmalarının anlatıldığı 24. âyeti kerimeler, “**قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا**” (De ki: “Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim rabbine kavuşmayı bekliyorsa dünya ve âhirete yararlı iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.)²⁷⁵ âyetindeki “**فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ**” ifadesi ve “**أُولَٰئِكَ**” (Bu insanların yalvardıkları o varlıkların Allah’a en yakın olanları bile rablerine daha yakın olabilmek için vesile ararlar; O’nun rahmetini umar, azabından korkarlar. Rabbinin azabı gerçekten sakınılması gereken bir azaptır.)²⁷⁶ âyetindeki “**وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ**” ifadesidir. Bu âyetlere bakarak mahzûf olan muzâfın takdirini “**يَرْجُوا لِقَاءَ اللَّهِ**” şeklinde ve “**وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ**” şeklinde takdir edebiliriz.

Aklî delil ise âyetteki “**يَرْجُوا**” fiilidir. “**يَرْجُوا**” fiili yani “**الرجاء**” (Hayrı ümit etme, umut etmek, arzu etmek) anlamlarına gelir.²⁷⁷ İnsan Allah’tan hayrı murat ettiği zaman Allah’a yönelir, O’ndan rica eder. Bu anlamda kullananlar mahzûf muzafı “**رجى**” fiilinin anlamına uygun olarak yukarıdaki gibi “**لِقَاءَ، رحمة، ثواب**” şeklinde takdir etmişlerdir. “**الرجاء**” fiilinin bir başka anlamı da haşyet (korku) anlamıdır.²⁷⁸ Bu anlamda kullananlarda “**رجى**” fiilinin haşyet anlamını kullanarak yine yukardaki gibi “**يَرْجُوا**” fiilini “**يخشى**” anlamında takdir etmişlerdir.

﴿وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ

وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا﴾ (٢٢) ²⁷⁹

²⁷⁵ el-Kehf, 18/110.

²⁷⁶ el-İsra, 17/57.

²⁷⁷ Ebû Bekr Muhammed bin el-Hasen bin Fûrek el-İsfahânî en-Nîsâbûrî, *Tefsîru İbni Fûrek (Tefsîru'l-Kur'ân)*, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, Suudi Arabistan 2009, 2, s. 97.

²⁷⁸ Ebû'l-Muzaffer Mansûr bin Muhammed bin Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, age., 4, s. 270.

²⁷⁹ el-Ahzâb, 33/22.

22. Mü'minler düşman birliklerini görünce, "İşte bu Allah'ın ve Resülünün bize vaad ettiği şeydir. Allah ve Resülü doğru söylemişlerdir." dediler. Bu onların ancak imanlarını ve teslimiyetlerini artırmıştır.²⁸⁰

Sadece **"haber"** cümleli bu âyeti kerimedeki cümleler **"ibtidâ-i haber"** olup gaye açısından **"istibşâr (sevinmek)"** ve **"medh (övmek)"** gayeli cümlelerdir. Ayrıca bu âyette **"kasr (hasr)"**, **"itnâb"**, **"kelâmın muktezâ-i zahirin dışına çıkması"** ve **"fasl"** durumları vardır.

Bu âyet ile önceki âyet arasında **"şibh-i kemâl-i ittisâl (kısmen ilgi)"** bulunmasından dolayı **"fasl"** vardır. Şöyle ki daha önce münafıkların düşmanlarla karşılaşmaları halindeki durumları anlatılmıştı. Bundan sonra, bir önceki âyeti kerimeyle beraber mü'minler ve mü'minlerin düşmanlarla karşılaşmalarındaki durumlarından bahsedilmektedir. Bu âyeti kerime bir önceki âyetten çıkacak olan "Acaba düşmanlarla karşılaştıklarında mü'minlerin durumu ne olur?" diye gizli bir sorunun cevabı niteliğindedir. Bu tür fasla **"istînâf (başlangıç)"**, bu fasıl ile ayrılan âyetin başındaki **"وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ"**²⁸¹ (Mü'minler düşman birliklerini görünce) cümlesine de **"istînâf cümlesi"** denir. Cümlemin başındaki **"و"** (vâv)'a da ibtidâ (başlangıç) vâv'ı denir. Bu haber cümlesinde **"istibşâr (sevinmek)"** gayesi vardır.

Bu âyeti kerimenin **"قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ"** ("İşte bu Allah'ın ve Resülünün bize vaad ettiği şeydir. Allah ve Resülü doğru söylemişlerdir." dediler.) kısmındaki **"وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ"** (Allah ve Resülü doğru söylemişlerdir.) ifadesinde kelâmın muktazası **"الله"** ve **"رَسُول"** kelimelerine râci zamir getirilmesi iken tekrar zamir makamında zâhir isim getirilerek **"kelâm muktezâ-i zâhirin dışına çıkartılmıştır."** Dolayısıyla burada Meânî ilmi durumlarından **"izhâr fi makami'l-izmâr"** durumu vardır.²⁸²

²⁸⁰ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hzl.), *age.*, s. 419.

²⁸¹ Bu ve yirminci âyeti kerimedeki sûreye isim olarak verilen "Ahzâb" kelimesi gül, bir kimsenin her gün mutad olarak okumaya devam ettiği Kur'an ve dua demeti, Kur'an cüzünün dörtte biri, topluluk, gruplar, niyet ve düşünceleri aynı olan insan sınıfı, parti, silah, insan topluluğu, insanın nasibi (hissesi), bir kimsenin savaşa ya da benzeri bir şeye hazır özel askerleri, toprağı kalın ve katı olan yer ve bir kalabalığı olan insan topluluğu anlamlarına gelen **"hizb"** kelimesinin çoğuludur. Ancak sonra **"Ahzâb"** kelimesi, Peygamber efendimiz'e (S.A.V.) ve müslümanlara karşı savaşmak ve Medine'yi kuşatmak üzere birleşerek **Hendek Savaşı**'na sebep olan azgın kâfir topluluklarına ve Arap kabilelerine isim olmuştur ki bu savaşa **"Hendek"** veya **"Ahzâb Gazvesi"** denilir. (Ebu'l-Kasım el-Hüseyn Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî, *El-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kalem (ed-Dâru's-Şamiye), Beyrut 1991, s. 231; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ bin Muhammed bin Muhammed bin Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *age.*, 2, s. 261-267.)

²⁸² Muhiddin bin Ahmed Mustafa Dervîş, *age.*, s. 622.

Bazı belâgî sebeplerden dolayı zamir makamında zâhir isim getirilir. Bunun aksi de olabilir. Eğer getirilen isim, işâret isimlerinden başka özel isim gibi bir isim olursa bunun sebebi, müsned-i ileyhin muhatapta fazlasıyla yerleşmesini sağlamak, ta‘zim, heybetini ve azamatini takviye, muhatabın kalbine korku salmak, muhatabı terbiye etmek, hükmü takviye etmek ya da yalvarmaktır. Burada zamir yerine isim getirilmesi Allah ve Rasûlü’nün vaadettikleri sebebiyle, Allah ve Rasûlü’nü yani müsned-i ileyhi ta‘zim ve yüceltme için yapılmıştır.²⁸³ Yine burada ismi zâhir yani “اللهُ - رَسُولُ” isimleri tekrarlanmak sûretiyle “**itnâb**” sanatı yapılmıştır. Buradaki itnâb, Allah ve Rasûlü’nü ta‘zim ve onlarla şereflemek için yapılmıştır.²⁸⁴

Bu âyeti kerimenin “وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا” (Bu onların ancak imanlarını ve teslimiyetlerini artırmıştır.) kısmında nefy ve istisnâ edatıyla olan bir “**kasr-ı izâfî**” vardır. “وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا” ifadesinde “ما” (ma) nefi (olumsuzluk) edatı, “إِلَّا” (illâ) ise istisnâ edatıdır. Maksûr nefi edatından sonra gelen ve fiilin müteallikı yani mef‘ûlû olan “هُمْ” zamiridir. Maksûr-u aleyh ise “إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا” (iman ve teslimiyet) kelimeleridir. Burada kasr ile Allah ve Rasûlü’nün vaad ettiği şeyin onlarda sadece iman ve teslimiyeti artıracağı ifade edilmek istenmiştir. Ayrıca bu anlatılan bu haber cümlesinde “**medih (övme)**” gayesi olduğunu göstermektedir.

﴿مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رَجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَّنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَّنْ يَنْتَظِرُ

وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا﴾ (٢٣)²⁸⁵

23. Mü'minlerden öyle adamlar vardır ki, Allah'a verdikleri söze sâdık kaldılar.

İçlerinden bir kısmı verdikleri sözü yerine getirmiştir (şehit olmuştur). Bir kısmı da (şehit olmayı) beklemektedir. Verdikleri sözü asla değiştirmemişlerdir.²⁸⁶

Sadece “**haberî isnad**” cümleli bu âyeti kerime, haber cümlelerinin kuruluş gayesi açısından “**övme**”, haberî isnad kısımlarından ise “**inkârî haber**” kısmındandır. Ayrıca bu âyette “**fasl**”, “**müsned ve müsned-i ileyhin halleri**”, “**takdim-tehir**”, “**hazif**”, “**zikir**”, “**icâz**” ve “**itnâb**” durumları vardır.

Yukarıda olduğu gibi bu âyette de “**fasl**” durumu vardır. Âyette her ne kadar mü'minlerden bahsedilse de âyetteki te'kit unsurlarından anlaşıldığı üzere âyette bununla

²⁸³ age., s. 622.

²⁸⁴ Muhammed Ali es-Sabûnî, age., s. 482; Vehbe bin Mustafa ez-Zühaylî, age., s. 258.

²⁸⁵ el-Ahzâb, 33/23.

²⁸⁶ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 420.

münafıklara hem ders verilmekte hem de münafıklar kınanıp, azarlanmaktadır. Yani münafıklara “Neden sözünüzde durmuyorsunuz?” denmektedir.

Bu âyeti kerime, muhataplara mü'minlerle ilgili bir takım haberlerin verildiği “**haberî isnad**” cümlelerinden oluşmaktadır. Bu haber verilirken cümleler muhatapların inkârı nisbetince te'kit edilmiştir. Âyette, isim cümlelerinin kullanılması, cümle içerisinde “**müsned ve müsned-i ileyhin takdim-tehir**” edilmesi âyetteki te'kit unsurlarıdır.

Âyeti kerimenin “مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رَجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ” (Mü'minlerden öyle adamlar vardır ki, Allah'a verdikleri söze sâdık kaldılar.) cümlesi müsnedi mukaddem haber (önce getirilen haber), müsned-i ileyhi ise muahhar mübteda (sonra getirilen mübteda) olan bir isim cümlesidir. Bu cümlemin bir isim cümlesi olması Mü'minlerin sürekli ve kararlı bir şekilde Allah'a verdikleri söze sadık kalacaklarını ifade etmek içindir. Cümlede müsned olan “مِنَ الْمُؤْمِنِينَ” (Mü'minlerden) ifadesinin takdim etmesi muhatabı meraklandırmak ve dikkatini çekip haberi muhatabın zihnine yerleştirmek içindir. Müsned-i ileyhte asıl olan marife olmasıdır. Burada müsned-i ileyh nekre gelmiştir. Daha sonra müsned-i ileyhten “صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ” (Allah'a verdikleri söze sâdık kaldılar.) cümlesi sıfat yapılarak müsned-i ileyh özelleştirilmiş ve bu şekilde marife olma şartı sağlanmıştır. Mü'minlerin Allah'a verdikleri söze nasıl sadık kaldıklarının açıklanmadığı bu cümle, cümlemin başındaki fâ-i tefrî'yye ya da tafsîliyyeden de anlaşıldığı üzere “فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ” (İçlerinden bir kısmı verdikleri sözü yerine getirmiştir (şehit olmuştur).) cümlesiyle ve vâv-ı atıfayla vasl yoluyla “وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا” (Bir kısmı da (şehit olmayı) beklemektedir. Verdikleri sözü asla değiştirmemişlerdir.) cümleleriyle detaylandırılmıştır. Bu da kelâmda “**el-izâh ba'de'l-ibhâm**” yoluyla “**itnâb**” yapıldığını göstermektedir.

Âyeti kerimedeki “فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ” cümlelerindeki altı çizili olan kelimeler mukaddem haber olan müsneddirler. Diğer ifadeler ise muahhar mübteda olan müsned-i ileyhtirler. Burada takdim-tehirle müsned-i ileyhlerin yani bazılarının Allah yolunda şehit olarak verdikleri sözü yerine getirmelerini ve bazılarının da şehit olmayı beklemekte olmalarını müsnelede yani ihlaslı ve samimi mü'minlere tahsis içindir. Ayrıca bu cümlelerdeki ismi mevsul olan “مَنْ” (men)in sıralarının birincisinde “قَضَىٰ نَحْبَهُ” şeklinde mazi sîgasıyla gelmesi, ikincisinde ise “يَنْتَظِرُ” şeklinde muzârî sîgasıyla gelmesi mü'minlerin bir kısmının Ahzâb Savaşı'nda olduğu gibi şehit olacağını, bir kısmının ise

başka gazvelerde şehit olmayı bekleyerek bu hayır işinin nesilden nesile devam edeceğini göstermek içindir.

Âyeti kerimenin sonundaki “وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا” (Verdikleri sözü asla değiştirmemişlerdir.) cümlesinin “وَمَا بَدَّلُوا” kısmında mef’ûlü bih olan “الْعَهْدُ” (verilen söz) kelimesi kelâmda söylenmediği için cümlelerin bu kısmında “**hazif**” yoluyla “**icâz-ı hazif**” yapılmıştır. Burada kelâmda hazif bulunduğu karine âyetin başındaki “عَاهَدُوا” kelimesidir. Ayrıca yine bu cümlede “بَدَّلُوا” fiilinin mef’ûlü mutlakı te’kitî olan “تَبْدِيلًا” kelimesinin kelâmda söylenmesi ise “**zikir**” yoluyla “**itnâb**” olur. Burada zikir ve itnâbın sebebi haberî isnadda bildirilen haberin kesinlik ifade etmesi içindir. Genel olarak bu âyetteki haber cümlelerinde “**medih (övme)**” gayesi bulunmaktadır.

﴿لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ إِنْ شَاءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا﴾ (٢٤) ²⁸⁷

24. Bunun böyle olması Allah'ın, doğruları, doğrulukları sebebiyle mükafatlandırması, dilerse münafıklara azap etmesi yahut onların tövbesini kabul etmesi içindir. Şüphesiz

Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. ²⁸⁸

Bu âyet sadece “**haber**” cümleli bir âyettir. Haber cümlelerinin kuruluş gayesi açısından “**fâide-i haber**”, kısım olarak ise “**ibtidâ-i haber**” kısmındandır. Ayrıca bu âyette “**icâz**” ve “**hazif**” durumları vardır.

Bu âyeti kerimenin “لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ إِنْ شَاءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ” (Bunun böyle olması Allah'ın, doğruları, doğrulukları sebebiyle mükafatlandırması, dilerse münafıklara azap etmesi yahut onların tövbesini kabul etmesi içindir.) kısmındaki “وَيُعَذِّبَ” (Dilerse münafıklara azap etmesi yahut onların tövbesini kabul etmesi içindir.) cümlesinde “**el-İktifâ bi'l-mukâbil**” veya diğer ismiyle “**hazfû'l-mukâbil**” yoluyla “**icâz-ı ihtizâl (الاختزال): istilâm (الاصطلام)**” yapılmıştır. ²⁸⁹

Âyeti kerimenin “وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ إِنْ شَاءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ” kısmı Cenâb-ı Hakk'ın dört parçadan oluşan bir sözüdür. Müfessirlerin söylediği gibi takdiri şu şekildedir: “وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ إِنْ شَاءَ فَلَا يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ فَلَا يُعَذِّبُهُمْ” (ve (bunun böyle olması) dilerse Allah'ın münafıkların tövbesini kabul etmeyip, münafıklara azap etmesi yahut onların tövbesini kabul edip, onlara azap etmemesi içindir.)

²⁸⁷ el-Ahzâb, 33/24.

²⁸⁸ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 420.

²⁸⁹ Ebû Muhammed Abdülhak bin Gâlib bin Abdîrahmân bin Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâfî İbn 'Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001, 4, s. 378; Ebu Muhammed el-Kâsım es-Sicilmâsî, age., s. 196, 197.

Burada kelâmda bulunup (mezkûr) birinci kısım olan “يُعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ” (Allah’ın münafıklara azap etmesi) ifadesi ile yine kelâmda bulunup üçüncü kısım olan “يَتُوبُ عَلَيْهِمْ” (Allah’ın münafıkların tevbesini kabul etmesi) ifadesi arasında mukâbele ya da tıbâk-ı îcâb (olumlu tıbâk) uyumluluğu, ayrıca kelâmda bulunmayıp (mahzûf) ikinci kısım olan “فَلَا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ” (Allah’ın münafıkların tövbesini kabul etmemesi) ifadesi ile yine kelâmda bulunmayıp dördüncü kısım olan “فَلَا يُعَذِّبُهُمْ” (Allah’ın münafıklara azap etmemesi) ifadesi arasında da mukabele uyumluluğu vardır. Bu tenâsübden (uyumluluktan) dolayı ister birinci kısım ile üçüncü kısım olsun, isterse ikinci kısım dördüncü kısım olsun ikisinden birinin diğerine delaleti kesin olduğundan dolayı “يُعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ” cümlesi ile iktifa edilerek, birinci uyumluluktan “فَلَا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ” ve “يَتُوبُ عَلَيْهِمْ” ile yetinilerek, “فَلَا يُعَذِّبُهُمْ” ifadesi kelâmdan terk edildi. İkincisinde mevcut olan, birincisinden terk edildi, birincisinde bulunan da ikincisinden kaldırıldı. Yani “يَتُوبُ عَلَيْهِمْ فَلَا يُعَذِّبُهُمْ” cümlesinde bulunan “يَتُوبُ” ifadesinden dolayı birinci cümledeki “فَلَا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ” ifadesi, “وَيُعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ إِنْ شَاءَ فَلَا” ifadesinden dolayı da “فَلَا يُعَذِّبُهُمْ” ifadesi kelâmdan kaldırılmıştır. Hazfın karinesi ise hazfolunan “فَلَا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ” ve “فَلَا يُعَذِّبُهُمْ” kelimelerinin mukabillerinin âyeti kerimede bulunmasıdır.

Burada bu tür bir hazif, îcâz ve ihtisârın yanında mühim olana tenbîh ve dikkat çekmek için yapılmıştır. Yani münafıkların kötü sonlarının değişebilmesinin, kendi tövbelerine bağlı olduğuna “îcâz” ve “hazif” yoluyla dikkat çekilmek istenmiştir.

Îcâz sanatını îcâz-ı kasr ve îcâz-ı hazif diye iki kısma ayırdıktan sonra îcâz-ı hazfi de; 1. el-İktida‘, 2. el-İktifâ, 3. el-ihtibâk diye üç kısma ayıran es-Süyûtî (ö. 911/1505), *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân* isimli eserinde bu âyeti kerimede “îcâz-ı hazif: ihtibâk (الاحتبâك)” sanatı bulunduğunu söyler. es-Süyûtî’ye göre bu üç kısmın en harika ve zarif olanı ihtibâk sanatıdır.²⁹⁰ İşte bu âyeti kerimede de “ihtibâk” sanatı vardır.²⁹¹

Bu âyeti kerimede ihtibâk sanatı bulunur diyen müfessirlere göre âyetin takdiri “وَيُعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ إِنْ شَاءَ فَلَا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ أَوْ يَتُوبُ عَلَيْهِمْ فَلَا يُعَذِّبُهُمْ” şeklinde olur. Bu takdire göre âyetin bu kısmı bünyesinde iki zıt unsuru barındıran iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm “وَيُعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ إِنْ شَاءَ فَلَا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ” kısmıdır. İkinci bölüm ise “أَوْ يَتُوبُ عَلَيْهِمْ فَلَا يُعَذِّبُهُمْ” kısmıdır.

²⁹⁰ Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân bin Ebî Bekr bin Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *age.*, s. 204;

²⁹¹ Ebû Abdillâh Bedrûddîn Muhammed bin Bahâdır bin Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî, *age.*, s. 129; Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân bin Ebî Bekr bin Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *age.*, s. 205; Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd bin Abdillâh bin Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *age.*, 11, s. 170.

(Allah kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.) cümlesidir. Vav ile vasl yapılarak gelen bu üç haberî isnad arasında mâna bakımından bir bütünlük vardır.

Öncelikle âyetin “وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَأْلُوا خَيْرًا” kısmındaki “وَرَدَّ اللَّهُ” cümlesinde Meânî ilmi durumlarından “**kelâmın müktezâ-i zâhirin dışına çıkması**” durumu vardır. Bu cümlede müsned “رَدَّ” fiilidir. Müsned-i ileyh ise “اللَّهُ” lafzıdır. Burada kelâmın müktezâsı müsned-i ileyhin mütekellim zamiri olarak gelmesini gerektirir. Ancak inkâr edenlerin acayip bir şekilde geri çevrilmeleri olayının büyüklüğüne işaret etmek için müsned-i ileyhte zamirden, ismi zâhire “**iltifât**” yapılarak “اللَّهُ” ismi getirildi.²⁹⁷ Bu haber cümlesi kendisinde te’kit edâtı bulunmadığından dolayı “**ibtidâ-i haber**” kısmındandır. Gaye olarak “**te’yis (umutsuzlaştırma)**” gayesi vardır.

Hiz. Allah (C.C.) “وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ” (Allah, savaşta mü’minlere kâfi geldi.) haberî isnadla devam eden âyeti kerimesini, sağlam bir cümle ve güçlü bir yapı içerisinde yani aynı kelâmda, anlamın akışını bozmayacak şekilde, inkâr edenlerin istediklerine ulaşmadan kin ve öfkeleriyle geri dönmelerinin ve Allah’ın mü’minlere kâfi gelmesinin anlamca münâsibi olan, “وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا” (Allah kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.) haberî isnadla tamamlamıştır. “وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ” Bu haber cümlesinde “**ibtidâ-i haber**” kısmındandır. Bunda da “**nimet verme**” gayesi vardır.

Bu âyeti kerimenin “وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا” (Allah kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.) kısmı Meânî ilmi sanatlarından “**itnâb**” ve “**zikir**” sanatı olur.²⁹⁸

Bu zikir ve itnâbın sebebi; eğer Hiz. Allah (C.C.) âyetinde “وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ” sözü ile yetinip “وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا” (Allah kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.) buyurmamış olsaydı bazı aciz kimseler kafirlerin bozuk itikatlerine uygun olarak, meydana gelen rüzgarı kafirlerin istediklerine ulaşamayıp geri dönmelerinin sebebi olduğunu zannederlerdi. Belki de müşrikler kendi aralarında yaptıkları savaşlarda olduğu gibi Allah tarafından olmadığını zannedeceklerdi. İşte bundan dolayı Hiz. Allah âyetin sonunda mü’minlere kendi zatının ve ordusunun erişilmez bir güce sahip olduğunu bildirmek ve onların sebatlarını artırmak için zatının kuvvetli ve mutlak güç sahibi olduğunu bildiren haber cümlesini getirdi. Bu ancak inananların imanlarının ziyadeleşmesi için Allah’ın yardım çeşitlerinden birisidir. “**İbtidâ-i haber**” olan bu haber cümlesinde de “**övme**” gayesi vardır.

²⁹⁷ age., 21, s. 310.

²⁹⁸ Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm (Abdüsselâm) bin Abdilvâhid bin Zâfir el-Mısıfî İbn Ebi'l-İsba‘, age., s. 365.

Nitekim Hz. Allah (CC.) Bedir, Ahzâb, Benî Nadîr, Uhud Savaşları'nda olduğu gibi bazen manevî ordusunu savaş meydanında savaştırarak, bazen şiddetli rüzgar göndererek, bazen mü'minlerin asker sayısını müşriklere sayıca fazla göstererek, bazen de müşriklerin kalbine korku salarak mü'minlere yardım etmiştir.²⁹⁹

Âyeti kerimede “وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا” haberî isnad yerli yerinde, tamamen kararlı, iğreti durmayacak, nefret uyandırmayacak ve endişe vermeyecek şekilde, mânası âyetin baş tarafıyla tam bir bağlantı ile bütünleşecek şekilde konulmuştur. Bütün bir âyeti tamamlayıcı olacak şekilde getirilen bu haberî isnad zikredilmediği takdirde âyetin anlamı bozulacak ve mânasını anlamak zorlaşacaktır. Ayrıca âyetin tamamını kapsayacak şekilde de bir giriş yapılmıştır. Âyetin baş tarafında kafirlerin isteklerine ulaşamadan geri dönmeleri ve Hz. Allah'ın savaşta mü'minlere kâfi gelmesinin zikredilmesi, tertibe göre Allah'ın kuvvetli ve mutlak güç sahibi olmasının da zikredilmesini gerektirmiştir. Çünkü bu ikisi olmadan bazı acizler, şiddetli rüzgarı, kafirlerin geri dönmelerinin sebebi olarak zannedebilirlerdi. Halbuki kafirleri geri döndüren yukarda da izah ettiğimiz gibi Hz. Allah'ın (C.C.) mutlak güç ve kuvvetidir.

Burada bakıldığı zaman âyeti kerimenin “وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا” (Allah inkâr edenleri, hiçbir hayra ulaşmaksızın kin ve öfkeleriyle geri çevirdi.) kısmındaki “لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا” (hiçbir hayra ulaşmaksızın) cümle-i fiiliyyesinin fasl yapılan bir cümle olduğu anlaşılabilir ancak bu cümle “كَفَرُوا” fiilinin fâilinden ikinci haldir ya da birinci hal olan “بِغَيْظِهِمْ” kelimesindeki “كَفَرُوا” fiilinin fâiline râcî zamiri mecrûru muttasıldan yani “هم” zamirinden haldir.³⁰⁰ Meânî ilmi sanatlarından vasl ve faslda olduğu gibi haller, bazen vasl gibi vavlı, bazen ise fasl gibi vavsız gelirler. Fasl ile vavsız gelen hallerin birbirine karışmaması için şunlara dikkat etmek gerekir.

Hal iki kısma ayrılır: 1. Hal sahibi için lazım olan, 2. Hal sahibi için Müntekile (lazım olmayan) olan. Aralarındaki fark, birinci kısmın vavsız, ikinci kısmın ise bazen vavsız, bazen vavlı olması. Ortak oldukları noktalar ise harfî nefisiz ve vavsız gelmeleri.

Halin vavsız gelmesinin;

1. Hal asaleten mamûl olduğu için halin i‘rabı aslîdir. İ‘rabı aslî olan asaleten mamüllerde vava ihtiyaç yoktur,

²⁹⁹ age., s. 365.

³⁰⁰ Muhiddin bin Ahmed Mustafa Dervîş, age., s. 627.

2. Zi'l-hal (hal sahibi) ile beraber halin hükmü haber ile muhberi anının hükmü gibidir,
3. Hal, hal sahibinin bir vasfıdır üzerine vav dahil olmaz gibi bir çok sebebi vardır.

Ancak cümle olan hallerde, cümleler bağımsız olduğu için hali zi'l-hale bağlayacak bir bağlaça ihtiyaç vardır. Halden evvel bir bağlaç getirilir. Bu bağlaça vav veya zamirdir. Hal vaki olan cümle zi'l-hale raci zamirden hali olmayıp, “لَمْ” ve “لَمَّا” ile menfî muzari gibi yalnız manen mazi olursa vavın gelmesi veya gelmemesi caiz olur. İşte bu âyeti kerimedeki “لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا” cümlesinde hal manen mazi olup, zi'l-hale raci zamiri bünyesinde bulundurduğu için vav gelmemiştir. “لَمْ” geçmiş zamanda yokluk içindir. Kendisinde asıl olan istimrardır. Yani devamlılık esastır. Bu devamlılık ise yokluğun kesilmesine sebep olan kaydı kaldırmakla olur. Bundan dolayı vav gelmemiştir.³⁰¹ Bu husus vasl ve fasl ile benzer bir konu olduğu için burada anlatma gereği hissedildi.

﴿وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَغَارَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ

وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا﴾ (٢٦) ³⁰²

26. Allah kitap ehlinde olup müşriklere yardım edenleri kalelerinden indirdi ve kalplerine büyük bir korku saldı. Siz onların bir kısmını öldürüyor, bir kısmını da esir ediyordunuz.³⁰³

Âyet tahlil edildiğinde sadece “**haber**” cümleli bir âyet olduğu anlaşılır. Haber cümlelerinde kuruluş gayesi açısından “**istibşâr**”, “**i’lâm**” ve “**tahkir**” gayeleri vardır. Haber kısımlarından ise “**ibtidâ-i haber**” kısmındandır. Ayrıca bu âyette “**müsnedin tehiri**”, “**fiilin mütealliklarından mef’ûlün takdimi**” ve “**itnâb**” durumları vardır.

Âyetin tamamı haber cümlesinden oluşmaktadır. Fiil cümlesinden oluşan bu haber cümlelerinde “**i’lâm**” ve “**tahkir**” gayeleri bulunmaktadır. Bu âyette iman edenlere, öldürerek ya da esir alarak Benî Kurayza Yahudilerine galip gelmelerinin asıl sebebi bildirilmek suretiyle “**i’lâm (bildirme)**” ve Cenâb-ı Hakk tarafından kalplerine korku salınması suretiyle kendi nefislerini öldürülmek üzere, kadınları ve çocukları ise esir

³⁰¹ Ahmed bin Mustafa el-Merâgî, *age.*, s. 168-176.

³⁰² el-Ahzâb, 33/36.

³⁰³ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), *age.*, s. 420.

edilmek üzere teslim ederek kalelerini terk eden hizb gruplarına yardım eden Benî Kurayza Yahudilerini ise “**tahkir**” yapılmaktadır.

Yukarıdaki gayeler sebebiyle gelen bu âyetteki “وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ” (Kalplerine büyük bir korku saldı. Siz onların bir kısmını öldürüyor, bir kısmını da esir ediyordunuz.) cümleyi fiiliyyesinde “**el-îzâh ba‘de’l-ibhâm**” şeklinde “**itnâb**” yapılmıştır. Burada kalplerine korku salınarak kalelerini terk edenler âyetin başındaki “الَّذِينَ” cümlesinde “وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ” fiilinin müsned-i ileyhi olan “الَّذِينَ” ismi mevsûlî ile mübhem bir şekilde ifade edildi. Sonra bu mübhem ismi îzâh eden “فَرِيقًا تَقْتُلُونَ” cümlesi getirilerek mübhem isim îzâh edilmiş oldu. Burada mübhemim îzâhı kalplerine korku salınanların kendi nefislerini öldürülmek üzere, kadınları ve çocukları ise esir verilmek üzere teslim etmek suretiyle iki kısım ve iki şekilde kalelerini terk ettikleri açıklanmasıyla olmuştur.³⁰⁴

Yine bu âyeti kerimde “فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا” fiil cümlesindeki “تَقْتُلُونَ” kelimesi fiil, “فَرِيقًا” kelimesi ise mef’ûldür. Fiil cümlesinde asıl olan fiilin, fâil ve mef’ûlden sonra gelmesidir. Ancak burada “تَقْتُلُونَ” kelimesinin mef’ûlü olan “فَرِيقًا” kelimesi “**takdim**” ederek, “تَأْسِرُونَ” fiilinin mef’ûlü olan diğer “فَرِيقًا” kelimesi ise “**te’hir**” ederek gelmiştir. Bunun Meânî ilmi açısından tahlilini yapmadan şunu ifade etmek gerekir ki Kur’an-ı Kerimde hiçbir şey yoktur ki onun bir fâidesi olmasın. Kur’an-ı Kerimdeki her şeyin görünür ya da görünmez muhakkak bir fâidesi vardır. Burada mef’ûllerden birisi diğerinden daha fazla önemli olduğundan, önemli olana dikkat çekmek için önemli olan mef’ûl takdim edilerek getirilmiştir. Savaşta meşhur olanlar erkeklerdir. Meşhur olmayanlar ise kadınlar ve çocuklardır. Erkekler meşhur olduğu için öldürme fiili onlar üzerinde gerçekleşmiştir. Kadınlar ve çocuklar ise meşhur olmadıkları için esir alınma fiili de onlar üzerinde gerçekleşmiştir.³⁰⁵

Ayrıca “فَرِيقًا تَقْتُلُونَ” cümlesinde “فَرِيقًا” kelimesinin mansûb olması kelâmda bulunan “تَقْتُلُونَ” kelimesinin tefsir etmiş olduğu gizli ikinci bir “تَقْتُلُونَ” fiili ile olur. Buna göre takdiri “تَقْتُلُونَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ” şeklinde olur. Bundan anlaşıldığına göre burada Meânî ilmi durumlarından müsnedin hazfî ile “**icâz-ı hazif**” durumu vardır. Bu hazif mef’ûle aşırı önem gösterildiğinden dolayıdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk kalplerine korku salınan ve hizb gruplarına yardım edenlerin durumlarını zikredince dinleyici mef’ûlü işitene kadar fiili

³⁰⁴ Ebu Abdullah bin Ömer bin el-Hasan bin el-Hüseyin et-Teymi er-Râzî (Fahreddin er-Râzî), *age.*, 25, s. 164.

³⁰⁵ *age.*, 25, s. 164.

işitmiş olsaydı zaman geçmiş olacaktı. Dinleyici onların öldürüldüğünü bilemeyecekti. Dolayısıyla kelâm tamam olmamış olacaktı. Ancak tersi olmuş olsaydı kelâm tamam olacaktı. “فَرِيقًا تَأْسِرُونَ” cümlesinde mef’ûl takdim ettirilerek “فَرِيقًا تَأْسِرُونَ” denilmiş olsaydı önce mef’ûlü işiten, çoğu zaman bu kısma güç yetirilemedi şeklinde zannedecekti. Burada kelâmın müktezâ-i zâhirine en layık olan fiilin önce getirilmesidir.

Âyetin “وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ” bu kısmında da yukardaki takdim-tehir gibi bir durum vardır. Normalde “وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ” cümlesi “وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ” cümlesinin sebebi olduğu için önce gelmesi lazım ancak onların alaşağı edilmesinde neşelenme, sevinç çok olduğu için “وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ” cümlesi takdim edilerek önce getirildi. Bu durum bu haber cümlesinin gayesinin “**istibşâr (sevinme)**” olduğunu gösterir.³⁰⁶

﴿وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَدِيَارَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضًا لَمْ تَطُوهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا﴾ (٢٧)³⁰⁷

27. Allah sizi onların topraklarına, yurtlarına, mallarına ve henüz ayak basmadığınız topraklara varis kıldı. Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir.³⁰⁸

Âyet tahlil edildiğinde sadece “**haber**” cümleli bir âyet olduğu anlaşılır. Haber kısımlarından “**ibtidâ-i haber**” kısmındandır. Haber cümlelerinde kuruluş gayesi açısından “**vaad**”, “**istibşâr (müjde)**”, ve “**ta‘zim**” gayeleri vardır. Ayrıca bu âyette “**vasl**” ve “**itnâb**” durumları vardır.

Önceki âyetteki haber cümleleri ile bazı acizlerin, şiddetli rüzgarı, kafirlerin geri dönmelerinin sebebi olarak zannetmelerine engel olmak için kafirlerin isteklerine ulaşamadan geri dönmeleri ve Hz. Allah’ın savaşta mü’minlere kâfi gelmesinin ardından Allah’ın kuvvetli ve mutlak güç sahibi olması zikredilmişti.

Bu âyetle Onsekizinci âyette de inkâr ehlinin hezimete uğramaları anlatıldıktan sonra Hz. Allah’ın (C.C.) müminlere dünyada, müşriklerin ekili arazilerine, mamur evlerine, biriktirilen mallarına, henüz ayak basmadıkları topraklara ve Kureyzaogulları’ndan sonra fethedecekleri Hayber, Mekke, Fars ve Rum diyarı gibi başka topraklara mirasçı olma müjdesi verildiği için bu iki âyet arasında “**vasl**” durumu vardır.

³⁰⁶ age., 25, s. 164.

³⁰⁷ el-Ahzâb, 33/27.

³⁰⁸ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 420.

Âyeti kerimedeki “وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَدِيَارَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضاً لَمْ تَطَّوُّهَا” (Allah sizi onların topraklarına, yurtlarına, mallarına ve henüz ayak basmadığınız topraklara varis kıldı.) fiil cümlesi birinci haber cümlesidir. Bu haber cümlesindeki “وَأَرْضاً لَمْ تَطَّوُّهَا” ifadesinden de anlaşıldığı üzere bu haber cümlesi “**vaad**” ve “**istibşâr**” gayesiyle gelmiştir.³⁰⁹ Bu haber cümlesinde ikiden fazla lafız tertibe riayet edilerek bir hükümde cem‘ edilmiştir. “أَرْضَهُمْ/وَأَرْضاً لَمْ تَطَّوُّهَا/وَأَمْوَالَهُمْ/وَدِيَارَهُمْ” (toprakları, yurtları, malları ve henüz ayak basmadıkları topraklar) lafızları bir hükümde yani “وَأَوْرَثَكُمْ” (Allah sizi varis kıldı.) hükmünde “**cem**” edilmiştir.³¹⁰

Ayrıca âyeti kerimenin sonundaki “وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا” (Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir.) fiil cümlesi de bundan sonra daha büyük fetihlerin olacağını müjdeleyen önceki haber cümlesinin mânasını te’kit ve verilen müjdeye işaret ettiğinden dolayı “**tez’îl**” kabilinden “**itnâb**” olur.³¹¹

2.4. 28-34. ÂYETLERİN TAHLİLİ

Önceki âyetlerde Peygamber efendimizin güzel bir örnekliğinden bahsedilince, O’nun aile hayatı ve ehl-i beytinin özelliklerine bir açıklık getirilmesi gerekli görülmüştür. İşte bu âyetlerde Peygamber efendimizin zevcelerinin dünya ve ahiret arasında serbest bırakılmaları, örnek aile hayatı ve ehl-i beytinin özellikleri ortaya konmaktadır.

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّأَزْوَاجِكَ إِن كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ وَأَسَرِّحْكُنَّ سَرَاحاً جَمِيلاً﴾ (٢٨)

312 ﴿وَأَسَرِّحْكُنَّ سَرَاحاً جَمِيلاً﴾ (٢٨)

28. Ey Peygamber! Eşlerine şöyle söyle: Eğer dünya dirliğini ve süsünü (refahını) istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim de, sizi güzellikle salıvereyim.³¹³

﴿وَإِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ أَجْراً عَظِيماً﴾ (٢٩)

³⁰⁹ Ebu Abdullah bin Ömer bin el-Hasan bin el-Hüseyin et-Teymi er-Râzî (Fahreddin er-Râzî), *age.*, 25, s. 165.

³¹⁰ Vehbe bin Mustafa ez-Zühaylî, *age.*, 21, s. 280.

³¹¹ Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, 21, s. 313.

³¹² el-Ahzâb, 33/28.

³¹³ Hayrettin Karaman ve Diğerleri (hızl.), *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2018, s. 420.

³¹⁴ el-Ahzâb, 33/29.

29. Eğer Allah'ı, Resûlünü ve ahiret yurdunu istiyorsanız, bilin ki Allah içinizden iyilik yapanlara büyük bir mükafat hazırlamıştır.³¹⁵

Bu âyeti kerimelerin ilkinde söze “**inşâ**” cümlesiyle başlanıp yine içerisinde “**haber**” cümlesi bulunan inşâ isnadla bitirilmiştir. İnşâ cümlesi “**nida**” ve “**emir**” kısmındandır. Nidâ cümlesinde “**şanını yüceltmek**”, “**makamını ifade etmek**” ve “**te’dîb**” gayesi vardır. Haber cümleleri ise “**ibtidâ-i haber**” kısmından olup “**teşvik**”, “**terbiye etmek**” ve “**ta’zim**” gayeleri vardır. Yine bu âyeti kerimede mûsnedin hallerinden “**mûsned ve mûsned-i ileyhin halleri**”, “**hazif**” ve “**icâz**” durumları vardır.

Yirmisekizinci âyet “**fasl**” yapılarak, yirmidokuzuncu âyet ise, birinci cümlesinin i’rabdan mahalli olan bir cümle olması sebebiyle iki cümlenin i’rab hükmünde yani mef’ûl olma hükmünde birinci cümleye ortak edilmesi istendiğinden dolayı, ayrıca ikinci âyet de mekûlû’l-kavl olduğundan dolayı “**z**” (vav) ile yirmisekizinci âyete “**vasl**” yapılmıştır.

Âyeti kerimenin baş tarafında nida harfî (“**يا**” (yâ)) ve münâdâdan (أَيُّهَا النَّبِيُّ) oluşan “**يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ**” (Ey Peygamber!) ifadesi bulunduğundan dolayı “**nida**” türü “**talebî inşâ**” cümlesidir. Cenâb-ı Hakk Peygamber Efendimize (S.A.V.) ismiyle hitap etmemiştir. Ya bu âyeti kerimede olduğu gibi “**يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ**” (Ey Peygamber) ya da “**يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ**” (Ey Rasûl) şeklinde hitap etmiştir. Diğer peygamberlere ise isimleriyle hitap etmiştir. İşte bu karineden de anlaşılacağı üzere burada nida, Peygamber efendimizin (S.A.V.) “**şanını yüceltmek**” ve “**makamını ifade etmek**” ile “**te’dîb**” gayesiyle bize Peygamber efendimize karşı edepli olmayı öğretmek için yapılmıştır.³¹⁶ Âyeti kerimede “**icâz-ı hazif**” kabilinden mûsned ve mûsned-i ileyh hazf olunmuştur. Münâdânın kullanılması, nida harfinin mahzûf olan “**أَدْعُو**” fiili ve fâilinin yerine getirilmesi bize hazfin bulunduğunu göstermektedir. Cenâb-ı Hakk’a bizden daha yakın olan Peygamber efendimiz uzak menzilesinde sayılarak nidâ edilmesi, hem Peygamber efendimizin aile hayatından örnekler vermek hem de hitabın bizlere olduğunun ifadesi içindir. Arkasından “**أَيُّ**” lafzı ile “**هَـ**” tenbîh harfinin getirilmesi,³¹⁷ lâm-ı ta’rifle marife olanı nida içindir. Eğer “**أَيُّهَا**” gelmezse “**النَّبِيُّ**” kelimesinin münâdâ olması mümkün olmaz. “**أَيُّهَا**” açıklayıcı

³¹⁵ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), *age.*, s. 420.

³¹⁶ Vehbe bin Mustafa ez-Zühaylî, *age.*, 21, s. 229.

³¹⁷ Münâdâ, muarraf bi’l-lâm (lâm ile marife) olduğu zaman nida harfî ile münâdânın arasına, fâsılasız iki marife alâmeti bir arada bulanması câiz olmadığından dolayı tenbîh harfî olan “**هَـ**” ile beraber “**أَيُّ**” lafzı getirilir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân bin Ömer bin Ebî Bekr bin Yûnus (İbnü’l Hâcib), *age.*, s. 24.)

bir sıfat olarak münâdânın yerine konulmuştur. İşte bütün bunlar Peygamber efendimiz nezdinde asıl muhatapların dikkatinin çekilmesi ve nida harfinin anlamının kuvvetlendirilmesi içindir. Cenâb-ı Hakk'ın, muhataplarına, bu şekilde çağrıda bulunurken gâyet etkili ve belâgatlı bir üslup kullanması, açıkladığı gerçeklerin önemli olduğunun altını çizmek ve bunların karşısındakiler tarafından fark edilerek gerekli iletiyi almalarını sağlamak içindir. Bu mâna müsned ve müsned-i ileyhin hazfedilip nida harfinin onun yerine getirilmesi ile olmaktadır. Eğer kalıp fiil cümlesi olarak kalsaydı bu mânayı ifade etmeyecekti.³¹⁸

Bu iki âyeti kerimenin ilkindeki “*إِنْ كُنْتُمْ تُرَدُّنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمِّيْعُكُنَّ وَأَسْرَحُكُنَّ*” (Eğer dünya dirliğini ve süsünü (refahını) istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim de, sizi güzellikle salıvereyim.) haberî isnad makûlü'l-kavldir (söylenmesi istenen sözdür.). “*إِنْ كُنْتُمْ تُرَدُّنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا*” kısmı mekûlü'l-kavlin şart kısmı “*فَتَعَالَيْنَ أُمِّيْعُكُنَّ وَأَسْرَحُكُنَّ*” kısmı ise şartın cezası ya da şartın cevabını oluşturur. “*فَتَعَالَيْنَ*” kelimesinin başındaki “ف” (fe) şartın cevabına gelen fe'dir. Burada mekûlü'l-kavl emri hazır olan “*قُلْ*” (söyle) fiilinin mef'ûlü bihidir. Her ne kadar cümlelerde asıl olan mamûl olmamak³¹⁹ olsa da eğer cümle ile lafzı murad olunursa mamûl olabilir. Mekûlü'l-kavl olan cümlelerde lafzı murad olunan cümlelerdendir. Dolayısıyla mamûldürler.

Bu iki âyeti kerimedeki “*إِنْ كُنْتُمْ تُرَدُّنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا - وَإِنْ كُنْتُمْ تُرَدُّنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالْأَخْرَةَ*” (Eğer dünya dirliğini ve süsünü (refahını) istiyorsanız) – (Eğer Allah'ı, Resûlünü ve ahiret yurdunu istiyorsanız) haber cümleleri arasında hem lafız hem de mâna açısından karşılaştırma ve yüzleştirme yapılmıştır.

Bu iki cümle arasında ard arda gelen mensur ifade çerçevesinde ikiye aşan, ikinin ikiye karşılaştırılması şeklinde (dört unsur arasında) karşılaştırma vardır. Önce birbiriyle muvafık yada muhalif kılınmak istenen (karşıtlık veya uygunluk münasebeti tarzında)

³¹⁸ Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh bin Ömer bin Muhammed el-Beyzâvî, *age.*, 1, s. 54.

³¹⁹ Bir mânası bulunup kelâmı bulunan lafızlar üç kısma ayrılır. 1. Asla mamûl olmayanlar, 2. Daima mamûl olanlar, 3. Kendisinde asıl olan mamûl olmamak ancak ikinci kısım yerinde vaki olduklarında mamûl olabilenler. Kendisinde asıl olan mamûl olmamak olanlar iki kısımdır. 1. Fiili mazi, 2. Cümle. Cümleler mamûl olmak açısından iki kısma ayrılırlar. 1. Müfred hükmünde olanlar, 2. Müfred hükmünde olmayanlar (beş yerin haricinde mamûl olmazlar). Müfred hükmünde olanlar da iki kısma ayrılır. 1. Kendisi ile lafzı murad olunan cümleler, 2. Kendisi ile masdar mânası murad olunan cümleler. Mekûlü'l-kavl cümlelerde lafzı murad olunan cümlelerdendir. Mekûlü'l-kavl olan cümleler nahiv alimlerinin çoğuna göre mef'ûlü bih'tirler. İbn-i Hâcib'e göre ise mef'ûlü mutlakı nev'idir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Takıyyüddin Mehmed olup Birgivî Mehmed Efendi, *age.*, s. 144-149.)

kelimeler zikredildikten sonra şartlarına riâyet ederek; muvafık olana muvafık olan, muhâlif olana da muhâlif olan karşılık getirilmiştir.

Bu haberî isnadlarda karşılaştırma, yirmisekizinci âyeti kerimede geçen “الْحَيٰوةُ” “وَإِنْ كُنْتُمْ تُرَدُّنَ - اللَّهُ وَرَسُولُهُ - وَالْأَرْجَى” ifadeleri öncülleri, “وَإِنْ كُنْتُمْ تُرَدُّنَ” ve “وَرِيَّتَهَا” “الدُّنْيَا” kelimeleri ise sâneviyyâtını (ikincillerini) oluşturmaktadır. Bunlar arasında muvafık unsurlar; her ikisindeki “إِنْ كُنْتُمْ تُرَدُّنَ” (istiyorsanız) cümleleri, karşıt unsurlar ise “الْحَيٰوةُ” “الدُّنْيَا” ve “وَرِيَّتَهَا” (dünya hayatının süsü-Allah ve Rasûlü) ifadeleridir. Bunların tamamı ise karşılaştırılan unsurları oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere muvafık olan, muvafık olana, muhâlif olan muhâlif olana karşılık getirilmiştir. Ayrıca sıraya da riâyet edilmiştir. Sadece Allah ve Rasûlü kelimeleri ahiret yurdu kelimesinden önce getirilmiştir. Dünya süsü ise dünya hayatından sonra getirilmiştir. Bunun sebebi ahiret yurdu, Allah ve Rasûlü’nü dilemekten sonra gelmesidir. Dünya hayatında ise bunun tam tersidir.

Kur’an-ı Kerimde bulunan her sanatın bir sebebi ve hikmeti ayrıca lafza yüklediği bir anlamı vardır. Bu âyetlerdeki karşılaştırma, insanlar arasında Peygamber efendimize (S.A.V.) yakın kimse olsa bile ona sıkıntı vermeme konusunda bir “teşvik”, O’nun hanımlarını iffet, takva ve güzel ahlakla “terbiye etmek”, dünya ve zinetleri karşısında Allah ve Rasûlü’nü “ta’zim” etmektir.³²⁰

﴿يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيَّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا﴾ (٣٠)

30. Ey Peygamber'in hanımları! İçinizden kim apaçık bir çirkinlik yaparsa onun cezası iki kat verilir. Bu Allah'a göre kolaydır.³²¹

﴿وَمَنْ يَفْعَلْ مِنْكُمْ صَالِحًا نُؤْتِهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا﴾ (٣١)³²²

31. İçinizden kim Allah'a ve Resûlüne itaat eder ve salih bir amel işlerse, ona mükafatını iki kat veririz. Biz ona bereketli bir rızık hazırlamışızdır.³²³

Buradaki âyetlerden 30. âyet “haber” ve “inşâ” cümleli âyetlerdendir. “Talebî inşâ” çeşitlerinden “nidâ” vardır. Haber cümlesi ise kısım olarak “ibtidâ-i haber” kısmından olup “övme” gayesi bulunmaktadır. 31. âyet ise sadece “haber” cümleli bir

³²⁰ Vehbe bin Mustafa ez-Zühaylî, age., s. 294.

³²¹ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 420.

³²² el-Ahzâb, 33/30, 31.

³²³ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 421.

âyettir. 30. âyetteki haber cümlesi kısım olarak “**ibtidâ-i haber**” kısmındandır. Kuruluş gayesi açısından ise “**nimet ve külfet arasındaki dengeyi tasavvura yöneltmek**” gayesi vardır. Ayrıca ilk âyette “**fasl**”, ikinci âyette ise “**vasl**” durumu vardır.

Bu âyetlerin birincisindeki “يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ” (Ey Peygamber'in hanımları! İçinizden kim apaçık bir çirkinlik yaparsa onun cezası iki kat verilir.) cümlesi “**inşâ**” cümlesidir. Burada inşâ cümlesi “**talebî inşâ**” çeşitlerinden “**nida**” kısmındandır. Burada “يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ” ifadesindeki “يَا” (ya) harfi, nida harfidir. “نِسَاءَ النَّبِيِّ” (Ey Peygamber'in hanımları!) ifadesi ise münâdâdır. Burada gerek birinci âyetteki “يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ” (Onun cezası iki kat verilir.) cümlesinden, gerekse ikinci âyetteki “تُؤْتِيهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا” (Ona mükafatını iki kat veririz. Biz ona bereketli bir rızık hazırlamışızdır.) cümlelerinden anlaşıldığı üzere hem cezanın hem de mükafatın iki misli verilmesinden Peygamber efendimizin hanımlarının meziyetleri ve örneklik vasıflarının olduğu anlaşılmaktadır. Nida harfi ve münâdâdan sonraki şart cümlesinde, şart ismi olarak “مَنْ” (men)³²⁴ kullanılması Peygamber efendimizin hanımlarının meziyetlerinin anlatılması ile muhataplarını “**nimet ve külfet arasındaki dengeyi tasavvura yöneltmek**” içindir. Birinci âyetteki şart cümlesi mübtedâ olmakla mahallen merfû'dur. İkinci âyette atıf yoluyla aynı i'rabta birinci âyetteki şart cümlesine ortak kılınmak istenmektedir. Yani nida Peygamber efendimizin hanımlarına olduğu için ikinci âyet birinci âyetteki nidadaki mânaya ortak edilmek istendiğinden vav ile birinci âyete “**vasl**” yapılmıştır. Bu âyetler arasında fasl yapılsaydı nimet-külfet arasında denge kurulmamış olurdu.

﴿يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَحْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ

وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا﴾³²⁵ (۳۲)

32. Ey Peygamber'in hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınıyorsanız (erkeklerle konuşurken) sözü yumuşak bir eda ile söylemeyin ki kalbinde hastalık (kötü niyet) olan kimse ümide kapılmasın. Güzel (ve doğru) söz söyleyin.³²⁶

³²⁴ “مَنْ” (men), şart ismi olarak kullanıldığı gibi istifhâm harfi olarakta kullanılabilir. İstifhâm harfi olarak kullanılırsa sadece tasavvur için kullanılır.

³²⁵ el-Ahzâb, 33/32.

³²⁶ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 421.

﴿وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا﴾³²⁷ (۳۳)

33. *Evlerinizde oturun. Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekatı verin. Allah'a ve Resülüne itaat edin. Ey Peygamberin ev halkı! Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.*³²⁸

﴿وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلَىٰ فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا﴾³²⁹ (۳۴)

34. *Siz evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın. Şüphesiz Allah en gizli şeyi bilendir, hakkıyla haberdardır.*³³⁰

Bu kısımdaki âyetler tahlil edildiğinde 32. âyet yalnız “**inşâ**” cümleli, 33 ve 34. âyetlerde ise hem “**haber**” cümlesi ve hem de “**inşâ**” cümlesi bulunduğu anlaşılmaktadır. 32. âyetteki inşâ cümleleri “**nidâ**” ve “**nehiy**” kısmından olup nidâ kısmında “**tezkîr (hatırlatma)**” veya “**ihtisas**” gayesi, nehiy kısmında ise “**tahzîr**” gayesi vardır. 33 ve 34. âyetteki haber cümlelerinde “**bildirme**” gayesi bulunup, kısım olarak “**talebî haber**” kısmındandır. 33. âyetteki inşâ cümleleri ise “**emir**” ve “**nehiy**” kısmından olup, emir cümlelerinde “**istidâme (sürdürmek)**” ve “**izdiyâd (artırmak)**” gayeleri, nehiy cümlelerinde ise “**irşâd**” gayesi vardır. Ayrıca 33. âyette “**itnâb**”, “**hazif**” ve “**kasr**” durumları vardır.

Otuzikinci ayetteki “يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ” (Ey Peygamber'in hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz.) cümlesi bu âyetin bir “**talebî inşâ**” cümlesi olduğunu bize göstermektedir. Baş tarafındaki “يَا” (ya) nida harfi bulunduğu için talebî inşânın “**nida**” kısmındandır. Burada nida “**tezkîr (hatırlatma)**” veya “**ihtisas**” anlamında kullanılmıştır. Yani Peygamber efendimizin hanımlarının meziyetleri ve örnek davranışlarının anlatıldığı yukardaki âyetlerden sonra bu şekilde buyrulması bu meziyeti onlara hatırlatmak için ya da Peygamber efendimizin hanımlarının özel olduklarını ifade etmek için kullanıldığı söylenebilir.

³²⁷ el-Ahzâb, 33/33.

³²⁸ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 421.

³²⁹ el-Ahzâb, 33/34.

³³⁰ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 421.

Otuzikinci âyeti kerimede inşâî isnadda “**nehiy**” kiplerinden nehiy fiil (nehyi hâzır ya da nehyi gaib) yani “لَا تَخْضَعْنَ” kullanılmıştır. “خَضَعَ-يَخْضَعُ”den nehyi hâzır’dır. Burada nehiy gerçek anlamının dışında “**tahzîr**” anlamında kullanılmıştır.

İkinci âyeti kerimede inşâî isnadın bir kısmını oluşturan “وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ” (Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın.) cümlesi, talebî inşânın “**nehiy**” kısmındandır. Bu cümle “وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجاً مِثْلَ تَبَرُّجِ النِّسَاءِ فِي أَيَّامِ الْجَاهِلِيَّةِ الْقَدِيمَةِ” takdirinde olup Peygamber efendimizin hanımlarının nehyedildiği davranış şekli, hazfolunan ve mef’ûlü mutlak-ı te’kîdî olan “تَبَرُّجاً” kelimesinden anlaşılacağı üzere islamiyetten önceki cahiliye devrindeki kadınların başörtülerini bağlamaksızın alelade atması, çene altlarını, kulaklarını ve gerdanlıklarını açmak sûretiyle vücudunun göğüs ve gerdan gibi yerlerini yabancı erkeklerin şehvetini gerektirecek şekilde cahiliye devrindeki kadınların göğüs ve gerdanlıklarını açmaları davranışıdır.

Burada hitap her ne kadar Peygamber efendimizin hanımlarına olsa da aslında bütün mü’min kadınlar bu hitabın içinde dahildir. Ancak Peygamber efendimizin (S.A.V.) hanımları şerefli, tertemiz, namuslu ve iffetli olmaları konusunda ümmeti Muhammed’in (S.A.V.) hanımlarına örnek teşkil ettikleri için hitap bu şekilde gelmiştir.³³¹

Yine bu âyeti kerimenin “إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً” (Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.) kısmında “إِنَّمَا” (innemâ) ile bir “**kasr-ı kalb**” durumu vardır. “إِنَّمَا” (innemâ)dan sonra gelen maksûr-u aleyhtir. Ondan sonra gelen ise maksûrdur. Burada maksûr-u aleyh “إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ” (Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.) kısmıdır. Maksûr ise “أَهْلَ الْبَيْتِ” (Ey Peygamberin ev halkı!) ifadesidir. Burada kasr cümlesinden önceki sözü yumuşak bir eda ile söylemek, evden dışarı çıkmamak, açılıp saçılmamak, namazı kılp, zekatı vermek gibi bir takım emir ve nehiylerden sonra kasr yapılan bu cümlelerin getirilmesi ancak Allah’ın ehl-i beyt nezdinde Müslümanlardan günah kirini gidermek ve onları tertemiz yapmak istemesini ifade etmek içindir.

Bu kasr cümlesinde Hz. Allah (C.C.), “الرِّجْسَ” (kirlilik) kelimesini günahlar için, “الطُّهُرُ” (temizlik) kelimesini de takva için müstear olarak kullanmıştır. Çünkü kirin elbiseyi ve bedeni kirlletmesi gibi isyankarın günahı da manen işleyenin benliğini,

³³¹ Vehbe bin Mustafa ez-Zühaylî, age., s. 13.

kişiliğini ve en önemlisi de kalbini kirletir. Temizlikte elbiseyi ve bedeni temizlediği gibi takva ve taatlarla birlikte kişinin benliği ve kalbi günahlardan korunmuş olarak pak ve saf olarak kalmaktadır. Burada “الطَّهَارَةُ” (temizlik) kelimesinin zikredilmesi, Hz. Allah’ın nehyettiği günahlardan nefret ettirme, emrettiği şeylere teşvik ve bu teşviki pekiştirmek içindir. Hz. Allah (C.C.) rics kelimesinin kullanıldığı günah, azab, necaset ve noksaklıkları ehli beytten giderip onların kalplerini iman nuruyla imar etmektedir.³³²

Ayrıca “لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ” (Allah sizden ancak günah kirini gidermek istiyor.) cümlesinde “أَهْلَ الْبَيْتِ” tamlamasında muzâfın i‘râbının mansub olması ihtisasa da münadaya da yorumlanmıştır. Bu da her iki halde de mûsnedin mahzûf olduğunu gösterir. Dolayısıyla burada mûsnedin hallerinden “**hazif**” vardır.³³³

İhtisas, genellikle cümledeki mütekellim ya da muhatap zamirinden sonra i‘râbı mansub bir ismin gelmesi ile olur. Zamirden sonra gelen bu isim zaminin açıklayıcısı mahiyetinde olduğundan orada ihtisastan söz edilir. İhtisas genellikle mütekellim zamirinden sonra bulunur. Ancak bazen de bu âyeti kerimedeki gibi muhatap zamirinden sonra da bulunabilir.³³⁴ İhtisasın bulunduğu yerlerde genellikle bir “أَخَصَّ” fiili ya da “أَغْنَى” fiili mahzûf olur. İşte burada “أَهْلَ الْبَيْتِ” tamlaması, “عَنْكُمْ” deki “كُمْ” muhatap zamirinden sonra, bu zamiri açıklama niteliğinde gelen i‘râbı mansub bir isimdir. Burada mûsned mahzûf “أَخَصَّ” fiili ya da “أَغْنَى” fiilidir.³³⁵ Buna göre takdiri “أَخَصَّ أَهْلَ الْبَيْتِ” ya da “أَغْنَى أَهْلَ الْبَيْتِ” (sizden, (yani) ehli beytten) şeklindedir. Yani “أَهْلَ الْبَيْتِ” tamlaması mahzûf “أَخَصَّ” fiili ya da “أَغْنَى” fiilinin mef’ûlüdür.³³⁶

Burada ikinci vecih “أَهْلَ الْبَيْتِ” tamlamasının, kendisinden harfî nida hazfedilen muzâf münâdâ olmasıdır.³³⁷ Fiil, kendisine delalet eden bir karine bulunduğu vakit bazı yerlerde vücben hazfedilir. Münâdâda fiilin vücben hazfedildiği dört yerden birisidir. Münâdâ kelimada mahzûf “أَدْعُو” fiilinin mef’ulü bihidir. Ayrıca “أَهْلَ الْبَيْتِ” gibi muzâf münâdâlar lafzan mef’ûliyyet üzere mensubdurlar.

Münâdâlarda karine bulunduğu vakit nida harfinin hazfi câiz olur.³³⁸ Burada mûsned olan mahzûf fiile delalet eden karine yine mahzûf “يَا” nida harfidir. Nida harfinin

³³² *age.*, s. 11.

³³³ Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed bin Yûsuf bin İbrâhim (Abdiddâim) el-Halebî, *ed-Dürri’l-maşûn fî ‘ulûmi’l-kitâbi’l-meknûn*, Dâru’l-Kalem, Dımaşk ts., 9, s. 123; Muhammed Emin el-Hererî, *age.*, 23, s. 44.

³³⁴ Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed bin Yûsuf bin İbrâhim (Abdiddâim) el-Halebî, *age.*, s. 123.

³³⁵ *age.*, s. 123.

³³⁶ Muhammed Emin el-Hererî, *age.*, 23, s. 44.

³³⁷ *age.*, s. 44.

³³⁸ *age.*, s. 27.

hazfolunduğuna karine ise bir önceki âyeti kerimenin başındaki “يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ” münâdâ ifadesindeki mezkûr “يَا” nida harfidir. Bu durumda mahzûf müsned “أَدْعُو” fiilidir. Buna göre takdiri “يَا أَهْلَ الْبَيْتِ” (Ey Peygamberin ev halkı! Allah sizden, ancak günah kirini gidermek istiyor.) olmalıdır.

Yine bu âyeti kerimelerdeki “وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ” (Namazı kılın, zekatı verin. Allah'a ve Resûlüne itaat edin.) kısmında “وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ” (Namazı kılın, zekatı verin.) cümlesi üzerine “وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ” (Allah'a ve Resûlüne itaat edin.) cümlesi “**vasl**” yapılarak vav ile atfedilmesinde Kur'an-ı Kerimdeki itnâb sanatı üslûblarından umumun husus üzerine atfı şekliyle “**itnâb**” sanatı vardır.³³⁹ Allah (C.C.) ve Rasûlü'ne itaat, bütün emir ve yasakları kapsayan umumî bir ifadedir.³⁴⁰

Umumun husus üzerine atfı şekliyle yapılan itnâblarda bu atfın ve itnâbın sebebi özel olanların önemine ve üstünlüğüne dikkat çekilmesi içindir.³⁴¹ Bu âyette de Hz. Allah (C.C.), önemi, değeri ve büyük sonuçları sebebiyle ve buna dikkat çekmek için bu iki özel ibadeti yani namaz ve zekat ibadetini özellikle zikretti. Bedenî ve malî taatin temel iki unsuru ve direği olan bu iki ibadetten namaz, gönül temizliği, mü'minin mi'râcî ve dinimizin direğidir. Zekat ise tabiri caizse mal ve canın sigortası, mal temizliği ve sosyal adaletin temsilcisidir.³⁴²

Otuzüçüncü âyeti kerimede inşâî isnadda emir kiplerinden emir fiil (emri hâzır) yani “ أَطَاعَ ، أَتَى ، أَطَاعَ ” kullanılmıştır. “ أَقَامَ – أَتَى ، أَطَاعَ ” den Emri Hazır'dır. “**istidâme (sürdürmek)**” ve “**izdiyâd (artırmak)**” mânaları vardır. Yine bu âyeti kerimede inşâî isnadda nehiy kiplerinden nehiy fiil (nehyi hâzır ya da nehyi gaib) yani “ لَا تَبْرُجَنَّ ” kullanılmıştır. “ تَبَرَّجَ – تَبَرَّجَ ” den nehyi hâzır'dır. “**irşâd**” anlamı vardır. Otuzdördüncü âyeti kerimede inşâî isnadda emir kiplerinden emir fiil (emri hâzır) yani “ أَذْكُرَنَّ ” kullanılmıştır. “ أَذْكُرَنَّ ” den emri hâzır'dır. “**istidâme (sürdürmek)**” anlamı vardır.

2.5. 35-40. ÂYETLERİN TAHLİLİ

Bu âyetlerde ahiret sevabı hususunda erkeklerle kadınlar arasındaki eşitlik, aynı zamanda müslümanlarda da bulunması istenen on özelliğe işaret edildikten sonra, Zeyd

³³⁹ Muhammed Ali es-Sabûnî, *age.*, s. 482; Vehbe bin Mustafa ez-Zühaylî, *age.*, 22, s. 17-22.

³⁴⁰ Muhammed Ali es-Sabûnî, *age.*, s. 482.

³⁴¹ Ali Bulut, *agm.*, s. 190.

³⁴² Vehbe bin Mustafa ez-Zühaylî, *age.*, 22, s. 17-22.

bin Hârise ve Rasûlullah'ın (S.A.V.) Hz. Zeyneb ile evlenmesi olayı ve bu evlilikten elde edilen sonuçlar anlatılmaktadır.

﴿ إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴾³⁴³

35. Şüphesiz müslüman erkeklerle müslüman kadınlar, mü'min erkeklerle mü'min kadınlar, itaatkar erkeklerle itaatkar kadınlar, doğru erkeklerle doğru kadınlar, sabreden erkeklerle sabreden kadınlar, Allah'a derinden saygı duyan erkekler, Allah'a derinden saygı duyan kadınlar, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar, namuslarını koruyan erkeklerle namuslarını koruyan kadınlar, Allah'ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar var ya, işte onlar için Allah bağışlanma ve büyük bir mükafat hazırlamıştır.³⁴⁴

Bu âyet tahlil edildiğinde âyetin “**haber**” cümleli bir âyet olduğu anlaşılmaktadır. Burada aslî haber cümlesi “**inkârî haber**” kısmındandır. Fer'î haber cümlesi ise “**ibtidâ-î haber**” kısmındandır. Bütün olarak bu haber cümlelerinde “**vaad**” gayesi vardır. Ayrıca bu âyeti kerimede “**fasl**”, “**hazif**” ve “**icâz**” durumları vardır.

Bazı şeyler muhatabın aklî melekese ve hayal gücüne bırakılarak anlam zenginliği kazandırılan bir haberî isnaddan oluşan bu âyeti kerimede, sayılan hasletlere sahip olarak taat üzere olan erkek ve kadınlara “**vaad**” edilen mağfiret ve ahiretteki sevabla ilgili birtakım bilgilerin haberleri verilmektedir. Âyeti kerimenin anlam zenginliği kazanmasını sağlayan hususlardan bir tanesi âyetin “ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ ” (Namuslarını koruyan erkeklerle namuslarını koruyan kadınlar, Allah'ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar var ya, işte onlar için Allah bağışlanma ve büyük bir mükafat hazırlamıştır.) kısmında Meâni ilmi durumlarından “**icâz-ı hazif**” durumunun bulunmasıdır.³⁴⁵

Burada “فُرُوجَهُمْ” ifadesindeki birinci mef'ûl olan “فُرُوجَهُمْ” kelimesinin delalet etmesi ve sadece bu kelimeyle iktifa olunmasından dolayı “وَالْحَافِظَاتِ” kelimesinin mef'ûlü olan “فُرُوجَهُنَّ” kelimesi hazfedilmiştir. Yine aynı şekilde “وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ”

³⁴³ el-Ahzâb, 33/35.

³⁴⁴ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 421.

³⁴⁵ Muhammed Ali es-Sabûnî, age., s. 482.

ifadesindeki birinci mef'ûl olan “الله” lafzı delalet ettiğinden ve sadece bu kelimeyle iktifa olunduğundan dolayı “وَالذَّاكِرَاتِ” kelimesinin mef'ûlü olan “الله” lafzı hazfedilmiştir.³⁴⁶

Buradaki iki mef'ûlün hazfi olayında, kendileri bulunmadan da anlamın tamam olduğu kelimelerin hazfedilmesi yoluyla sağlanan bir “**icâz**” vardır. Bu nevi hazfe Meânî ilminde “**ihtizâl**” da denir. Yukarda ifade ettiğimiz gibi burada hazfin bulunduğu ve hangi kelimenin hazfolunduğuna karine birinci mef'ûllerdir. Burada dikkati asıl anlatılmak istenen konuya yani taat üzere olan ve bu hasletlere sahip olan erkek ve kadınlara vaad edilen mağfiret ve ahiretteki sevaba yönlendirmek, bilinebilecek ve tahmin edilebilecek hususları zikrederek âyetin lafzını uzatmamak, karîneye dayanarak terkedilen şeyleri muhatabın düşünce ve hayal gücüne bırakarak anlam zenginliği kazanmak gibi sebeplerle bu tür bir hazfe başvurulmuştur.³⁴⁷

﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ

ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا﴾³⁴⁸ (٣٦)

36. Allah ve Resûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mü'min erkek ve hiçbir mü'min kadın için kendi işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur. Kim Allah'a ve Resûlüne karşı gelirse şüphesiz ki o apaçık bir şekilde sapmıştır.³⁴⁹

Âyet tahlil edildiğinde âyetin sadece “**haber**” cümleli bir âyet olduğu anlaşılır. Haber cümlesi kısımlarından “**talebî haber**” kısmındandır. Haber cümlelerinde kuruluş gayesi açısından ise “**teşrî**”, “**imâ**” ve “**tahzîr**” gayeleri vardır. Ayrıca bu âyette “**vasl**”, “**kelâmın müktezâ-i zâhirin dışına çıkması**” ve “**itnâb**” durumları vardır.

Bir önceki âyette Müslüman erkek ve kadınlar hakkında on tane sıfattan bahsedilince onu bazı Müslümanlarla ilgili meselelerden bahseden âyet takip etti. İşte bu alakadan dolayı bu âyet ile bir önceki âyet arasında “**kemâl-i ittisâl**” bulunduğundan dolayı vav ile “**vasl**” yapıldı.³⁵⁰

Âyeti kerimedeki cümleyi fiiliyyeden oluşan “وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ” (Allah ve Resûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri

³⁴⁶ Ebü's-Saâdât Ziyâuddîn Hibetullah bin Alî bin Muhammed bin Hazma el-Hâşimî el-Alevî el-Hasenî el-Bağdâdî İbnü's-şecerî, *el-Emâlî İbnü's-şecerî*, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1991, 2, s. 66; Ebü Abdillâh Muhammed bin Ahmed bin Ebî Bekr bin Ferh el-Kurtubî, *age.*, 14, s. 185.

³⁴⁷ Vehbe bin Mustafa ez-Zühaylî, *age.*, 22, s. 17.

³⁴⁸ el-Ahzâb, 33/36.

³⁴⁹ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), *age.*, s. 422.

³⁵⁰ Ebu Hayyân Muhammed bin Yusuf bin Ali bin Yusuf bin Hayyân Esîru'd-din el-Endelüsî, *age.*, 8, s. 480-481; Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, 22, s. 26.

zaman, hiçbir mü'min erkek ve hiçbir mü'min kadın için kendi işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur.) bu haber cümlesinde “teşrî‘ (hüküm koyma)” gayesi vardır. Bu âyeti kerime Allah ve Rasûlunun emirlerinin vücûb ifade ettiğine delâlet etmektedir. Çünkü Allah ve Rasûlunun emirlerinde tercih hakkı bu âyet ile nefyedildi. Vücûb ifade etmeseydi terk etmekle yapmak arasında serbest bırakılırdık. Halbuki âyet bunu nefyetti.³⁵¹ Bu haber cümlesinde müsned “وَمَا كَانَ” fiilidir. Nefiden sonra gelen “كَانَ” fiili burada “مَا صَحَّ” ya da “مَا سَتَقَامَ” mânasına tam fiildir. “لِْمُؤْمِنِ” fiilin müteallikı olan câr ve mecrûrdur. “وَلَا مُؤْمِنَةٍ” vav atıf harfî, lâ nefiyî te’kit için gelen zâid harftir. “مُؤْمِنَةٍ” matuftur. Burada “كَانَ” fiilinin nefiden sonra gelmesi hükmün yokluğu üzerine delâleti kuvvetlendirmek içindir. Ayrıca fiilin müteallıkları nefiden sonra geldiği için bütün Müslüman erkek ve Müslüman kadınları içine alarak umûmilik ifade eder. Bundan dolayı “أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخَيْرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ” cümlesinde kendilerine raci olan zamir müfret gelmesi gerekirken cemi sîgasıyla “هُمْ” şeklinde geldi. Bu da bu cümlede zamirler arasında “kelâmın müktezâ-i zâhirin dışına çıkması” durumu olduğunu gösterir.³⁵²

Yine âyeti kerimedeki “وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا” haber cümlesinde “kelâmın müktezâ-i zâhirin dışına çıkması” durumu vardır. Bu cümlede fiilin müteallikı olan mef’ûl, zamir olarak getirilmesi gerekirken Rasûlullah’a itaatin Allah’a itaat olduğuna işaret için zamir yerine isim olarak yani “الله” lafza-i celâli getirilmiştir. Ayrıca bu cümle önceki haber cümlesinin mânasını te’kit ettiğinden dolayı önceki haber cümlesinden “tez’yîl” yoluyla “itnâb” yapılmıştır. Burada itnâb, Allah ve Rasûlüne muhalefete karşı uyarmayı genelleştirmek için yapılmıştır. Bunlardan da anlaşıldığı üzere ayrıca bu haber cümlesinde “tahzîr (uyarma)” gayesi bulunmaktadır.³⁵³

﴿وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا﴾ (٣٧)³⁵⁴

37. Hani sen Allah'ın kendisine nimet verdiği, senin de (azat etmek sûretiyle) iyilikte bulunduğun kimseye, "Eşini nikahında tut (onu boşama) ve Allah'tan sakın" diyordun.

³⁵¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahikâmü'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut 1984, 5, s. 230; Ebû'l-Hasen Şemsü'lislâm İmâdüddîn Alî b. Muhammed b. Alî el-Herrâsî et-Taberî Kiyâ el-Herrâsî, *Ahikâmü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1984, 4, s. 347.

³⁵² Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, 22, s. 26-28.

³⁵³ *age.*, 22, s. 26-28.

³⁵⁴ el-Ahzâb, 33/37.

*İçinde, Allah'ın ortaya çıkaracağı bir şeyi gizliyor ve insanlardan çekiniyordun. Oysa kendisinden çekinmene Allah daha layıktı. Zeyd eşinden yana isteğini yerine getirince (eşini boşayınca), onu seninle evlendirdik ki, eşlerinden yana isteklerini yerine getirdiklerinde (onları boşadıklarında), evlatlıklarının eşleriyle evlenmeleri konusunda mü'minlere bir zorluk olmasın. Allah'ın emri mutlaka yerine getirilmiştir.*³⁵⁵

Âyet tahlil edildiğinde âyette hem **“haber”** hem de **“inşâ”** cümlelerinin varlığından söz etmek mümkündür. Haber cümlelerinde hem **“ibtidâ-i haber”**, hem de **“talebî haber”** cümlelerine rastlamak mümkündür. Genel olarak bu haber cümlelerinde **“tasvîr”**, **“tenzîh”**, **“teşcî”**, **“tahkîr”**, **“ta’lim”**, **“tenvîh”** ve **“teşrî”** gayeleri bulunmaktadır. İnşâ cümlelerinde ise **“tezki”** gayesiyle gelen **“emir”** cümleleri bulunmaktadır. Ayrıca âyette **“vasl”**, **“icâz”**, **“hazif”**, **“fîlin mütealliklarının halleri”**, **“müsned ve müsned-i ileyhî halleri”**, **“itnâb”**, **“takdim-tehir”** ve **“kelâmın muktezâ-i zâhîrin dışına çıkması”** durumları da vardır.³⁵⁶

Bir önceki âyet bazı Müslüman erkek ve kadınlarla (Zeyd bin Harise ve Zeynep binti Cahş) ilgili meseleler üzerine nâzil olan bir âyettir. Şöyle ki Peygamber Efendimiz Zeyd bin Harise’yi çok severdi onu halasının kızı Zeynep’le evlendirmeyi isteyince asil bir aileden gelen Zeynep binti Cahş bir köle ile evlenmeyi istememiş, ancak bu yönde vahiy (otuzaltıncı âyet) gelince onunla evlenmişti. Zeyd bin Harise’ye bir türlü ısınamamış her seferinde asâletiyle övünmüştür. Her ne kadar Zeyd bin Harise Rasûlullah’ın sözünü dinleyip bir süre sabrettiyse de sonunda Allah’ın Rasûlune gidip ayrılmak istediğini söylemiş. Rasûlullah ayrılmasını uygun bulduysa da bunu yüzüne karşı söyleyemedi. Sadece “eşini yanında tut” dedi. Peygamber Efendimiz Zeyneb’in sonradan kendine zevce olacağını bildiği halde münafıkların iftiralarına maruz kalmamak için söyleyememişti. İşte bu hadise kendisine hatırlatılmak suretiyle önceki âyetle arasında **“kemâl-i ittisâl”** bulunduğundan dolayı atıfla **“vasl”** yapılarak **“وَإِذْ تَقُولُ”** diye bu âyet nazil oldu.³⁵⁷

³⁵⁵ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), *age.*, s. 422.

³⁵⁶ Ebu Hayyân Muhammed bin Yusuf bin Ali bin Yusuf bin Hayyân Esîru’d-din el-Endelüsî, *age.*, 8, s. 481-485; Ebüssuûd el-Imâdî Muhammed bin Muhammed bin Mustafa, *age.*, 7, s. 104-105; Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd bin Abdillâh bin Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *age.*, 11, s. 203-207; Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, 22, s. 29-40.

³⁵⁷ Mahmud bin Abdirrahman es-Sâfi, *age.*, 22, s. 163-166; Muhiddin bin Ahmet Mustafa Dervîş, *age.*, 8, s. 17.

وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِيهِ “ (Hani sen Allah'ın kendisine nimet verdiği, senin de (azat etmek sûretiyle) iyilikte bulunduğu kimseye, "Eşini nikahında tut (onu boşama) ve Allah'tan sakın" diyordun. İçinde, Allah'ın ortaya çıkaracağı bir şeyi gizliyor ve insanlardan çekiniyordun. Oysa kendisinden çekinmene Allah daha layıktı.) kısmındaki “وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ” cümlesi aslında **“inşâî emir”** cümlesidir. Cümlelerin başındaki “إِذْ” mahzûf “أَذْكَرُ” fiilinin mef’ûlü fihidir. Burada emir fiilinin hazfi ile **“îcâz-ı hazif”** vardır. Burada emir gerçek anlamında kullanılmayı tezekkür (hatırlama) anlamındadır. Bu inşâ cümlesinin gayesi ise **“tezkîr (hatırlatma)”**dir. Bu cümlede kavil maddesini “وَإِذْ تَقُولُ” şeklinde muzârî sîgasıyla getirmek, söylenen sözün şeklini ve tekrar ettiğini ifade etmek içindir. Bu da Peygamber efendimizin Zeyd bin Hârîse’ye "Eşini nikahında tut (onu boşama) ve Allah'tan sakın" derken ki hissini **“tasvîr (tanımlama)”** içindir.

Âyetteki “لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ” cümleyi fiiliyyesi **“ibtidâ-î haber”** cümlesidir. Bu cümlelerin müsnedi ismi mevsûl ve sılasından oluşan “الَّذِي أَنْعَمَ” ifadesidir. Müsned-i ileyh ise “اللَّهُ” lafza-i celâlidir. Burada Zeyd bin Hârîse’den ismi mevsûl ile bahsetmek “وَإِذْ تَقُولُ” cümlesindeki **“fiilin mütealliklarından cârın mecrûru”** olan “و” zamiri işaret ettiğinden dolayıdır. Bunun sebebi Rasûlullah Efendimizin Zeyd bin Hârîse’ye olan sadakatini hanımını boşamaya teşvik etmek için kullanmaktan O’nu **“tenzîh”** etmek içindir.

Âyetin devamındaki “أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ” ve “وَاتَّقِ اللَّهَ” cümleleri cümleyi fiiliyyeden oluşan **“inşâ”** cümleleri **“emir”** cümleleridir. Birinci cümlede fiilin müteallık olan “عَلَيْكَ” zarfının gelmesi **“itnâb”** olur. Gelme sebebi ise müsnedin mânasını te’kit içindir.³⁵⁸

Âyetteki “وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ” haber cümlesi, cümleyi fiiliyyedir. Bu cümlelerin müsnedi “تُخْفِي” fiilidir. Müsned-i ileyhi ise bu fiilin fâili olan gizli “أَنْتَ” zamiridir. Bu cümlede müsnedin fiili muzârî sîgasıyla gelmesi Rasûlullah Efendimizin Allah’ın bildiğini insanlara söylemeyip sürekli içinde sakladığına işaret içindir. Saklıyordu çünkü bu Allah ile kendi arasında bir sırdı. İnsanlara tebliğ etmesi de gerekmiyordu. Yine bu cümledeki fiilin müteallık olan “فِي نَفْسِكَ” câr ve mecrûrunun³⁵⁹ kelâmında zikredilmesi

³⁵⁸ Muhammed Emin el-Herîfî, *age.*, s. 27-32.

³⁵⁹ Mahmud bin Abdîrrahman es-Sâfî, *age.*, 22, s. 163-166; Muhiddin bin Ahmet Mustafa Dervîş, *age.*, 8, s. 17.

“ma‘nevî te’kit” kabilinden “itnâb” olur. Çünkü kelâmda geçen gizleme işi insanın içinde olan bir iş. Tekrar “فِي نَفْسِكَ” buyrulması o işin yapıldığı uzvu gösterdiği için ma‘nevî te’kit olur. Yine bu cümlede fiilin mef’ûlü olan “مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ” isim cümlesinde “müsned-i ileyhin müsned üzerine takdimi” vardır. Müsned “مُبْدِيهِ” kelimesidir. Müsned-i ileyh ise “اللَّهُ” lafza-i celâlidir. Bu takdimin sebebi müsnedin müsned-i ileyhe raci zamire muzâf olduğu için kelâmın zâhiri bunu icab ettirdiğinden dolayıdır.

Âyeti kerimedeki “وَتَخَشَى النَّاسَ” fiil cümlesi, haber cümlesidir. Cümlenin müsnedi “تَخَشَى” fiilidir. Müsned-i ileyhi gizli “أَنْتَ” zamiridir. “النَّاسَ” kelimesi ise fiilin mteallıkı yani mef’ûlü bir sarihidir. “النَّاسَ” kelimesindeki “ال” takısı ahd içindir. Yani bu insanlar ile münafıkların kasdolunduğunun anlaşılması içindir. Bu haber cümlesinde Rasûlullah efendimiz hakkında “teşcî”, düşmanları hakkında “tahkir” gayesi vardır.

“وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشِيَهُ” bu isim ve haber cümlesi cümle-i i‘tiraziyye yoluyla “itnâb” olur. Bu itnâbın sebebi Rasûlullah’ın insanlardan korkmayı umurmamadığını te’kit etmektir. Bu haber cümlesi kendisinde bir tane te’kit unsuru bulunduğundan “talebî haber” cümlesidir. Bu cümle ile Rasûlullah’ın ancak Allah’ın razı olduğu amelleri yapacağını “ta‘lim (bildirme)” gayesi vardır.

Âyeti kerimenin diğer geri kalan “فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَىٰ” (Zeyd eşinden yana isteğini yerine getirince (eşini boşayınca), onu seninle evlendirdik ki, eşlerinden yana isteklerini yerine getirdiklerinde (onları boşadıklarında), evlatlıklarının eşleriyle evlenmeleri konusunda mü'minlere bir zorluk olmasın. Allah'ın emri mutlaka yerine getirilmiştir.) kısmı âyetin öncesi için bir tafsil kabilindendir. Buradaki “فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا” cümleyi fiiliyyesi “ibtidâ-i haber” cümlesidir. Cümlenin müsnedi “فَلَمَّا قَضَىٰ” fiilidir. Müsned-i ileyhi ise “زَيْدٌ” kelmesidir. “مِنْهَا وَطَرًا” ifadesi ise fiilin müteallıkıdır. Burada “izhâr fi makami'l-izmâr” şeklinde “kelâmın muktezâ-i zâhirin dışına çıkması durumu” vardır. Çünkü burada muktezâ-i kelâm müsnedin zamir gelmesini gerektirirken, müsned ismi zâhir olarak gelmiştir. Bunun sebebi Zeyd bin Hârise'yi “tenvîh (övmek)” içindir. Bu sebeple bu haber cümlesinde “tenvîh” gayesi vardır da diyebiliriz.³⁶⁰

³⁶⁰ Ebu Hayyân Muhammed bin Yusuf bin Ali bin Yusuf bin Hayyân Esîru'd-din el-Endelüsî, *age.*, 8, s. 481-485; Ebüssuûd el-Imâdî Muhammed bin Muhammed bin Mustafa, *age.*, 7, s. 104-105; Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd bin Abdillâh bin Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *age.*, 11, s. 203-207; Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, 22, s. 29-40.

Yine âyetin bu kısmındaki “رَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا” cümleyi fiiliyyesi kenisinde bir tane te’kit unsuru bulunduğundan dolayı “**talebî haber**” cümlesidir. Te’kit unsuru “لِكَيْ” derken “كَيْ” ile “لِ” (lam)ın bir arada bulunmasıdır. Bu cümlede “**teşri’ (hüküm koymak)**” gayesi vardır. Bu haber cümlesi Rasûlullah Efendimizin bu izdivâcî ile evlatlıklarının boşamış olduğu eşleriyle evlenilmesinin helal olduğunu göstermek için gelmiştir. Aynı zamanda bu haber cümlesi şer’î hükümlerde asıl olanın Rasûlullah ile ümmetinin eşit olması olduğuna delalet etmektedir.

Âyetin sonundaki “وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا” cümlesi “رَوَّجْنَاكَهَا” cümlesinin mânasını te’kit etmekle ondan “**tez’yîl**” kabilinden “**itnâb**” olur. Ayrıca bu haber cümlesinde de yine “**teşri’**” gayesi vardır. Hatta kendinde şer’î bir hüküm bulunan emir mânasındadır.

﴿ مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ لَهُ سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ فَعْدًا مَقْدُورًا ﴾ (٣٨)³⁶¹

38. Allah'ın, kendisine farz kıldığı şeyleri yerine getirmesi konusunda peygambere bir darlık yoktur. Daha önce gelip geçen peygamberler hakkında da Allah'ın kanunu böyledir. Allah'ın emri kesinleşmiş bir hükümdür.³⁶²

Âyet tahlil edildiğinde âyette sadece “**haber**” cümlesi bulunduğu görülmektedir. Bu haber cümleleri “**ibtidâ-i haber**” ve “**inkârî haber**” kısımlarındandır. Genel olarak bu haber cümleleri “**tekzîb**”, “**ibâha**”, “**i’lâm**” ve “**takrîr**” gayeleriyle gelen haber cümleleridir. Ayrıca âyette “**fasl**”, “**filin mütealliklarının halleri**”, “**müsned ve müsned-i ileyhin halleri**”, “**takdim-tehir**” ve “**itnâb**” durumları da vardır.

Bu âyet bir önceki âyetteki Râsûlullah Efendimizin evlatlıkların boşamış olduğu eşleriyle evlenilmesinin helal olması hususunda ümmetine müsâvî olduğu hususunu beyan ettiğinden “**kemâl-i ittisâl**” sebebiyle aralarında “**fasl**” durumu vardır.³⁶³

Bu âyeti kerimedeki “مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ لَهُ” (Allah'ın, kendisine farz kıldığı şeyleri yerine getirmesi konusunda peygambere bir darlık yoktur.) cümleyi fiiliyyesi “**inkârî haber**” cümlesi olur. “مَا” nefî edâtı, “كَانَ” nakıs fiil, “عَلَى النَّبِيِّ” nakıs fiilin mukaddem haberi, “مِنْ حَرَجٍ” nakıs fiilin muahhar ismi, “فِيمَا” ismi mevsûl aynı

³⁶¹ el-Ahzâb, 33/38.

³⁶² Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), *age.*, s. 422.

³⁶³ Ebü’s-Senâ Şihâbüddin Mahmûd bin Abdillâh bin Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *age.*, 11, s. 206; Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, 22, s. 41; Mahmud bin Abdirrahman es-Sâfî, *age.*, 22, s. 167; Muhiddin bin Ahmet Mustafa Derviş, *age.*, 8, s. 26; Muhammed Emin el-Hererî, *age.*, s. 32.

zamanda nakıs fiilin isminin sıfatı, “فَرَضَ اللَّهُ لَهُ” cümlesi ismi mevsûlün sılasıdır. Bu cümlede “مَنْ حَرَجَ” derken “مَنْ”, nefiden sonra bulunan zâid harfî cerdir. Burada te’kit unsuru olur.³⁶⁴ Burada ikinci te’kit unsuru ise nakıs fiilin haberinin ismi üzerine takdimi unsurudur. Bu haber cümlesi münafıkların Peygamber Efendimiz hakkında “oğlunun eşiyle evlendi” sözlerini yalanlama için bir başlangıç olduğundan dolayı bu haber cümlesinde “**tekzîb**” gayesi vardır. Yine burada nakıs fiilin isminin müteallkı olan “فِيمَا” cümlesindeki “فَرَضَ” fiili “لَ” ile müteaddî olduğu zaman “أَذِنَ” anlamına geldiği için bu cümle “إِذْ أَذِنَهُ بِفَعْلِهِ” (Nikahlanmasına izin verdi.) şeklinde takdir edilir.³⁶⁵

Âyeti kerimedeki “سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ” (Daha önce gelip geçen peygamberler hakkında da Allah’ın kanunu böyledir.) cümleyi fiiliyyesi “**ibtidâ-i haber**” cümlesidir. “سُنَّةَ اللَّهِ” önceki cümleyi te’kit eden mahzûf fiilin müteallıklarından mef’ûlû mutlak-ı te’kitî olmakla mansubtur. Buna göre bu cümlelerin takdiri “سَنَّ اللَّهُ سُنَّتَهُ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ” şeklinde olur. O zaman “سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ” cümlesinin mânası; “Hz. Muhammed (S.A.V.) kendisinden önceki peygamberlere Allah’ın mübah kıldıklarına uygun olarak kendinden önceki peygamberlerin sünnetine tabi kılınmıştır.” şeklinde olur. Bu haber cümlesi önceki peygamberlerdeki durumun da aynı olduğunu ifade etmekle kendisinden önceki cümleden “**te’kit**” veya “**i’tirâziyye**” olmakla “**itnâb**” olur. Bu haber cümlesinde “**ibâha**” ve “**i’lâm (bildirme)**” gayesi vardır.³⁶⁶

Yine bu âyetteki “وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَقْدُورًا” (Allah’ın emri kesinleşmiş bir hükümdür.) cümleyi fiiliyyesi “**talebî haber**” cümlesidir. “وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ” nakıs fiil ve ismi, “قَدَرًا” nakıs fiilin haberi, “مَقْدُورًا” nakıs fiilin haberinin sıfatı lazımesidir. Te’kit için gelmiştir. Bu cümledeki te’kit unsuru budur.³⁶⁷ Bu haber cümlesi eğer sonraki âyetteki “الَّذِينَ يُبْلِغُونَ” cümlesi, “الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ” cümlesinden sıfat olursa sıfatla mevsuf arasında te’kit için gelip “**i’tirâziyye**” yoluyla ya da bir önceki cümleden “**tez’yîl**” yoluyla “**itnâb**” olur. Bu haber

³⁶⁴ Muhiddin bin Ahmet Mustafa Dervîş, *age.*, 8, s. 26.

³⁶⁵ Muhammed et-Tâhîr bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhîr et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, 22, s. 40.

³⁶⁶ Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd bin Abdillâh bin Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *age.*, 11, s. 206; Muhammed et-Tâhîr bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhîr et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, 22, s. 41; Mahmud bin Abdîrrahman es-Sâfî, *age.*, 22, s. 167; Muhiddin bin Ahmet Mustafa Dervîş, *age.*, 8, s. 26; Muhammed Emin el-Herîfî, *age.*, s. 32.

³⁶⁷ Muhiddin bin Ahmet Mustafa Dervîş, *age.*, 8, s. 26;

cümlesi bir önceki cümlelerin mânasını “**takrîr**” gayesiyle getirilmiş bir haber cümlesidir.³⁶⁸

﴿الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللَّهِ وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا﴾ (39)³⁶⁹

39. Daha önce gelip geçen o peygamberler, Allah'ın vahiylerini tebliğ eden, Allah'tan korkan, başka hiç kimseden korkmayan kimselerdir. Allah hesap görücü olarak yeter.³⁷⁰

Âyet tahlil edildiğinde âyette sadece “**haber**” cümlesi bulunduğu görülmektedir. Bu haber cümleleri “**talebî haber**” kısmındadırlar. Genel olarak bu haber cümleleri “**medh (övme)**”, “**ta‘riz**” ve “**irşâd**” gayeleriyle gelen haber cümleleridir. Ayrıca âyette “**fasl**”, “**fiilin mütealliklarının halleri**”, “**müsned ve müsned-i ileyhin halleri**”, “**kelâmın muktezâ-i zahirin dışına çıkması**”, “**kasr**” ve “**itnâb**” durumları da vardır.

Bu âyetin baş tarafındaki “الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللَّهِ وَيَخْشَوْنَهُ” cümlesindeki ismi mevsûl olan “الَّذِينَ” hakkında genellikle üç görüş üzerinde durulmaktadır. Birincisi ismi mevsûlün bir önceki âyetteki “فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلٍ” cümlesindeki ismi mevsûl olan “الَّذِينَ”den sıfat olması, ikincisi hazfolunan mübtedânın (هُم) haberi olması, üçüncüsü hazfolunan “أمدح” fiilinin mef‘ûlü bihi olması durumu. Bu âyetin üç şekilde de önceki âyet ile arasında “**kemâl-i ittisâl**” bulunmasından dolayı “**fasl**” yapılarak getirilmiştir. Bu cümle ismiyye olan haber cümlesi kendisinde isim cümlesi olmasının haricinde te‘kit edâtı bulunmadığından dolayı “**talebî haber**” kısmındandır. Bu haber cümlesinde fiilden, fiilin müteallikı olan “رِسَالَاتِ اللَّهِ” ifadesinden ve atfolunan “وَيَخْشَوْنَهُ” cümlesinden anlaşıldığı üzere bu haber cümlesinde “**medh (övme)**” gayesi bulunmaktadır. Çünkü Hz. Allah o nebileri kemâl sıfatlar ve takva ile ihlasla kendisine ibadet etmekle ve risaletin tebliği ile onları vasıflandırıyor.³⁷¹

Âyeti kerimedeki “وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ” cümleyi fiiliyyesinde “**kasr-ı hakîkî**” vardır. Burada nefî edâtı olan “لَا” ve istisnâ edâtı olan “إِلَّا” ile kasr vardır. Maksûr-u aleyh istisnâ edatından sonra gelen “اللَّهُ” lafza-i celâlidir. Maksûr, başkasına nisbet edilmesi mümkün olmayıp sadece maksûr-u aleyhe nisbet edildiği için kasr-ı hakîkî olur. Ancak

³⁶⁸ Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd bin Abdillâh bin Mahmûd el-Hüseyînî el-Âlûsî, *age.*, 11, s. 207; Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *age.*, 22, s. 41; Mahmud bin Abdirrahman es-Sâfî, *age.*, 22, s. 167; Muhiddin bin Ahmet Mustafa Dervîş, *age.*, 8, s. 26; Muhammed Emin el-Hererî, *age.*, s. 33.

³⁶⁹ el-Ahzâb, 33/39.

³⁷⁰ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), *age.*, s. 422.

³⁷¹ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ’, *age.*, 2, s. 344; Ebü’l-Kâsım Mahmûd bin Ömer bin Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *age.*, 3, s. 543; Muhammed Emin el-Hererî, *age.*, s. 33.

burada “وَيَخْشَوْنَهُ” ifadesinden sonra korkunun tekrar Allah’a kasredilmesinde “وَيَخْشَوْنَهُ” âyetinden sonra münafıkların suallerine karşı bir “ta‘riz” gayesi vardır. Yani münafıkların, peygamberlerin sanki Allah’tan başkasından da korkuyorlar gibi zanlarını ortadan kaldırmak için burada korku yalnız Allah’a kasredilmiştir.³⁷²

Yine âyeti kerimedeki “وَكَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا” (Allah hesap görücü olarak yeter.) cümleyi fiiliyyesi de “**talebî haber**” cümlesidir. Müsned “وَكَفَىٰ” fiili, müsned-i ileyh “اللَّهُ” lafza-i celâlidir. Kelimenin başındaki “ب” harfi ceri zâiddir. Cümledeki te‘kit unsuru budur. “حَسِيبًا” kelimesi ise ya temyiz ya da haldir. Bu haber cümlesi bir önceki cümleyi te‘kit ettiği ya da tamamladığı için “**tetmîm**” ya da “**tez’îl**” yoluyla “**itnâb**” olur. Yani bu haber cümlesi ile muhataplarına yol gösterilerek Allah’ın hesaba çekmesinden evvel kendilerini hesaba çekmeleri gerektiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu haber cümlesi sadece Allah’tan korkulması gerektiğini vurgulamış olur. Bu da bize bu cümlede “**irşâd**” gayesi olduğunu gösterir. Ayrıca bu cümlede müsned-i ileyh zamir gelmesi gerek yerde isim olarak geldiği için “**kelâmın muktezâ-i zâhirin dışına çıkması**” durumu vardır. Bunun sebebi lafza-i celâl ile bereketlenmek içindir.³⁷³

﴿ مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴾ (٤٠) ³⁷⁴

40. Muhammed (S.A.V.), sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resülü ve nebilerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.³⁷⁵

Âyet tahlil edildiğinde âyetin sadece “**haber**” cümleli bir âyet olduğu anlaşılır. Âyetteki haber cümleleri “**talebî haber**” kısmındandır. Haber cümlelerinde kuruluş gayesi açısından “**hatayı bildirme**”, “**i‘lâm**”, “**telfif (ta‘lîm)**”, “**tenbîh**” ve “**ta‘zim**” gayeleri vardır. Ayrıca bu âyette “**fasl**” ve “**kasr**” durumları vardır.

Bu âyeti kerime, Rasûlullah (S.A.V.) efendimizin evlatlık edindiği, azadlı kölesi Zeyd bin Hârîse’nin (R.A.) boşamış olduğu Hz. Zeynep’le (R.A.) evlenmesi üzerine bazı

³⁷² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ’, age., 2, s. 344; Ebû’l-Kâsım Mahmûd bin Ömer bin Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, age., 3, s. 543, 544; Ebüssuûd el-İmâdî Muhammed bin Muhammed bin Mustafa, age., s. 106; Ebû’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd bin Abdillâh bin Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, age., 11, s. 207; Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, age., 22, s. 42; Muhammed Emin el-Hererî, age., s. 34.

³⁷³ Ebû’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd bin Abdillâh bin Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, age., 11, s. 207; Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, age., 22, s. 43; Muhammed Emin el-Hererî, age., s. 34.

³⁷⁴ el-Ahzâb, 33/40.

³⁷⁵ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 422.

münafıkların “O (Hz. Muhammed (S.A.V.)), Zeyd bin Hârise’nin (R.A.) babasıdır. Oğlunun hanımıyla evlendi.” sözlerine cevaptır.

Âyeti kerimedeki birinci haber cümlesi “مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ” (Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir.) cümlesidir. Bu haber cümlesi kendisinde bir tane te’kit edâtı bulunduğundan dolayı “**talebî haber**” cümlesi olur. Buradaki te’kit edâtı “وَلَكِنْ” ifadesindeki “و” (vav)dır.³⁷⁶ Âyetin bu kısmı mukadder (gizli) “أَتَرَىٰ مُحَمَّدًا أَبَا” (Zeyd bin Hârise’nin babası olan Muhammed’i (S.A.V.) gördün mü?) sualinin cevabı olarak geldi. Mukadder sualden anlaşıldığı üzere bu haber cümlesinde “**telfif (ta’lîm)**”³⁷⁷ ve “**hatayı bildirmek**” gayesi vardır.³⁷⁸ Yani Peygamber efendimizin Zeyd bin Hârise’nin (R.A.) babası olmadığını bildirme gayesi vardır. Fakat burada başka gayelerde bulunmaktadır. Sadece sualin cevabı murad edilseydi cevap olarak “مَا كَانَ زَيْدٌ” (Muhammed (S.A.V.) Zeyd bin Hârise’nin (R.A.) babası değildir) sözü yeterli olurdu. Ancak kasdedilen mânaya ulaşmak kusurlu olacağı için böyle söylenmedi. Kasdolunan mânâ, cevabın devamında yani âyetin devamında “وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ” (Fakat o, Allah’ın Resülü ve nebilerin sonuncusudur.) haber cümlesiye, Peygamber Efendimizin Nebîlerin sonuncusu olduğu haberi “**bildirileceği**” için buna bir ön hazırlık yapılmak istenmesidir. Bu da ancak Peygamber efendimizin bülûğa eren hiçbir erkeğin babası olmadığını yani “مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ” sözünü söylemekle tamam olur. İşte bu ön hazırlık, kasdolunan mânâyı ifade etsin diye hususî cevap yerine umumî cevap olarak getirildi. Âyette Zeyd bin Hârise (R.A.) belirtilmedi, “مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ” (Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir.) şeklinde umûmî olarak ifade edildi. Bundan maksat Peygamber efendimizin, peygamberlerin sonuncusu ve peygamberlerin onunla son bulup, onunla mühürlendiğini ifade etmektir. Çünkü O’nun (S.A.V.) peygamberlerin sonuncusu olması, O’nun bülûğa eren hiçbir erkeğin babası olmamasına uygun olur. O’nun bülûğa eren erkek evladı olmuş olsaydı onun Nebî olması gerekirdi. Görüldüğü üzere burada hem münafıkların itirazları giderilip, onlara “**hataları**

³⁷⁶ Mahmud bin Abdirrahman es-Sâfi, *age.*, 22, s. 170.

³⁷⁷ *age.*, 22, s. 169; Muhiddin bin Ahmet Mustafa Derviş, *age.*, 8, s. 27.

³⁷⁸ **Telfif:** Kelâmın muktezâ-i zahirden çıkartılıp, konuşanın söylenmesini istemediği bir hükmü veya bir inceliği öğretme konumuna getirilmesidir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmud bin Abdirrahman es-Sâfi, *age.*, 22, s. 169; *age.*, 8, s. 27.)

bildirildi”, hem Peygamber efendimizin peygamberlerin sonuncusu olduğu hem de evlat edinmenin hükmü **“ta’lim (öğretme)”** yoluyla çözüme kavuşmuş oldu.³⁷⁹

Peygamber efendimiz bülûğa eren erkek evladı olmamak şartıyla ancak Nebîlerin sonuncusu olabilir. Eğer böyle bir evladı olsaydı sadece Nebî olabilirdi. Dolayısıyla hususi mâna yani Peygamber Efendimizin Zeyd bin Hârîse’nin babası olmaması zikredilmek istenmeyen bir inceliği veya bir hükmü öğretme makamına çıkartılarak ifade edildi. Başka bir ifadeyle, sual olunan mâna, mülâzımı olan başka bir mânanın içerisinde ifade edildi. Zaten Peygamber efendimizin bülûğa eren hiçbir erkeğin babası olmamasında Zeyd bin Hârîse’nin (R.A.) babası olmadığı mânası da vardır.

Burada Rasûlullah efendimizin (S.A.V.) Zeyd bin Hârîse (R.A.) ve bülûğa eren hiçbir erkeğin babası olmadığı dolayısıyla Zeyd bin Hârîse’nin boşamış olduğu eşi Hz. Zeynep’le (R.A.) evlenmesinin haram olmadığı ifade edilirken, zikredilen bu anlamdan, bunu zikretmekle beraber başka konulara geçiş yapılmadan âyetle geçen konuyla ilgili olan evlat edinmenin haram olması gibi genel bir hükmü ifade eden bir anlama geçiş yapılmıştır. O da evlat edinmenin haram olmasıdır.

Burada bir soru akla geliyor **“مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ”** ile murad hasıl oldu, ancak **istitrâk** lafzı (لَكِنْ) ile atfedilerek gelen **“وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ”** (Fakat o, Allah'ın Resülü ve nebilerin sonuncusudur.) cümlesinin faidesi nedir? denilirse cevaben şöyle söylenir; Şâyet **istitrâk**ten öncesiyle âyet sonlandırılmış olsaydı hüküm açıklanmamış olurdu. Mâna noksan olurdu. Nebilerin erkek evlatları vardır. Ancak böyle buyrulması hiçbir nebiye verilmeyen bir makam ve mertebe ile Peygamber efendimizin şanını yüceltmek içindir.³⁸⁰ Ayrıca âyetin nefî ile başlayan kısmı ile **istitrâk** lafzı (لَكِنْ) ile atfedilerek gelen kısım arasında nefî edâtı üzerine **istitrâk** lafzı (لَكِنْ) ile atıf yoluyla **“kasr-ı izâfî”** vardır. Burada muhataplar âyetle geçen hükmün tersine inandıkları için kasr-ı izâfî olur. Yapılan bu kasr-ı izâfide kasr edâtı **istitrâk** lafzı (لَكِنْ) ile atıf, bundan sonra gelen **“رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ”** ifadesi maksûr-u aleyh, üzerine atfedilen **“مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ”** cümlesi ise maksûrdur.

2.6. 41-52. ÂYETLERİN TAHLİLİ

³⁷⁹ Mahmud bin Abdîrrahman es-Sâfi, *age.*, s. 310; Muhiddîn bin Ahmet Mustafa Dervîş, *age.*, 8, s. 27.

³⁸⁰ Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm (Abdüsselâm) bin Abdilvâhid bin Zâfir el-Mısrî İbn Ebi'l-İsba', *age.*, s. 124.

Öncesinde Allah'ı zikretmenin lüzumu ifade edildikten sonra bu âyetlerde de Peygamber efendimizin sadece dini konularda değil, insanı ilgilendiren bütün konularda özellikle bireysel ve toplumsal ilişkilerde örnek bir şahsiyete sahip olduğuna işaret edilmektedir.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا﴾³⁸¹ (٤١)

41. Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin.³⁸²

Bu âyet tahlil edildiğinde âyetin sadece **“inşâ”** cümleli bir âyet olduğu anlaşılmaktadır. Âyeti kerimede inşâ cümlesi **“talebî inşâ”** kısımlarından **“nidâ”** ve **“emir”** türü inşâ cümlesi bulunmaktadır. Nidâ cümlesi “tahlîd-i kerâme (saygınlığı daimi kılma) anlamında, emir cümlesi ise **“devamlılık”** ve **“istihbâb”** anlamında kullanılmıştır. Ayrıca âyette **“hazif”**, **“icâz”**, **“müsned ve müsned-i ileyhin halleri”**, **“itnâb”** ve **“fasl”** durumları vardır.

Âyeti kerimenin “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا” kısmında nidâ harfi olan “يَا” (ya) bulunduğu için **“nidâ”** türü bir inşâ cümlesi olur. Burada icâz kasdıyla müsned ve müsned-i ileyh hazfedilmiştir. Hazfolunan müsned “أَدْعُو” ya da “أَدِ” fiilidir. Hazfolunan müsned-i ileyh ise bu fiilin fâili olan “أَنَا” zamiridir. “يَا” (ya) nidâ harfi, “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا” ise münâdadır. Nidâ cümleleri aslında önceden haber cümlesidir. Bu tür cümlelerde cümlelerin bir unsuruna bir takım mânalar atfetmek için cümlelerin yapısı değiştirilir. İşte burada böyle bir değişiklik söz konusudur. Burada cümlelerin nidâ cümlesi halinde gelmesi münâdâ da yer alan iman edenlerin saygınlığına ve önemine dikkat çekmek içindir.

Âyetteki ikinci inşâ cümlesi olan “اِذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا” (Allah'ı çokça zikredin.) cümlesinde inşâ unsurlarından **“emir”**³⁸³ vardır. Müsned “اِذْكُرُوا” fiilidir. Müsned-i ileyh ise bu fiilin fâili olan “وَاو” (vav)dır. “اِذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا” kelimeleri ise fiilin mütealliklarıdır. Burada emir **“istihbâb”** anlamında kullanılmıştır. Yani yapılmasında sevab, terkedilmesinde günah olmayan bir emirdir.³⁸⁴ Ayrıca burada fiilin mütealliklarından mef'ûlü mutlak-ı te'kitî olan “ذِكْرًا” kelimesi ve bundan sıfat olan “كَثِيرًا” ifadesinin gelmesi,³⁸⁵ müsned olan “اِذْكُرُوا” fiilinin mânasını te'kit ettiğinden **“te'kit”** yoluyla

³⁸¹ el-Ahzâb, 33/41.

³⁸² Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), *age.*, s. 422.

³⁸³ Meânî ilmi alimlerine göre emir, rütbe olarak düşük olan içindir. Taleb ve sual ise yüksek olan içindir. Emir Hz. Allah'a yöneltildiği zaman ise dua mânasına gelir. (Bkz. Ebü's-Saâdât Ziyâüddîn Hibetullah bin Alî bin Muhammed bin Hazma el-Hâşimî el-Alevî el-Hasenî el-Bağdâdî İbnü's-Şecerî, *age.*, s. 410.)

³⁸⁴ *age.*, s. 411.

³⁸⁵ Muhiddin bin Ahmet Mustafa Dervîş, *age.*, 8, s. 29.

“**itnâb**” yapılmıştır.³⁸⁶ Burada mef’ûlû mutlakın müteallikı olan “كَثِيرًا” kelimesinden de anlaşıldığı üzere burada emir cümlesi “**devamlılık**” anlamında da kullanılmış olabilir.

﴿وَسَبِّحْهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا﴾ (٤٢) ³⁸⁷

42. Onu sabah akşam tesbih edin.³⁸⁸

Âyet tahlil edildiğinde bu âyeti kerimede sadece “**inşâ**” cümlesi bulunduğu görülmektedir. İnşa çeşitlerinden “**emir**” cümlesi vardır. Emir cümlesi “**devamlılık**” anlamında kullanılmıştır. Ayrıca bu âyette “**vasl**” ve “**itnâb**” durumları vardır.

Bu âyeti kerime bir önceki âyeti kerimede “ادْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا” cümlesi üzerine matuftur. Gerek bu âyet nidâ cümlesinin bir parçası olması, gerekse mâna yönünden Allah’ı tesbih etmenin zikrin bir parçası olması sebebiyle bu âyet ile önceki âyet arasında “واو” (vav) ile atıf yoluyla “**vasl**” yapıldı.

Önceki âyeti kerimede “ادْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا” cümlesiyle beraber düşündüğümüzde bu âyeti kerime “**zikru’l-hâs ba‘de’l-âm**” şeklinde “**itnâb**” olur. Çünkü zikir umumî, tesbih ise zikrin yapılış şekillerinden birisi olduğu için hususidir. Burada böyle bir itnâbın yapılış sebebi tesbihin diğer zikir çeşitlerine göre üstünlüğünü beyan etmek içindir. Bu aynı zamanda iki âyet ararsında vasl sebebidir.³⁸⁹

Bu âyetteki “وَسَبِّحْهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا” cümleyi fiiliyyesi inşâî emir cümlesidir. Cünlenin müsnedi “سَبِّحْ” fiili, müsned-i ileyhi ise “واو” (vav)dır. “هـ” zamiri fiilin mef’ûlûdür. “بُكْرَةً” kelimeleri de mef’ûlû fih olup fiilin mütealliklarıdır. Yukardaki gibi burda da “**zikru’l-hâs ba‘de’l-âm**” kabilinden bir “**itnâb**” vardır. Çünkü Allah’ı tesbih etmek umumî, tesbihin gündüzün ilk vaktinde ve son vaktinde yapılması ise hususidir. Burada böyle bir itnâbın yapılış sebebi tesbihi bu vakitleri tahsis değil, bu vakitlerin diğer vakitler üzerine faziletini beyan içindir. Çünkü bu vakitlerde ibadet etmek insanlara zor gelir.³⁹⁰ Ayrıca bu âyeti kerimede “بُكْرَةً” (sabah) ve “وَأَصِيلًا” (akşam) kelimeleri getirilerek gerçekten aralarında lafzan ve mânen birbirine zıtlık olan sözel ve anlamsal yönden güzellik bulunan bir anlatım tercih edilmiştir.³⁹¹ Bu âyette “**emir**”, “**devamlılık**” anlamında kullanılmıştır.

³⁸⁶ Ali Bulut, agm., s. 201.

³⁸⁷ el-Ahzâb, 33/42.

³⁸⁸ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 422.

³⁸⁹ Mahmud bin Abdîrrahman es-Sâfi, age., 22, s. 171; Muhiddin bin Ahmet Mustafa Dervîş, age., 8, s. 31.

³⁹⁰ Mahmud bin Abdîrrahman es-Sâfi, age., 22, s. 171; Muhiddin bin Ahmet Mustafa Dervîş, age., 8, s. 31.

³⁹¹ Muhammed Ali es-Sabûnî, age., s. 489.

Âyeti kerimede inşâî isnadda emir kiplerinden emir fiil (emri hâzır) yani “سَبِّحُوا” kullanılmıştır. “سَبِّحْ”, “سَبِّحْ – يُسَبِّحْ” den emri hâzır’dır. Bu âyette emir fiil “وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً” “امْنُوا” “Sabah akşam O’nun yücelik ve eşsizliğini dile getirin.” bir önceki âyetteki “وَأَصْبِلًا” karinesinden anlaşıldığı üzere yol göstermeye delâlet eden “irşâd” anlamında kullanılmıştır.

هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا ﴿٤٣﴾³⁹²

43. O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size merhamet eden; melekleri de sizin için bağışlanma dileyendir. Allah mü'minlere çok merhamet edendir.³⁹³

Haber cümleli bu âyeti kerimede de “لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ” (O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için) cümlesinde aralarında gerçekten lafzan ve mânen zıtlık bulunan “الظُّلُمَاتِ” (karanlıklar) ve “النُّورِ” (aydınlık) ifadeleri arasında sözel ve anlamsal güzellik bulunan bir anlatım tercih edilmiştir.³⁹⁴

نَحْيِيْهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامًا وَاَعَدَّ لَهُمْ أَجْرًا كَرِيمًا ﴿٤٤﴾³⁹⁵

44. Allah'a kavuşacakları gün mü'minlere yönelik esenlik dileği "Selam" dır. Allah onlara bol bir mükafat hazırlamıştır.³⁹⁶

Haber cümleli bu âyeti kerimede “kelâmın muktezâ-i zâhirin dışına çıkması” hallerinden “iltifât” durumu vardır.

Beyzâvî (ö. 685/1286) “Allah'a kavuşacakları gün mü'minlere yönelik esenlik dileği “Selâm”dır. Allah, onlara bol bir mükafat hazırlamıştır.” âyetinin tefsirinde şunları ifade eder: “Muhtemeldir ki nazmın değişmesi, sîga ve i'râb yönünden âyet sonlarındaki ahengi korumak ve anlatılması daha önemli olan şeyde mübalağa yapmak içindir.”³⁹⁷ Beyzâvî'nin bu ifadelerinden şu anlaşıyor: “نَحْيِيْهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامًا” cümlesi isim cümlesidir. Kelâmın muktezâ-ı zâhiri isim cümlesinin isim cümlesine atfedilmesidir. Bu durumda devamındaki ifadenin “وَأَعَدَّ لَهُمْ أَجْرًا كَرِيمًا” şeklinde isim cümlesi olarak gelmesi gerekirdi. Ancak âyeti kerimede fiil cümlesi isim cümlesine atfedilip, “وَأَعَدَّ لَهُمْ أَجْرًا كَرِيمًا” buyrulurak nazımda muktezâ-i zâhirin dışına çıkılarak değişiklik yapılmıştır.

³⁹² el-Ahzâb, 33/43.

³⁹³ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 423.

³⁹⁴ Muhammed Ali es-Sabûnî, age., s. 489.

³⁹⁵ el-Ahzâb, 33/44.

³⁹⁶ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 423.

³⁹⁷ Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh bin Ömer bin Muhammed el-Beyzâvî, age., s. 234.

Bunun iki nedeni olabilir. Birincisi âyet sonlarındaki fâsılalar arasında ahengi muhafaza etmektir. Çünkü atfolunan cümle fiil cümlesi olarak geldiğinde, öncesi ve sonrasındaki âyetlerin sonları ile ahenkli durumu korumuş olmaktadır. “كَرِيمًا/نَذِيرًا/ مُنِيرًا” gibi. Eğer “وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ” şeklinde isim cümlesi olarak gelseydi bu âyetten önceki ve sonraki âyetlerdeki fâsılalardaki bu ahenk her ne kadar sîga itibarıyla korunmuş olsada i'râb yönünden kaybolmuş olurdu. İkincisi ve asıl önemli olanı ise anlatılması daha mühim olan şeyi yani inananlara ahirette karşılaşılabilecekleri mükâfatın vaad edilmesini, kendisinde geçmiş zaman ifade eden “اعَدَ” (hazırladı) mazi kipi bulunan fiil cümlesi kullanılarak onun her ne kadar kendilerine ulaşmamış olsada bil fiil mevcut olduğunu beyan ederek mübalağalı hale getirmektir. Ayrıca böyle bir ifade tarzı vaadedilen mükafata karşı bir rağbet ve şevk hasıl etmektedir. Her ne kadar iki cümle isim cümlesi ve fiil cümlesi olarak muhalif olsalarda her hangi bir engel olmadığı müddetçe bu şekilde bir tenasüb güzeldir. Mazi fiili ile ifade tarzı, vaadedilen mükâfatın cennete girmeden çok daha önce kendileri için hazırlanmış olup kendilerini beklediğini dile getirmektedir. Çünkü cennet ve içindekiler ehli sünnete göre halen mevcuttur.³⁹⁸

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا﴾ (٤٥) ﴿وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا﴾ (٤٦) ﴿وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ فَضْلًا كَبِيرًا﴾ (٤٧) ﴿وَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعْ أَذْيَهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا﴾ (٤٨)³⁹⁹

45-48. Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı; Allah'ın izniyle kendi yoluna çağıran bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik. Mü'minlere kendileri için Allah'tan büyük bir lütf olduğunu müjdele. Kâfirlere ve münafıklara itaat etme! Onların eziyetlerine aldırma ve Allah'a tevekkül et. Vekil olarak Allah yeter.⁴⁰⁰

Tahlile çalıştığımız sûrenin inşâî isnadlı 45 ve 46. âyeti kerimelerinde Peygamber efendimize (S.A.V.) hamlen beş öncül sıfat مُنِيرًا وَنَذِيرًا وَدَاعِيًا وَسِرَاجًا مُنِيرًا (şahit, mübeşşir/müjdeleyici, nezir/uyarıcı, dâ'i/davetçi ve sirâc/nur saçan kandil) sayıldıktan sonra, bu öncüllere karşılık olarak yine inşâî isnadlı 47 ve 48. âyetlerde, öncüllerle

³⁹⁸ Usame'd-dîn İsmâil bin Muhammed el-Hanefî ve İbnü't-Temcîd Muslihu'd-dîn Mustafa bin İbrahim er-Rûmî el-Hanefî, *Hâşiyetü'l-Konevî ala Tefsîri'l-İmami'l-Beyzâvî ve maahü Hâşiyetü İbni't-Temcîd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, 15, s. 379-380.

³⁹⁹ el-Ahzâb, 33/45-48.

⁴⁰⁰ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), *age.*, s. 423.

uyuşan, öncüllerin sırasına karşılık gelen, biri mukadder (gizli) beş ikincil unsur sıralanarak, üçten fazla unsurla karşılık verilmiştir.⁴⁰¹

Beyzâvî (ö. 685/1286) bu sıfatlar ve karşılıkları arasındaki bu hususu meşhur tefsirinde şöyle anlatır: “*Allahu Teâlâ (C.C.) Peygamber efendimizi beş sıfatla (şahit, mübeşşir/müjdeleyici, nezir/uyarıcı, dâ‘i/davetçi ve sirâc/nur saçan kandil) nitelediğinde, her birine emir ve nehyden uygun bir hitapla karşılıkta bulunmuştur. Şahidin “شَاهِدًا” karşılığı murakabe emri (kendilerine gönderildiğin kimselerin tasdik etmeleri, yalanlamaları, kurtulmaları ve hak yoldan sapmalarını denetleme emri) olup, ifadenin devamındaki tebşir “وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ” (inananları müjdele) emri ve “وَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ” (Kâfirlere ve münaфіklara itaat etme!) nehyi bir nevi onun açıklayıcısı olduğu için mahzûftur. Müjdeleyiciye “مُبَشِّرًا”, tebşir “وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ” (inananları müjdele) emriyle, uyarıcıya “وَنَذِيرًا” da, “وَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعِ أَذْيَهُمْ” (Kâfirlere ve münaфіklara itaat etme! Onların eziyetlerine aldırma) nehyi (kâfirlere ve münaфіklara itaat etmeme ve eziyetlerine aldırılmamakla) ile davetçiye “دَاعِيًا” de tevekkül “وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ” (Allah'a tevekkül et.) emriyle yani işini kolaylaştırmak ve ona tevekkül etmekle, nur saçan kandile “سِرَاجًا مُنِيرًا” de Yüce Allah ile yetinmekle “وَكُفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا” (Vekil olarak Allah yeter.) karşılık verilmiştir. Çünkü Allahu Teâlânın (C.C.) bütün mahlukatına karşı delil olarak nurlandırdığı kimse, başkalarından uzaklaşıp onunla yetinilmeye layıktır.” Görüldüğü gibi Beyzâvî âyetlerdeki bu karşılıklı anlatımı son derece net ifadelerle ortaya koymuştur.⁴⁰²*

Daha sonra bu âyeti kerimelerde Rasûlullah efendimize yüklenen beş sıfat (şahit, mübeşşir/müjdeleyici, nezir/uyarıcı, dâ‘i/davetçi ve sirâc/nur saçan kandil) ve karşılıkları önce iki veya daha fazla unsur şeklinde ayrı ayrı zikredildi, ardından bunların her biriyle ilgili, bunları tamamlayan ve açıklayan, bunlara karşılık öğeler getirildi.

Bunları tamamlayıcıları ve açıklayıcıları şunlardır;

Şahidin “شَاهِدًا” tamamlayıcısı murakabe emri ki mahzûftur, müjdeleyicinin “مُبَشِّرًا” ki tebşir “وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ” (inananları müjdele) emri, uyarıcının ki “وَنَذِيرًا”, “وَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعِ أَذْيَهُمْ” (Kâfirlere ve münaфіklara itaat etme! Onların eziyetlerine aldırma) nehyi yani kâfirlere ve münaфіklara itaat etmeme ve eziyetlerine aldırılmamak, davetçinin ki “دَاعِيًا” tevekkül “وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ” (Allah'a tevekkül et.) emri yani işini kolaylaştırmak ve ona

⁴⁰¹ Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh bin Ömer bin Muhammed el-Beyzâvî, *age.*, s. 234;

⁴⁰² *age.*, s. 234; Usame'd-dîn İsmâil bin Muhammed el-Hanefî ve İbnü't-Temcîd Muslihu'd-dîn Mustafa bin İbrahim er-Rûmî el-Hanefî, *age.*, s. 380-385.

tevekkül etmek, nur saçan kandilin ki “سِرَاجًا مِّنِيرًا” de Yüce Allah ile yetinmek yani “وَكَلِّ” (Vekil olarak Allah yeter.) cümlesidir.

Yine burada anlam zenginliği meydana gelmesi için ilk bölümdeki Peygamber efendimize ait beş tane sıfattan oluşan öğelerin, ikinci bölüm olan 47 ve 48. âyeti kerimelerdeki unsurlardan hangisine ait olduğu düşünme ve hayal gücüyle bulunabilsin diye açıkça belirtilmiyor.

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَخْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ الَّتِي أَتَيْتَ أَجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْكَ وَبَنَاتٍ عَمَّاتِكَ وَبَنَاتٍ خَالَكَ وَبَنَاتٍ خَالَاتِكَ الَّتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ وَامْرَأَةً مُّؤْمِنَةً إِنْ وَهَبْتَ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا خَالِصَةً لَّكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا (٥٠)﴾⁴⁰³

50. Ey Peygamber! Biz sana mehirlerini verdiğin eşlerini, Allah'ın sana ganimet olarak verdiklerinden elinin altında bulunan kadınları; seninle beraber hicret eden, amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını ve teyzelerinin kızlarını sana helal kıldık. Ayrıca, diğer mü'minlere değil de, sana has olmak üzere, mehirsiz olarak kendini Peygamber'e bağışlayan, Peygamber'in de kendisini nikahlamak istediği herhangi bir mü'min kadını da (sana helal kıldık.) Mü'minlere eşleri ve sahip oldukları cariyeleri hakkında farz kıldığımız şeyleri elbette bilmekteyiz. Bütün bunlar, sana herhangi bir zorluk olmaması içindir. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.⁴⁰⁴

İnşâ cümlesi bu âyeti kerimenin “وَهَبْتَ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا” (Ayrıca, diğer mü'minlere değil de, sana has olmak üzere, mehirsiz olarak kendini Peygamber'e bağışlayan, Peygamber'in de kendisini nikahlamak istediği herhangi bir mü'min kadını da (sana helal kıldık.) kısmındaki “إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ” (Peygamber'in de kendisini nikahlamak istediği) ifadesinde âyetin baş tarafını da ele aldığımızda “kelâmın muktezâ-i zâhirin dışına çıkması” hallerinden “iltifât” sanatı vardır.⁴⁰⁵

Burada âyeti kerimenin “مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ إِنَّا أَخْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ الَّتِي أَتَيْتَ أَجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ” (Biz sana mehirlerini verdiğin eşlerini, Allah'ın sana ganimet olarak verdiklerinden elinin altında bulunan kadınları) ifadelerinden oluşan baş tarafında söze, gerek “إِنَّا أَخْلَلْنَا” (Biz sana helal kıldık.) ifadesinden gerekse “الَّتِي أَتَيْتَ أَجُورَهُنَّ” (mehirlerini verdiğin

⁴⁰³ el-Ahzâb, 33/50.

⁴⁰⁴ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 423.

⁴⁰⁵ Vehbe bin Mustafa ez-Zühaylî, age., s. 60.

eşlerini) ifadesinden anlaşılacağı üzere müfred müzekker muhatapla yani ikinci şahısla başlanıp sonrasında “إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا” (Peygamber'in de kendisini nikahlamak istediği) buyrularak ikinci şahıstan üçüncü şahsa “iltifât” yapılmıştır. Bu iltifât Peygamberimizin şanını ifade etme maksadıyla yapılmıştır.⁴⁰⁶ Yine âyeti kerimenin “إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا خَالِصَةً لَّكَ” (Sana has olmak üzere, Peygamber'in de kendisini nikahlamak istediği) kısmında da gaybden muhataba yani üçüncü şahıstan ikinci şahsa “iltifât” vardır. Bu iltifâtta burada geçen helal kılma işini “خَالِصَةً” karinesinden anlaşıldığı üzere yalnızca peygamber efendimize tahsis etmek için yapılmıştır.⁴⁰⁷

Ayrıca âyeti kerimenin “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ الَّتِي آتَيْتَ أَجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عِمَّاكِ وَبَنَاتِ خَالَكِ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ الَّتِي هَاجَزْنَ مَعَكَ وَامْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبْتَ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا خَالِصَةً لَّكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ” (Ey Peygamber! Biz sana mehirlerini verdiği eşlerini, Allah'ın sana ganimet olarak verdiklerinden elinin altında bulunan kadınları; seninle beraber hicret eden, amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını ve teyzelerinin kızlarını sana helal kıldık. Ayrıca, diğer mü'minlere değil de, sana has olmak üzere, mehirsiz olarak kendini Peygamber'e bağışlayan, Peygamber'in de kendisini nikahlamak istediği herhangi bir mü'min kadını da (sana helal kıldık).) kısmında altı çizili ifadelerde zamirler arasında “iltifât” sanatı vardır.⁴⁰⁸

Sırasıyla önce “إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ” (Sana helal kıldık.) buyrularak muhatap zamiriyle başlamış sonra “إِنْ وَهَبْتَ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ” (Mehirsiz olarak kendini Peygamber'e bağışlayan) buyrularak ismi zâhir ile gaib sigasına, sonra tekrar “إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا خَالِصَةً لَّكَ” (Peygamber'in de kendisini nikahlamak istediği herhangi bir mü'min kadını da (sana helal kıldık).) buyrularak muhatap zamiri sigasına geçiş yapılarak iltifât yapılmıştır.⁴⁰⁹

Öncelikle “إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ” ifadesinden sonra “إِنْ وَهَبْتَ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ” buyrularak ismi zâhir ile gaib sigasına geçilmesi bu helâlin sadece Peygamber efendimize mahsus olması yönüyle düşünülmesi gerektiği, ardından da “إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا خَالِصَةً لَّكَ” ifadesiyle ona tanınan dörtten fazla evlilik hakkından ve kendisini hibe eden kadının ona helâl olması

⁴⁰⁶ age., s. 61.

⁴⁰⁷ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân bin Ebî Bekr bin Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, age., s. 292; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân bin Ebî Bekr bin Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Mu'terekü'l-aqrân fî i'câzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, 1, s. 289; Cemâlüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Saîd b. Akîle el-Mekkî, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî ulûmi'l-Kur'an*, Câmiatü's-Şârikati'l-İmârât, Şârika 2006, 6, s. 193.

⁴⁰⁸ Hasan Taşl, *Uslûbu'l-İltifât fî'l-Belâgati'l-Kur'âniyye*, Daru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire 1998, s. 107.

⁴⁰⁹ age., s. 107.

ayrıcılığından dolayı sıkıntı duymaması için peygamberliğine iltifat edildiğinin düşünülmesi gerektiği şeklinde yorumlanmıştır.⁴¹⁰

﴿ تَرْجِي مَنْ نَسَاءَ مِنْهُنَّ وَتُؤَيِّ إِلَيْكَ مَنْ نَسَاءَ وَمَنْ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ تَقَرَّ أَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَحْزَنَ وَيَرْضَيْنَ بِمَا آتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمًا ﴾ (٥١) ⁴¹¹

51. Ey Muhammed! Bunlardan (hanımlarından) dilediğini geri bırakırsın, dilediğini yanına alırsın. Uzak durduklarından dilediklerini yanına almanda da sana bir günah yoktur. Bu onların gözlerinin aydın olması, üzülmemeleri ve hepsinin de kendilerine verdiğine razı olmaları için daha uygundur. Allah kalplerinizdekini bilir. Allah hakkıyla bilendir, halimdir. (Hemen cezalandırmaz, mühlet verir.)⁴¹²

Haber cümleli bu âyeti kerimede “ تَرْجِي مَنْ نَسَاءَ مِنْهُنَّ وَتُؤَيِّ إِلَيْكَ مَنْ نَسَاءَ وَمَنْ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ” (Ey Muhammed! Bunlardan (hanımlarından) dilediğini geri bırakırsın, dilediğini yanına alırsın. Uzak durduklarından dilediklerini yanına almanda da sana bir günah yoktur.) kısmında müsned olan “ تَرْجِي ” (geri bırakırsın) ile “ وَتُؤَيِّ ” (yanına alırsın) kelimeleri arasında ve “ ابْتَغَيْتَ ” (yanına almanda) ile “ عَزَلْتَ ” (uzak durduklarından) kelimeleri arasında gerçekten aralarında lafzan ve manen birbirine zıt kelimeler tercih edilerek sözel ve anlamsal güzellik içeren bir anlatım tercih edilmiştir.⁴¹³

﴿ لَا يَجِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا ﴾ (٥٢) ⁴¹⁴

52. Bundan sonra, güzellikleri hoşuna gitse bile, başka kadınlarla evlenmek, eşlerini boşayıp başka eşler almak sana helal değildir. Ancak sahip olduğun cariyeler başka. Şüphesiz Allah her şeyi gözetleyendir.⁴¹⁵

Haber cümleli bu âyeti kerimenin “ لَا يَجِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ ” (Bundan sonra, güzellikleri hoşuna gitse bile, başka kadınlarla evlenmek, eşlerini boşayıp başka eşler almak sana helal değildir.) şeklindeki baş tarafında bulunan ve tefe’ul bâbından fiili muzâri, nefî istikbâl, müfret müzekker muhatap olan ve aslı “ وَلَا ” olan “ أَنْ تَبَدَّلَ ” kelimesindeki iki “ت” (te)den birisi hazfedilmiştir. Dolayısıyla

⁴¹⁰ age., s. 108.

⁴¹¹ el-Ahzâb, 33/51.

⁴¹² Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 424.

⁴¹³ Muhammed Ali es-Sabûnî, age., s. 489.

⁴¹⁴ el-Ahzâb, 33/52.

⁴¹⁵ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 424.

burada Meânî ilmi sanatlarından “**hazif**” vardır. Bu hazif, kasr sebebiyle yapıldığından burada aynı zamanda meânî ilmi sanatlarından “**kasr**” da vardır.⁴¹⁶

Kur’an-ı Kerimde farklı sûrelerdeki âyetlerde geçen bazı kelimeler yapı itibariyle aynı kelimelerdir. Örneğin “وَأْتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا الْحَبِيثَ بِالطَّبِيبِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ” (Yetimlere mallarını verin, temizi pis olanla değişmeyin, onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin; zira bu büyük bir günahdır.)⁴¹⁸ âyeti kerimesinde geçen “وَلَا تَتَّبِعُوا” (değişmeyin) kelimesi ile Ahzâb Sûresi’ndeki “وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ” kelimesi aynı kelimedir. Sadece Nisâ Sûresi’ndeki cemisidir. Fakat her iki âyeti karşılaştırdığımızda birisinde hazif var, diğerinde ise hazif yoktur.

Ahzâb Sûresi’ndeki hüküm sınırlı ve yalnızca bir şahsa münhasır bir hükümdür. Yani başka kadınlarla evlenmenin ve eşlerini boşayıp başka eşler almanın helal olmayışı hükmü sadece Rasûlullah efendimize ait bir hükümdür. Bu hükmü Rasûlullah efendimize kasr için yani hükmün sınırlı, kısa ve yalnızca Rasûlullah efendimize ait bir hüküm olduğunu ifade etmek için kelimenin başındaki harf hazfedilip, fiilin sîgası kısaltılarak getirilmiştir.

Nisâ Sûresi’ndeki hüküm ise Ahzâb Sûresi’ndeki hükmün aksine sınırlı bir hüküm değildir. Asırlar geçmesine rağmen bütün Müslümanları içine alan umumî bir hükümdür. Bundan dolayı bu âyette fiilin sigası kısaltılmadı yani hazif yapılmadı.

2.7. 53-58. ÂYETLERİN TAHLİLİ

Bu âyetlerde Peygamber efendimiz ve onun hanımları karşısında müminlerin riayet etmesi gereken belli başlı muaşeret kaideleri zikredilmektedir.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَىٰ طَعَامٍ غَيْرَ نَظِيرِينَ إِنِّيهِ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْسِبِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَلِكَ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تُنَاصِرُوا أَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا إِنَّ ذَلِكَ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا﴾⁴¹⁹ (53)

53. Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman

⁴¹⁶ Fâzıl Sâlih es-Samerrâî, age., s. 11, 12.

⁴¹⁷ en-Nisâ, 4/2.

⁴¹⁸ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 76.

⁴¹⁹ el-Ahzâb, 33/53.

*girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu davranışınız Peygamber'i rahatsız etmekte, fakat o sizden de çekinmektedir. Allah ise gerçeği söylemekten çekinmez. Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz hem de onların kalpleri için daha temizdir. Allah'ın Resulüne rahatsızlık vermeniz ve kendisinden sonra hanımlarını nikahlamanız ebediyyen söz konusu olamaz. Çünkü bu Allah katında büyük bir günahdır.*⁴²⁰

Bu âyeti kerimede “إِنَّ دَلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ” (Çünkü bu davranışınız Peygamber'i rahatsız etmekte, fakat o sizden de çekinmektedir. Allah ise gerçeği söylemekten çekinmez.) cümlesinde Meânî ilmi sanatlarından “**hazif**” sanatı vardır.⁴²¹

Arap grameri ve Arap dili ve belâgatı için önemli bir kaynak olarak kabul edilen Kur'an-ı Kerim, hak ve hakikati insanlara beyan ederken birçok edebî sanatı kullanmıştır. Hiç şüphesiz hazif sanatı da Kur'anın kullandığı edebî sanatlardan biri olduğu görülmektedir.

Tahlile çalışılan bu âyette bahsedilen olay, İmam-ı Ahmed ve Buhari gibi bazı muhaddislerin Enes bin Malik'den (R.A.) rivâyet ettiklerine göre; Peygamber efendimizin Hz. Zeynep binti Cahş ile evliliğinde verdiği düğün yemeğinde davet edilen Sahabilerin yemekten sonra oturup sohbete dalmaları Peygamber efendimizi huzursuz etmiştir. Peygamber efendimiz onların yanından kalkıp gidince bazıları kalkmışlardır. Ancak üç sahabi oturmaya devam edince onları kırmamak, incitmek için bir şey söylemekten çekinmiş ve onlara kalkın ve çıkın gidin diyememiştir. İşte âyeti kerime bu hâdise üzerine nazil olmuştur.⁴²²

İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1127/1715), âyetteki “فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ” ifadesinde muzâfın hazfolunduğunu ve takdirinin “فَيَسْتَحْيِي مِنْ إِيْرَاجِكُمْ” (Fakat o sizi çıkarmaktan da çekinmektedir.) şeklinde olduğunu söyler. Hazfe delilin ise âyetin sonundaki “وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ” ifadesi olduğunu söyler. Âyette böyle buyrulması, Allah'ın açığa

⁴²⁰ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), *age.*, s. 424.

⁴²¹ Ebüssuûd el-İmâdî Muhammed bin Muhammed bin Mustafa, *age.*, s. 112; İsmail Hakkı bin Mustafa el-İstanbulî el-Hanefî el-Halvetî Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, Dâru'l-fikr, Beyrut ts., 7, s. 214; Ebû Abdillâh Muhammed bin Alî bin Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, *Fethu'l-Kadîr*, Dâru'bni Kesir, Dimaşk 1993, 4, s. 342; Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân bin Hasen bin Alî el-Kannevî, *Fethu'l-beyân fî makâşidi'l-Kur'ân*, El-mektebetü'l-Asriyye li't-Tabati ve'n-Neşr, Beyrut 1992, 11, s. 129.

⁴²² Ebû Abdillâh Muhammed bin Alî bin Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, *age.*, s. 344.

çıkarmaktan ve açıklamaktan kaçınmadığı hak ve hakikatin, onların çıkartılması olduğunu gerektirir. Yani söylenmesi gereken gerçek, onların çıkartılmasıdır.⁴²³

İnşâî isnadlı bu âyette “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ” (Ey iman edenler! Peygamber'in evlerine girmeyin.) cümlesi ile başlayan inşâî isnadda “nehiy” kiplerinden nehiy fiil (nehyi hâzır) yani “ لَا تَدْخُلُوا ” fiili kullanılmıştır. Burada nehiy “**irşâd**” ve “**te'dib**” (edeplendirme) anlamında kullanılmıştır. Çünkü bununla inanan kimselere Peygamber efendimizi rahatsız edecek bir takım davranışların edebe aykırı olduğu ve yapılmaması gerektiği emredilmektedir. İnşâ cümlesinin tamamlayıcısı olan ve “لَكِنْ” (lâkin) ile başlayan “وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ” (Çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin.) istidrâk cümlesinde inşâî isnad çeşitlerinden emir fiil (emri hâzır) yani “ اَدْخُلُوا ، اَنْتَشِرُوا ” fiilleri kullanılmıştır. Bunlarla ise “**tezekkür (hatırlatma)**” ve “**ikaz**” anlamı kasdolunmaktadır. Çünkü burada da hangi davranışın yapılabileceği hatırlatılmaktadır.

﴿ إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴾ (٥٦) ⁴²⁴

56. Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selam edin.⁴²⁵

Daha önce zikredilen Rasûlullah'ı (S.A.V.) incitmemek müminlerin şanındandır, şeklindeki hükmün sebebi yerinde olan ve birçok edebî sanatı bünyesinde barındıran bu âyeti kerimenin “إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ” (Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar.) kısmında Meânî ilmi sanatlarından “**îcâz-ı hazif**” vardır.

Şair, Dil ve Edebiyat alimi İbnü's-Şecerî (ö. 542/1148), *el-Emâlî*⁴²⁶ isimli eserinde âyeti kerimenin bu kısmını anlatırken aslında buradaki îcâz-ı hazfe işaret etmek istemiştir. Öncelikle “وَمَلَائِكَتُهُ” kelimesini raf' okuyan İbn Abbâs (R.A.) ve diğerlerine göre “وَمَلَائِكَتُهُ” mübtedâ olmak üzere merfu', “يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ” cümle-i fiiliyyesi de onun haberi olmakla mahallen merfu'dur. Ayrıca “إِنَّ اللَّهَ” ifadesinde, zikredilen “يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ” haberî isnad

⁴²³ İsmail Hakkı bin Mustafa el-İstânbûlî el-Hanefî el-Halvetî Bursevî, *age.*, s. 214.

⁴²⁴ el-Ahzâb, 33/56.

⁴²⁵ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), *age.*, s. 425.

⁴²⁶ *el-Emâlî*, her biri risâle şeklindeki seksen dört meclisten meydana gelen eser, İbnü's-Şecerî'ye sorulan çeşitli soruların cevaplarından oluşmuştur. Bazı bölümlerinde mevcut yazılış tarihlerinden 524-526 (1130-1132) yılları arasında kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Muhtelif gramer kaideleri ve konuları, meşhur Arap şairlerinin bazı şiirleri, lugat, belâgat, aruz, kafiye, âyet tefsirleri, tarih, ahbâr ve naklettiği şiirlerde geçen şehirlere dair bilgiler ihtiva etmektedir. (Hüseyin Elmalı, “el-Emâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XI., TDV Yayın ve Matbaacılık, İstanbul 1995, s. 73.)

delalet ettiğinden ve karine olduğundan dolayı kendisi ile iktifa edilerek innerin haberi îcâz yoluyla hazfolunmuştur. Buna göre âyeti kerimenin takdiri “إِنَّ اللَّهَ يُصَلِّي عَلَى النَّبِيِّ،” “وَمَلَائِكَتُهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ” şeklindedir. Bu takdire göre birinci haber yani “يُصَلِّي عَلَى النَّبِيِّ” ifadesi, ikinci haber yani “يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ” ifadesi kendisi üzerine delalet ettiği için hazfolunmuştur.

Burada “وَمَلَائِكَتُهُ” kelimesinin inne ve isminin mahalli üzerine ma’tûf olup ibtidaîyyet üzere merfu’ olması da caiz olur. Çünkü “إِنَّ” (inne) dahil olduğu cümlelerin mânasını değiştirmeyen harflerdendir. İnne ve ismi ibtidâîyyet ile mahallen merfû’dur. Buna göre de takdiri “اللَّهُ وَمَلَائِكَتُهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ” şeklindedir. Bu takdire göre atıf yoluyla mübtedâ taaddüd etmiş olup haber her ikisine racidir.⁴²⁷

Bizim kıraatimize göre yani kıraati Âsım ve rivâyeti Hafs’a göre “وَمَلَائِكَتُهُ” kelimesi atıf yoluyla innerin ismi olmakla mensub olup yine haber her ikisine racidir. Dolayısıyla haber hazfolunmamıştır.

Yine âyeti kerimenin bahsi geçen kısmında “إِنَّ اللَّهَ” şeklinde “inne” ile te’kitli isim cümlesinden, “يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ” şeklinde fiil cümlesine geçiş yapıldığı için isim ve fiil cümlesi arasında “iltifât” sanatı vardır.

İnne ve isim cümlesi getirilerek bu hükme verilen önemin gösterildiği bu âyette Hz. Allah’ın (C.C.) Rasûlü’ne olan senasının sürekli yenilendiğini ifade etmek için “يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ” şeklinde isim cümlesinden fiil cümlesine “iltifât” yapılmıştır.⁴²⁸ “Salât” lügatte dua demektir. Salât Allah tarafından olursa rahmet ve rızası, meleklerden olursa dua ve istiğfâr etmeleri, Müminlerden olursa mağfîret ve Peygamberin şanının yüceltilmesi niyazında bulunmak demek olur. Sanki şöyle denilmektedir: Size, O’nu incitmek yakışmaz, Allah ve Melekleri bile O’na salat ederlerken siz de O’na salât edin.

Ayrıca bu âyeti kerimedeki “وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا” (Selâm vermekle selâm verin yani ona tam bir selâm verin.) ifadesinde “وَسَلِّمُوا” fiili ile beraber mef’ûlü matlak-ı te’kîdî olan “تَسْلِيمًا” masdarının da getirilmesi te’kit yoluyla Meânî ilmi sanatlarından “itnâb” sanatı olur.⁴²⁹

“سَلِّمُوا” fiili, sülâsî mezîd-i rubâî fiillerden, tef’îl bâbından emri hâzır cemi müzekkerdir. Tef’îl bâbının binası “تَكْثِير” ((teksir) çokluk) içindir. Teksîr (çokluk), bazen

⁴²⁷ Ebü’s-Saâdât Ziyâüddîn Hibetullah bin Alî bin Muhammed bin Hazma el-Hâşimî el-Alevî el-Hasenî el-Bağdâdî İbnü’ş-Şecerî, *age.*, 3, s. 113.

⁴²⁸ Vehbe bin Mustafa ez-Zühaylî, *age.*, 22, s. 96.

⁴²⁹ Muhammed Ali es-Sabûnî, *age.*, s. 496.

fiilde, bazen fâilde, bazen de mef'ûlde olur. Bu âyeti kerimede teksir fiildedir. Bu sebebdan dolayı burada sadece fiili getirmekle murad edilen mâna hasıl olabilirdi. Ancak fiilin mef'ûlü matlak-ı te'kîdîsi de getirilerek, fiilde geçen işin önemini vurgulamak için bu şekilde bir “**itnâb**” yapılmıştır.⁴³⁰

2.8. 59-68. ÂYETLERİN TAHLİLİ

Bu âyetlerde yalan haber yayan, iffetli kadınları rahatsız eden ve toplumun huzurunu bozmaya çalışanlara karşı müminlerin uyanık bulunmaları tavsiye edilmekte ve bu kişilerin feci âkîbetleri anlatılmaktadır.

﴿لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِبَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا﴾

(٦٠) ⁴³¹

60. *Andolsun, eğer münafıklar, kalplerinde bir hastalık bulunanlar ve Medine'de kötü haberler yayıp ortalığı karıştıranlar (tuttukları yoldan) vazgeçmezlerse, elbette seni onların üzerine gitmeye teşvik edeceğiz.*⁴³²

Bu âyeti kerimede “لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ” (Andolsun, eğer münafıklar, kalplerinde bir hastalık bulunanlar ve Medine'de kötü haberler yayıp ortalığı karıştıranlar (tuttukları yoldan) vazgeçmezlerse) cümlesindeki “لَئِنْ” (Eğer münafıklar vazgeçmezlerse) umum ifadesinden sonra “وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ” (Kalplerinde bir hastalık bulunanlar) ve “وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ” (Medine'de kötü haberler yayıp ortalığı karıştıranlar) husus ifadelerinin zikredilmesi Kur'an-ı Kerimdeki itnâb üslûblarından biri olan “**zikru'l-hâs ba'de'l-âm**” yoluyla Meânî ilmi sanatlarından “**itnâb**” sanatı olur.⁴³³

Aslında burada sadece umumilik ifade eden “لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ” (Eğer münafıklar vazgeçmezlerse) ifadesi kullanılmış olsaydı kasdolunan mâna tamam olabilirdi. Çünkü kalplerinde hastalık olanlar ve Medine'de kötü haberler yayıp, ortalığı karıştıranlar münafıkların ta kendileridir. Ancak umumdan sonra zikredilen hususun kötülüğüne dikkat çekmek için burada “**itnâb**” yapılmıştır. Yani yaptıklarının çok çirkin olduğunu

⁴³⁰ age., s. 496.

⁴³¹ el-Ahzâb, 33/60.

⁴³² Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 425.

⁴³³ Muhammed Ali es-Sabûnî, age., s. 496.

vurgulamak ve münafıkları daha fazla kötölemek ve kınamak için ıtınâb yoluyla önce genel olan, sonra özel olan zikredilmiştir.⁴³⁴

﴿مَلْعُونِينَ أَيْنَ مَا نَحْنُوا أَخَذُوا وَفُتِلُوا تَقْتِيلًا﴾ (٦١) ⁴³⁵

61. *Onlar da (bundan sonra) orada lanete uğramış kimseler olarak seninle pek az süre komşu kalacaklardır. Nerede bulunurlarsa, yakalanırlar ve yaman bir şekilde öldürülürler.*⁴³⁶

Bu âyeti kerimedeki “وَفُتِلُوا تَقْتِيلًا” (ve yaman bir şekilde öldürülürler.) ifadesinde “وَفُتِلُوا” fiili ile beraber mef’ûlü matlak-ı te’kîdî olan “تَقْتِيلًا” masdarının da getirilmesi te’kit yoluyla Meânî ilmi sanatlarından “**ıtınâb**” sanatı olur.⁴³⁷

“وَفُتِلُوا” fiili, sülâsî mezîd-i rubâî’den, tef’îl bâbından emri hâzır cemi müzekkerdir. Tef’îl bâbının binası “تَكْثِير” ((teksir) çokluk) içindir. Teksîr (çokluk), bazen fiilde, bazen fâilde, bazen de mef’ûlde olur. Bu âyeti kerimde teksir fiildedir. Bu sebebdan dolayı burada sadece fiili getirmekle kastedilen mânaya ulaşılabilirdi. Ancak fiilin mef’ûlü mutlak-ı te’kîdîsi de getirilerek, fiilde geçen işin önemini vurgulamak için bu şekilde bir “**ıtınâb**” yapılmıştır.⁴³⁸

﴿يَوْمَ نُقَلِّبُ وُجُوهَهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَّا أَطَعْنَا اللَّهَ وَأَطَعْنَا الرَّسُولَ﴾ (٦٦) ⁴³⁹

66. *Yüzlerinin ateşte bir yandan bir yana döndürüleceği gün, "Keşke Allah'a ve Resül'e itaat edeydik" diyecekler.*⁴⁴⁰

﴿وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا﴾ (٦٧) ⁴⁴¹

67. *Yine şöyle diyecekler: "Ey Rabbimiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yoldan saptırdılar."*⁴⁴²

Bu iki âyeti kerimde “يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَّا أَطَعْنَا اللَّهَ وَأَطَعْنَا الرَّسُولَا” (“Keşke Allah'a ve Resül'e itaat edeydik” diyecekler.) cümlesinin sonundaki “الرَّسُولَا” kelimesinde ve “فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا”

⁴³⁴ age., s. 496; Vehbe bin Mustafa ez-Zühaylî, age., 22, s. 111.

⁴³⁵ el-Ahzâb, 33/61.

⁴³⁶ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 425.

⁴³⁷ Muhammed Ali es-Sabûnî, age., s. 496.

⁴³⁸ age., s. 496.

⁴³⁹ el-Ahzâb, 33/66.

⁴⁴⁰ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 426.

⁴⁴¹ el-Ahzâb, 33/67.

⁴⁴² age., s. 426.

(Bizi yoldan saptırdılar.) cümlesinin sonundaki “السَّبِيلَ” kelimesinde meâni ilmi sanatlarından “**zikir**” vardır.⁴⁴³

Kur'an-ı Kerim ifadelerinde bazen cümleye kelime ya da kelimeler veya kelimeye harf ya da harfler ilave edilerek zikir, bazen de cümleden kelime ya da kelimeler veya kelimeden harf ya da harfler kaldırılarak hazif yapılabilir. Bunların tamamı bir sebep ve maksattan dolayı yapılır. Rastgele, tesadüfen veya gelişigüzel yapılmış değildir. Kur'an-ı Kerim tabirleri bilerek ve hususiyle yapılan, sanatsal ifadelerdir. Her kelime hatta her harf hususi bir sebepten dolayı getirilmiştir.⁴⁴⁴

Nitekim Ahzâb Sûresi'nin âyet sonlarında ki med harfi olan “الالف” “elif”in zikredilmesinin, diğer bazı yerlerde ise hazfedilip kaldırılmasının da bir takım sebepleri vardır. Âyetin muktezası ve makamı neyi gerektiriyorsa ondan dolayı yapılır.

Bu iki kelimedede aslında kıyâs elifin getirilmemesidir. Çünkü sûrenin evvelindeki “وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ” (Allah ise gerçeği söyler ve doğru yola iletir.)⁴⁴⁵ âyetinde “السَّبِيلَ” kelimesinde elif getirilmemiştir. Ancak âyetin mefhûmu ve muktezâ-i zâhiri elifin getirilmesini gerektirmektedir.

Bu iki âyet arasındaki fark; elifin getirildiği 66. ve 67. âyeti kerimeler cehennem ehlinin sözlerinden ibarettir. Cehennem ehli Rabbimizin buyurduğu gibi “وَهُمْ يَصْطَرِّخُونَ” (Ve onlar orada feryat ederler.)⁴⁴⁶ orada feryâdu figân içinde ağlayarak seslerini uzatırlar. Âyetin muktezâsı feryat ve sesi uzatmak olduğu için burada uygun olan bu kelimelerin med olunmasıdır. Diğer âyette böyle bir şey yoktur. Diğer âyet uzatılan âyetin tam tersine ancak hakikati ve aklen malum olanı pekiştirmek içindir. Bundan dolayı med olunmamıştır.

Yine bu âyetlerin birincisinde âyetin sonundaki “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ” (Keşke Allah'a ve Resül'e itaat edeydik" diyecekler.) cümlesindeki nida harfi, “يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ” (Yüzlerinin ateşte bir yandan bir yana döndürüleceği gün) karinesinden anlaşıldığına göre “**nedâmet (pişmanlık)**” için kullanılmıştır. Yüzlerinin ateşte çevrilmesi onları pişmanlığa götürecek olan bir azab şeklidir.

﴿رَبَّنَا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ وَالْعَنْهُمْ لَعْنًا كَبِيرًا﴾⁴⁴⁷

⁴⁴³ Fâzıl Sâlih es-Samerrâî, *age.*, s. 33, 34.

⁴⁴⁴ *age.*, s. 9.

⁴⁴⁵ el-Ahzâb, 33/4.

⁴⁴⁶ Fâtır, 35/37.

⁴⁴⁷ el-Ahzâb, 33/68.

68. "Ey Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onları büyük bir lanete uğrat." ⁴⁴⁸

Bu âyeti kerimede “inşâ isnad” cümlesinde “emir” kiplerinden emir fiil (emri hâzır) yani “آت” fiili kullanılmıştır. “آت – يُوتِي” den emri hâzır’dır. Bu âyette emir fiil “رَبَّنَا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ وَالْعَنْهُمْ لُعْنًا كَبِيرًا” (Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onları ağır bir şekilde lânetle!) derken “الْعَذَابِ” (azap) ve “وَالْعَنْهُمْ لُعْنًا كَبِيرًا” (Onları büyük bir lanete uğrat.) karinelerinden anlaşıldığı üzere “be’d-dua (kötü dua)” anlamında kullanılmıştır.

2.9. 69-73. ÂYETLERİN TAHLİLİ

Bu âyetlerde müminlerin yahudilerle münafıklara benzememeleri emredildikten sonra iman, burada sevgi ve kardeşliğin canlı ve müşahhas ifadesi olan itaat ve disiplin açısından değerlendirilmekte ve görevlerin yerine getirilmesi sonucuna bağlanmaktadır. Emre itaat etmenin emanete riayet anlamı taşıdığı ve müminlerden günah işleyenlerin tövbelerinin kabul edilip bağışlanacaklarını müjdeleyerek sona ermektedir.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَفُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا﴾ (٧٠)

﴿يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا﴾ (٧١) ⁴⁴⁹

70-71. Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğru söz söyleyin ki Allah sizin işlerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah'a ve Resülüne itaat ederse, muhakkak büyük bir başarıya ulaşmıştır. ⁴⁵⁰

Yetmişinci âyeti kerimede “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا” derken “يَا” (ya) nida harfi, tembih için olan “هَـ” ve “اتَّقُوا اللَّهَ” karinelerinden anlaşıldığı üzere “tembih” için kullanılmıştır. Ayrıca âyeti kerimede İnşâ cümlesinde “emir” kiplerinden “emir fiil (emri hâzır)” yani “فُولُوا” ve “اتَّقُوا” kullanılmıştır. “اتَّقَى – يَتَّقِي”, “اتَّقَ” den emri hâzır’dır. Bu âyette emir fiil “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَفُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا” “Ey iman edenler! Allah’a itaatsizlikten sakının ve doğru söz söyleyin ki, Allah sizin işlerinizi düzeltsin, günahlarınızı bağışlasın.” “اتَّقُوا اللَّهَ” ve “فُولُوا” karinelerinden anlaşıldığı üzere “irşâd” ve terbiye etme mânasını ifade eden “te’dib” anlamında kullanılmıştır.

⁴⁴⁸ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 426.

⁴⁴⁹ el-Ahzâb, 33/70-71.

⁴⁵⁰ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 426.

﴿ إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا ﴾ (٧٢) ⁴⁵¹

72. Şüphesiz biz emaneti⁴⁵² göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.⁴⁵³

Bu âyeti kerimede “إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ” (Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik.) cümlesinde Meânî ilmi sanatlarından “**itnâb**” sanatı vardır.⁴⁵⁴

Öncelikle şunu ifade etmemiz gerekir ki; burada daha önce ifade etmiş olduğumuz Kur’an-ı Kerimdeki itnâb üslûblerinden “**atfû’l-hâs ale’l-âm (özel olanı genel üzerine atfetme)**” şeklinde atıf üslûbüyle yapılan bir “**itnâb**” vardır. Başka bir ifadeyle ya da bazılarına göre buradaki itnâb, “**zikru’l-hâs ba’d-e’l-âm (genelden sonra özeli zikretmek)**” yapılarak yani içerisinde özelin dahil olduğu genel ifadeden sonra özeli zikretmek sûretiyle “**et-tekrîr fi’l-mâ’nâ dûne’l-lafz**” şeklinde tekrâr yoluyla yapılan bir itnâb vardır. Kısacası burada Kur’an-ı Kerimdeki itnâb üslûblerinden “**atıf**” ya da “**tekrâr**” vardır. Her iki şekil itnâbda da itnâbın bir fâidesi ve de bir sebebi vardır. O da özelin önemine ve faziletine dikkat çekmek ya da orada bahsi geçen hususun şanını yüceltme ve ağırlığını vurgulamadır.

Âyeti kerimede “إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ” (Şüphesiz biz emaneti göklere ve yere teklif ettik.) buyrulduktan sonra dağlar arza (yeryüzüne) dâhil olduğu halde bu genel ifadeden sonra atıf yoluyla özel olan “وَالْجِبَالِ” (ve dağlara) ifadesi zikredilmek sûretiyle tekrar yoluyla itnâb yapılmıştır. Burada “وَالْجِبَالِ” ifadesi zikredilmeden de ifade tamamlanmış olurdu. Ancak Hz. Allah (C.C.) göklerin ve yerin bile yüklenmekten kaçınıp, insanın ise hiç çekinmeden yüklendiği emanetin büyük bir yük olduğunu beyan etmek, şer’î mükellefiyetlerin ağırlığını vurgulamak ve şanını yüceltmek için “وَالْجِبَالِ” buyurmuştur.⁴⁵⁵

⁴⁵¹ el-Ahzâb, 33/72.

⁴⁵² Âyeti kerimede bahsedilen “*emanet*” yapılmasında sevap, terkedilmesinde ise günah olan namaz vs. gibi şer’î mükellefiyetlerdir. Bu mükellefiyetlerin yerine getirilmeleri vacip olduğundan dolayı bunlara emanet adı verilmiştir.

⁴⁵³ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), *age.*, s. 426.

⁴⁵⁴ Ebü’l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh bin Muhammed bin Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü’l-Esîr, *age.*, 3, 28.

⁴⁵⁵ Ebü’l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh bin Muhammed bin Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü’l-Esîr, *age.*, 3, s. 28.

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾⁴⁵⁶

﴿لِيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا

رَحِيمًا﴾⁴⁵⁷ (٧٣)

1. Ey Peygamber! Allah'a karşı gelmekten sakın. Kâfirlere ve münafıklara itaat etme.

Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.⁴⁵⁸

73. Allah, münafık erkeklere ve münafık kadınlara, Allah'a ortak koşan erkeklere ve Allah'a ortak koşan kadınlara azap etmek; mümin erkeklerin ve mümin kadınların da tövbelerini kabul etmek için insana emaneti yüklemiştir. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.⁴⁵⁹

Tahlile çalışılan Ahzâb Sûresinde, kendisinde Meânî ilmi açısından “nida”, “emir” ve “nehiy” şeklinde “talebî inşâ” durumları bulunan, “وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ” (Kâfirlere ve münafıklara itaat etme.) şeklinde kâfirlere ve münafıklara itaat edilmemesinden bahseden birinci âyeti ile başlanıp yine kandisinde Meânî ilmi açısından “haberî isnad” cümlesi bulunan “لِيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ” (Allah, münafık erkeklere ve münafık kadınlara, Allah'a ortak koşan erkeklere ve Allah'a ortak koşan kadınlara azap etmek için) yetmişüçüncü âyeti ile sona ermesi lafzı ve mânayı güzelleştiren diğer bir unsurdur.⁴⁶⁰

Sûrenin Başlangıcı münafıkların kötülenmesi ve yerilmesi hakkında, sonu ise münâfıkların kötü akibeti ve sonlarının kötülüğünün açıklanması hakkındadır. Dolayısıyla lafız ve mânaca aynı olan lafızlar tekrar edip, bu lafızların ikisinden birisini sûrenin başında, diğerini ise sûrenin sonunda getirmekle başlangıçla son arasındaki böyle bir uygunluk münasebetiyle sûrenin lafzında bir güzellik meydana gelmiştir.

⁴⁵⁶ el-Ahzâb, 33/1.

⁴⁵⁷ el-Ahzâb, 33/73.

⁴⁵⁸ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (hızl.), age., s. 417.

⁴⁵⁹ age., s. 426.

⁴⁶⁰ Muhammed Ali es-Sabûnî, age., s. 496; Vehbe bin Mustafa ez-Zühaylî, age., 22, s. 125.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sınırsız ve sonsuz bir ilme sahip olan Yüce Rabbimiz'in (C.C.), “*Şüphesiz bu Kur'an âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir. Onu, senin kalbine uyarıcılardan olasın diye açık bir Arapça ile Rûhu'l-emîn indirmiştir.*”⁴⁶¹ buyurduğu gibi dili Arapça olan yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'in İslam inanç ve itikat dairesinden dışarı çıkmadan, okunup anlaşılması ve yorumlanması için öğrenilmesi gereken ilimlerin başında Arap dili ve belâgatı gelir.

Özellikle belâgat bilgisi olmaksızın ayetlere mânâ verip, kastedtiği mânâyı anlamaya ve yorumlamaya çalışmak, özelde özellikle Kur'an-ı Kerim ilimleriyle uğraşanların kendileri hakkında, geneldeyse başta Müslümanlar ve bütün insanlar için büyük bir felakete sebep olabilir. İşte bunun engellenmesi ve Kur'an-ı Kerim'in anlam ve hükümlerinin doğru anlaşılması için Arap dili ve belâgatının çok iyi öğrenilmesi gerekmektedir. İşte bu çalışma, bu felaketin önüne geçmekte, Kur'an-ı Kerime hizmette ve Arap dili ve belâgatının iyi öğrenilmesinde ufakta olsa bir katkı olması maksadıyla yapılmış bulunmaktadır.

Kelâmın belâgatında ve kastedtiği mânânın anlaşılmasında Lügat, Sarf veya Nahiv ilmi hatta insan algısı ne kadar etkiliyse Meânî ilmi de o derece etkilidir. Meânî ilmine sahip olmadan söylenen söz hem belâgat hem de fesahat açısından noksan bir söz demektir. Yine aynı şekilde böyle bir bilgi noksanlığının olması değil Kur'an-ı Kerimin, hatta belâgat ve fesahatla söylenmiş sıradan bir sözün dahi anlaşılmasına sebep olur. Kastedilen mânâyı anlamak ve onu yorumlamak artık iyice zorlaşır. İşte bu çalışmada Meânî ilminde bulunan anlam bilim durumları âyeti kerimelerde tespit edilip, âyetlerde tatbik edilmek ve anlama olan katkılarının incelenmesi suretiyle Ahzâb Sûresi Meânî ilmi açısından tahlil edildi ve Ahzâb Sûresi'nin anlam ve hükümlerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunulmaya çalışıldı. Bu da bize, Meânî ilminin Arapça'daki önemini göstererek, fesahat ve belâgat yüklü Kur'an-ı Kerim ayetlerindeki kastedilen mânânın anlaşılmasında ve yorumlanmaya çalışılmasında genel olarak Meânî ilminin ne kadar lazım olduğu sonucuna ulaştırmıştır.

Tefsir, Ulûmü'l-Kur'an, Belâgat, Lügat, Sarf, Nahiv ilmi kaynaklarında, yayınlanmış veya yayınlanmamış tezler ve akademik makaleler gibi kaynaklarda

⁴⁶¹ eş-Şuara, 26/192-195.

araştırma yaparak tamamlanılan bu çalışmada, Kur'an-ı Kerimden bir sûre olan Ahzâb Sûresi üzerinde Meânî ilmi durumları tatbik edilmek suretiyle yapılan tahlil sonucunda bu ilmin sûrenin anlam ve hükümlerine kattığı anlam zenginliğine baktığımızda başlıca ulaşılan sonuçlar şunlar olmuştur:

Sûrede haber cümlelerinin yoğunlukta olmasıyla beraber muhatapların durumuna göre ibtidâ-î, talebî ve inkârî bütün haber cümlesi çeşitleri kullanılmıştır. Haber cümlelerinin arasında iki asıl gaye olan fâide-i haber ve lazım-ı fâide-i haber gayeli cümleler bulunduğu gibi başka gayelerle kullanılan cümlelerde bulunmaktadır. Yapılan bu çalışma kullanılan haber cümlelerinin kuruluş gayelerini tespit ederek bunların mânaya yansımalarını ve katkılarını ortaya koymuştur. Genel olarak ibtidâ-î haber cümlelerinde ta'lim, takrîr, irşâd, te'kit, te'nîs, i'lâm, teşrif, tevbih, tekbît, tezkîr, tenbîh, tefkîr, tehdit, tehvîl, zemm (yerme), tenzîr, tahkir, teşvik, teselli etmel, istibşâr, medh (övmek), te'yis, nimet verme, vaad, tazim, te'dib ve nimet ve külfet arasındaki dengeyi tasavvura yöneltmek gayeleri bulunmaktadır. Talebî haber cümlelerinde tesliye, terğîb ve terhîb, ilticâ (sığınma), ta'lim, tehekküm, hez', zemm, tekzîb, teşvîh, tevbih, teşrî', îmâ, tahzîr, tasvîr, tenzih, teşcî', tenvîh, ta'rîz, hatayı bildirme ve tenbîh gayeleri bulunmaktadır. İnkârî haber cümlelerinde ise ibraz etmek, izhâr, tekzîb, tahkir, tehdit, vaîd, yemin, tevbih, övme, ibâha ve takrîr gayeleri bulunmaktadır. Haber cümlelerinin kısımlarının anlaşılmasında kullanılan te'kit unsurlarından genel olarak “إن” (inne), zaid harfi cer “ب” (be), “لكن” (lâkin), “ل” (lam) (şartın cevabına gelen lam), “أن” (enne), “إنما” (İnnemâ), “من” (min) (zâid harfi cer), “لكن” (lâkin), “قد” (tahkik harfi olan gad), “لن” (len) (fiili muzariyi nasb eden len), “اللام” (lam) (kasemin cevabına gelen lam), “الواو” (vav) (kasem için olan harfi cerlerden vav), “اللام” “lam” (kasemin cevabına gelen te'kit lamı), “نون التوكيد الثقيلة” (Nunu müşeddede) ve mânevî te'kit kullanılmıştır. Ayrıca bazı âyetlerde haberî isnadın bu çeşitlerinin birbirleri yerine kullanıldıkları da olmuştur.

Barındırdığı hükümler ve konu muhtevâsı açısından sûrede inşâî isnad üslûpları da çokça kullanılmıştır. İnşâ üslûplarından sadece talebî inşâ cümleleri bulunmaktadır. Çalışma sûrede bulunan emir, nehiy, istifhâm ve nida gibi bütün talebî inşâ üslûplarının mânaya yansımalarını ve katkılarını da ortaya koymuştur. Sûredeki inşâ unsurları bazı âyetlerde kendi anlamında kullanıldıkları gibi bir çok âyette de ta'lim, telkin, istidâme (sürdürmek), izdiyâd (artırmak), sebât, vücûb, teşcî', tehlîd-i kerâme (saygınlığı daimi hale getirme), tahkir, imtinân (minnettarlık), tevbîh, i'lâm, tehdit, tehvîl, tazim, te'dib,

tezkîr, tahzîr ve istihbâb anlamlarında kullanılmışlardır. Bu bağlamda bu çalışma, inşâ unsurlarının ve üslûplarının kullanıldığı âyetlerde anlamı doğru anlamak ve anlaşılan anlama göre âyette geçen hükmü doğru vermenin bu unsurların hangi mânada kullanıldığını bilmeye bağlı olduğunu, bunları bilmeden verilen mânanın kastedilenden çok daha farklı bir anlam olacağını göstermektedir.

Ayrıca bu çalışma Ahzâb Sûresi'nde fasl ve vasl, hazif, zikir, kasr, îcâz, takdim, tehir, müsned ve müsned-i ileyhin halleri, fiilin mütealliklarının halleri, kelâmın muktezâ-i zâhirin dışına çıkması ve itnâb durumlarının sıkça kullanıldığını ortaya koymuştur.

Sûrede müsnedin, takdim, tehir, hazif, inhisar, isim ve fiil olarak gelmesi, ism-i mevsûl olarak gelmesi, ism-i işaret olarak gelmesi, marife olarak gelmesi, te'kitli gelmesi, şart ile takyiti gibi bir çok durumları vardır. Ayrıca sûrede müsnedin şart ile takyîdi (takyîdü'l-müsnedi bi'sh-shartı) hallerinden Belâgat ilminde ayrı bir yeri olan “لو” (lev) ile takyiti hali vardır. Yine müsnedin vücub hazfedildiği yerlerden münâdâ hali bulunmaktadır.

Sûrede müsned-i ileyhin muhatabın muktezâ-i haline itibar ederek faydasız sözden kaçınmak, aklî ve lafzî delilden ibaret iki delilin daha kuvvetlisine döndüğü izlenimini vermek, karine bulunduğu dinleyicinin dikkatini ölçmek veya dikkatinin miktarını ölçmek, müsned-i ileyhi tazim için mütekellimin, müsned-i ileyhi muhatabın dilinden muhafaza etmek veya müsned-i ileyhi tahkir için muhatabın lisanını müsned-i ileyhten korumak, ihtiyaç halinde inkâr edebilmek müsned-i ileyhin bilinmesi veya bilindiğinin iddia edilmesi hallerinde veya benzeri nedenlerle hazfi vardır.

Yine sûrede müsned-i ileyhin, kelimada umde (temel öge) olduğundan dolayı zikri asıl olduğu için, daha fazla açıklama yapmak ve dinleyicinin zihnine yerleştirmek için, duyulan saygıyı açığa vurmak için, hakaret etmek için, anılmasından bereketlenmek için, anılmasından zevk almak için ve şanını yüceltmek için zikri bulunmaktadır.

Müsned-i ileyhin, zamir olarak, alem (özel isim) olarak, ismi mevsûl olarak, ismi işâret olarak, Elif-lâm (lâm-ı tarif) takısı olarak, sıfat olarak ve marife olana muzaf olarak marife gelmesi halleri vardır. Yine sûrede Müsned-i ileyhin, tek kişi olduğunu ifade etmek, tazim veya tahkir, teksîr (çokluk), tazim ve teksir (çokluk) için nekre olarak geldiği durumlar vardır.

Çalışma sûredeki fasl ve vaslın genellikle kemâl-i ittisâl ve inkitâ ve şibih kemâl-i ittisâl şeklinde olduğunu, kelâmın muktezâ-i zâhirin dışına çıkması durumlarının

genellikle izhâr fî makami'l-izmâr ve iltifât şeklinde olduğunu, îcâzın îcâz-ı hazîf şeklinde olduğunu, kasrın kasr-ı hakîkî ve kasr-ı izâfî şeklinde olduğunu, ıtnâbın zikru'l-hâs ba'de'l-âm, zikru'l-âm ba'de'l-hâs, manevî te'kit, tevşî', el-izâh ba'de'l-ibhâm, tekrîr, i'tirâz, tez'yîl ve tetmîm şeklinde olduğunu göstermiştir.

Bu çalışma Kur'ân'ı Kerim üzerinde çalışma yapacak olanlar için Arap dili ve belâgatı ilmini özellikle meânî bilmeden yapılan tercüme ve meâl çalışmalarının ne kadar da yanlış olduğunu gözler önüne sermektedir. Ayrıca Meânî ilmi bilgisi olmadan yapılan bütün çalışmaların büyük sorunlara sebep olacağını, Kur'an-ı Kerimi okuyup anlamak isteyen insanları yanlış yönlendireceğini kanıtlamaktadır.

Kur'ân belâgatı alanındaki çalışmaları günümüzde daha verimli ve belâgatı genel yapısı itibariyle sadeleşmiş ve daha anlaşılır kılmak için belâgatı, kuralın anlama katkısı merkezli ve bütünleştirici bir yapıya kavuşturmak gerekir. Bu ise İslâm belâgat geleneğindeki verilerin özellikle anlam ve içerik merkezinde sistemleştirilmesi ve yüzyıllar önce zaten var olan bu bilgileri gün ışığına çıkartmak için daha fazla çalışma yapılması ile mümkün olacaktır.

Bu tahlil çalışması bir daha göstermiştir ki Kur'ân-ı Kerîm, son ilâhî kitap olması hasebiyle Hz. Allah (C.C.), muhataplarda tesir uyandırması için bu ilâhî kitabı ifadenin ve sözün en belîğ olanıyla donatmıştır. İfadenin en belîğ olanı ile donatılan Kur'an-ı Kerimi daha iyi anlayabilmek için yapılan bu tarz çalışmaların yanında bu ilimlere vâkıf olmayan, tabiri caizse dil bilmez insanların bilinçsizce yaptıkları çalışmaları bu tür çalışmalara tabi tutmak gerekir. Örneğin bu çalışmada Ahzâb Sûresi Meânî ilmi açısından tahlile çalışıldı. Bu alanda temâyüz etmiş kimselerde bu çalışmalardan hareketle bu tahlilde tespit edilen Meânî ilmi konularının anlam farklılıklarına yansımaları Türkiye ölçeğinde belirli meâllerden hareketle çalışabilirler.

Sonuç olarak, Belâgat ilminin doğuşu, gelişimi ve sistemli bir ilim oluşuyla ilgili her türlü kaynak mevcuttur. Zaten en büyük ve önemli etken Kur'ân-ı Kerîm olduğu da bilinmektedir. İlâhî kelâmın Arap dili ve belâgatı açısından inceliklerine vâkıf olmak isteyen bir ilim adamı temelde Arapça gramerini daha sonrasında da Belâgat ilmini, özellikle Meânî ilmini iyi öğrenmelidir. Kur'ân'ı Kerîm üzerine yapacağı tercüme, meâl ve diğer çalışmaları ancak bundan sonra daha güvenilir, kullanılabilir ve faydalı bir etkiye sahip olacaktır. Dolayısıyla kendisi apaçık Arapça olarak indirilen Kur'ân'ı Kerîm'i, kendi asıl lisanını öğrenmeden anlamak ve anlatmak mümkün olmayacaktır.

KAYNAKLAR

Kur'an-ı Kerim.

el-ÂLÛSÎ, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd bin Abdillâh bin Mahmûd el-Hüseynî, *Rûhu'l-me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-Seb'î'l-Meğânî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.

ALTUNTAŞ, Halil ve ŞAHİN, Muzaffer (hızl.), *Kur'an-ı Kerim ve Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara 2006.

'ATÎK, Abdu'l-Aziz, *İlmü'l-Meânî*, Dâru'n-Nehdeti'l-Arabiyye, Beyrut-Lübnan 2009.

BAYER, İsmail, *Keşşaf Tefsirinde Belâgat Uygulamaları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013.

el-BEYZÂVÎ, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh bin Ömer bin Muhammed, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1997.

el-BİKAÎ, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî, *Nazmu'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-süver*, Dâru'l-Küttâbi'l-İslâmî, Kahire ts., 15.

BULUT, Ali, "Kur'an-ı Kerim'de İtnab Üslubu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3., 11., (2010), s. 183-205.

BURSEVÎ, İsmail Hakkı bin Mustafa el-İstanbûlî el-Hanefî el-Halvetî, *Rûhu'l-Beyân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts.

el-CÂRİM, Ali ve EMİN, Mustafa, *el-Belâgatü'l-Vâdiha (el-Beyân, el-Meânî, el-Bedî')*, Dâru'l-Maârif, Mısır 1964.

el-CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ah-kâmü'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1984.

DAYF, Ahmed Şevkî Abdüsselâm, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, Dâru'l-Meârif, Mısır ts.

ed-DESÛKÎ, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafê ed-Desûkî, *Hâşiye 'alâ Şerhi't-Telhîş*, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut ts.

Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim ve Meâli, 2006, <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/ahzab-suresi-33/ayet-1/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1> (Erişim 04 Kasım 2020/20.30).

_____, Kur'an Yolu Tefsiri, 2006, <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-tefsir-1/ahzab-suresi-33/ayet-1/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1> (Erişim 04 Kasım 2020/21.25).

- DURMUŞ, İsmail, “İtnâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XIX., TDV Yayın ve Matbaacılık, İstanbul 1999, s. 215-219.
- _____, “İhbâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXI., TDV Yayın ve Matbaacılık, İstanbul 2000, s. 528.
- _____, “İhtibâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXI., TDV Yayın ve Matbaacılık, İstanbul 2000, s. 553.
- _____, “Meânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXVIII., TDV Yayın ve Matbaacılık, Ankara 2003, s. 204-206.
- _____, “Ziyâeddin İbnü’l-Esîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXI., TDV Yayın ve Matbaacılık, İstanbul 2000, s. 30-32.
- _____, “İltifât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXII., TDV Yayın ve Matbaacılık, İstanbul 2000, s. 152-153.
- _____, “Teşbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XL., TDV Yayın ve Matbaacılık, İstanbul 2011, s. 553-556.
- ed-DÜRRE, eş-Şehy Muhammed Ali Taha, *Tefsiru’l-Kur’an-ı’l Kerim ve İ’rabühü ve Beyânühü*, Dârübnî Kesîr, Dımaşk-Beyrut 2009.
- ELMALI, Hüseyin, “el-Emâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XI., TDV Yayın ve Matbaacılık, İstanbul 1995, s. 73.
- el-ENDELÜSÎ, Ebu Hayyân Muhammed bin Yusuf bin Ali bin Yusuf bin Hayyân Esîru’d-din, *el-Bahru’l-Muhît fi’t-Tefsir*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1999.
- FAHREDDİN er-RÂZÎ, Ebu Abdullah bin Ömer bin el-Hasan Bin el-Hüseyin et-Teymi, *Mefâtîhu’l-ğayb (et-Tefsiru’l-Kebîr)*, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 1999.
- el-FERRÂ’, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî, *Me’âni’l-Kur’ân*, Dâru’l-Mısıriyyeti li’t-Te’lîf ve’t-Tercüme, Mısır ts.
- el-FÎRÛZÂBÂDÎ, Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed bin Ya’kûb bin Muhammed, *el-Ğâmûsü’l-muhît*, Dâru’l-Erkam, Beyrût ts.
- el-GİRÂNÂTÎ el-ENDELÜSÎ, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî, *el-Muharrerü’l-vecîz fi tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- GÜR, Süleyman, *Kâzî Beyzâvî Tefsîrinde Belâgat İlmi ve Uygulanışı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2014, s. 153-155.
- HACİMÜFTÜOĞLU, Nasrullah, *İ’câz ve Belâgat Deyimleri*, EKEV Yayınevi, Erzurum 2001.

- el-HALEBÎ, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed bin Yûsuf bin İbrâhim (Abdiddâim), *ed-Dürrü'l-maşûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, Dâru'l-kalem, Dimaşk ts., 9.
- el-HÂŞİMÎ, Ahmed bin İbrâhim bin Mustafa, *Cevâhiru'l-Belâga fî'l-Meânî ve'l-Beyân, ve'l-Bedî'*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2010.
- el-HERERÎ, Muhammed Emin, *Tefsiru Hadaiki'r-Revhi ve'r-Reyhan fî Revâbî Ulumi'l-Kur'an*, Dâru Tavgı'n-Necât, Beyrut 2001.
- İŞİK, Emin, "Ahzâb Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. II., TDV Yayın ve Matbaacılık, İstanbul 2009, s. 195-196.
- İBN ÂDİL, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer bin Nûriddîn Alî en-Nu'mânî ed-Dimaşkî, *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1998.
- İBN AKİLE el-MEKKÎ, Cemâlüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Saîd, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî ulûmi'l-Kur'an*, Câmiatü's-Şârikati'l-İmârât, Şârika 2006.
- İBN ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir bin Muhammed bin Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *et-Taḥrîr ve't-Tenvîr (Taḥrîru'l-Mâna's-Sedîd ve Tenvîru'l-Akli'l-Cedîd min Tefsiri'i-Kitâbi'l-Mecîd)*, ed-Dâru't-Tûnisiyye li'n-Neşr, Tunus 1984.
- İBN 'ATİYYE el-ENDELÜSÎ, Ebû Muhammed Abdülhak bin Gâlib bin Abdirrahmân bin Gâlib el-Muhâribî el-Girnâtî, *el-Muḥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- İBN EBÜ'L-İSBA', Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm (Abdüsselâm) bin Abdilvâhid bin Zâfir el-Mısrî, *Taḥrîrû't-Taḥbîr (fî şinâ'ati's-şi'r ve'n-neşr ve beyânî i'câzi'l-Kur'ân)*, el-Cumhuriyyetü'l-Arabiyyeti'l-Müttehide, Kahire 1963.
- İBN FÛREK el-İSFAHÂNÎ en-NÎSÂBÛRÎ, Ebû Bekr Muhammed bin el-Hasen, *Tefsiru İbni Fûrek (Tefsîru'l-Kur'ân)*, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, Suudi Arabistan 2009.
- İBN KEMAL PAŞA, Şemseddin Ahmed bin Süleyman, *Telvînü'l-Hitab libn-i Kemal paşa*, el-Câmiatü'l-İslamiyye bi'l-Medîneti'l-Münevvere, Medine 2000.
- İBN KESÎR, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm (İbn Kesîr)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- İBN MUHAMMED EL-HANEFÎ, Usame'd-dîn İsmâîl ve İBN İBRAHİM ER-RÛMÎ EL-HANEFÎ, İbnü't-Temcîd Muslihu'd-dîn Mustafa, *Hâşiyetü'l-Konevî ala Tefsîri'l-İmami'l-Beyzâvî ve maahü Hâşiyetü İbni't-Temcîd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

- İBN MUSTAFA, Ebüssuûd el-İmâdî Muhammed bin Muhammed, *Tefsiru Ebi's-Su'ûd (İrşâdü'l-Akli's-Selîm ila Mezâye'l-Kitabi'l-Kerim)*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ts.
- İBNÜ'L-ESÎR, Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh bin Muhammed bin Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Meşelü's-sâ'ir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*, Dâru Nehda, Kahire (Mısır) ts.
- _____, *el-Câmi'u'l-kebîr fî şinâ'ateyi'l-manzûm mine'l-kelem ve'l-menşûr*, Matbaatü'l-Mecma'i'l-İlmî, Bağdat 1956.
- İBNÜ'L-HÂCİB, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân bin Ömer bin Ebî Bekr bin Yûnus, *el-Kâfiye (Nahiv Mecmuası)*. Fazilet Neşriyat, İstanbul 1999.
- İBNÜ'Ş-ŞECERÎ, Ebü's-Saâdât Ziyâüddîn Hibetullah bin Alî bin Muhammed bin Hazma el-Hâşimî el-Alevî el-Hasenî el-Bağdâdî, *el-Emâlî*, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1991.
- el-KANNEVCÎ, Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân bin Hasen bin Alî, *Fethu'l-beyân fî makâşidi'l-Kur'an*, el-Mektebetü'l-Asriyye li't-Tabati ve'n-Neşr, Beyrut 1992.
- KARAMAN, Hayrettin ve Diğerleri (hızl.), *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2018.
- KASIM, Muhammed Ahmed ve DİP, Muhittin, *Ulûmü'l-Belâga (el-Bedî' ve'l-Beyân ve'l-Meânî)*, el-Müessesetü'l-Hadîse li'l-Küttâb, Trablus-Lübnan 2003.
- el-KAYSÎ, Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed, *el-Hidâye ilâ bulûgi'n-nihâye fî 'ilmi me'ânî'l-Kur'an ve tefsîrihi ve ahkâmihî ve cümelin min fûnûni 'ulûmih*, Câmiatü'ş-Şârika, Birleşik Arap Emirlikleri 2008.
- el-KAZVÎNÎ el-HEMEDÂN, Ebü'l-Hüseyn Ahmed bin Fâris bin Zekerîyyâ bin Muhammed er-Râzî, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979.
- el-KAZVÎNÎ, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed bin Abdirrahmân bin Ömer bin Ahmed eş-Şâfiî, *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belâga*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 2016.
- _____, *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belâga*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- _____, *et-Telhîs fî Ulûmi'l-Belâga*, Fazilet Neşriyat, İstanbul 1994.
- _____, *et-Telhîşü fî Ulûmi'l-Belâga*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1904.
- el-KİRMÂNÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî, *et-Tahkîk fî şerhi'l-Fevâ'idî'l-Gıyâsiyye*, Mektebetü'l-ulûmi ve'l-hikemi, Medine 2003.
- KİYÂ el-HERRÂSÎ, Ebü'l-Hasen Şemsülişlâm İmâdüddîn Alî b. Muhammed b. Alî el-Herrâsî et-Taberî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1984.

- el-KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed bin Ahmed bin Ebî Bekr bin Ferh, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an (Tefsiru'l-Kurtubî)*, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1964.
- el-KUŞEYRÎ, Ebü'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Le'tâ'ifü'l-işârât*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Mısır ts.
- el-MÂTÜRÎDÎ es-SEMERKANDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- el-MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasen Alî bin Muhammed bin Habîb el-Basrî, *Tefsîrü'l-Kur'an (en-Nüket ve'l-'uyûn)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan ts.
- el-MERÂGÎ, Ahmed bin Mustafa, *Ulûmu'l-Belâga (el-Beyân, el-Meânî, el-Bedî')*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2007.
- el-MEYDÂNÎ ed-DIMAŞKÎ, Abdurrahman bin Hasan Hebennaka, *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, ed-Dâru's-Şamiye, Beyrut 1996.
- el-Mu'cemü'l-Vasî't*, "Bâbü'l-Cîm", Mektebetu's-Şuruk ed-Devliyye, Kahire 2004.
- MUSTAFA DERVÎŞ, Muhiddin bin Ahmet, *İ'râbü'l-Kur'an ve Beyânüh*, Dâru'l-İrşâd li's-Şûni'l-Câmi'iyye, Suriye 1994.
- MUSTAFA DERVÎŞ, Muhiddin bin Ahmed, *İ'râbü'l-Kur'an ve Beyânüh*, Dâru'l-Yemâme, Beyrut 1994.
- el-MU'TASIM-BİLLÂH el-ABBÂSÎ, Ebû Abdillâh el-Mu'tez-Billâh Muhammed bin Ca'fer el-Mütevekkil bin Muhammed, *el-Bedî' fî'l-Bedî'*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1990.
- en-NEHHÂS, Ebû Ca'fer Ahmed bin Muhammed bin İsmâîl el-Murâdî, el-Mısırî, *İ'râbü'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- en-NESEFÎ, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Tefsîru'n-Nesefî (Medârikü't-tenzîl ve Hakâiku't-te'vîl)*, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib 1998.
- en-NÎSÂBÜRÎ, Ebü'l-Hasen Alî bin Ahmed bin Muhammed el-Vâhidî, *el-Vasî't fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd (el-Vasî't beyne'l-mağbûd ve'l-basî't)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1994.
- _____, *Esbâbü'n-nüzûl*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1990.
- en-NU'MÂNÎ ed-DIMAŞKÎ, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer bin Nûriddîn Alî bin Âdil, *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1998.
- en-NÜVEYRÎ, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed bin Abdilvehhâb bin Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî, *Nihâyetü'l-ereb fî fî'nûni'l-edeb*, Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâigi'l-Kavmiyye, Kahire 2002.

- ÖMER, Ahmet Muhtâr, *Mu‘cemü’l-Lügati’l-‘Arabiyyeti’l-Muâsıra*, Âlemü’l-Kütüb, Kahire 2008.
- er-RÂGIB el-İSFEHÂNÎ, Ebu’l-Kasım el-Hüseyin Muhammed, *El-Müfredât fî Ğaribi’l-Kur’an*, Dâru’l-Kalem (ed-Dâru’ş-Şamiye), Beyrut 1991.
- er-RÂZÎ, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed bin Ebî Bekr bin Abdilkâdir, *Ünmûzecün celîl fî es’ile ve ecvibe min ğarâ’ibi âyi’t-Tenzîl*, Dâru âlemi’l-kütübi’l-memleketi’l-arabiyyeti’s-suûdiyye, er-Rıyaz 1991.
- er-RÛMÎ el-HANEFÎ, Usume’d-dîn İsmâil bin Muhammed el-Haneî ve İbnü’t-Temcîd Muslihu’d-dîn Mustafa bin İbrâhim, *Hâşiyetü’l-Konevî ala Tefsîri’l-İmami’l-Beyzâvî ve maahü Hâşiyetü İbni’t-Temcîd*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- er-RÛVEYFÎ, Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed bin Mükerrrem bin Alî bin Ahmed el-Ensârî, *Lisânü’l-‘Arab*, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrût 2009.
- es-SABÛNÎ, Muhammed Ali, *Safvetü’t-Tefâsir*, Dârus-Sâbûnî, Kahire 1997.
- _____, *Ravâiu’l-beyân tefsîru âyâtî’l-ahkâm*, Mektebetü’l-gazâlî, Dımaşk 1980.
- es-SÂFÎ, Mahmud bin Abdirrahman, *el-Cedvelü fî İ‘rabi’l-Kur’ani’l-Kerim*, Müessesetü’l-İman, Beyrut 1997.
- es-SAMERRÂÎ, Fâzıl Sâlih, *Belâgatü’l-Kelîmeti fî’t-Ta‘bîri’l-Kurânî*, Şirketü’l-Âtik li Sınâati’l-Kitap, Kahire 2006.
- SARAÇ, M. A. Yekta, “İcâz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXI., TDV Yayın ve Matbaacılık, İstanbul 2000, s. 392-393.
- es-SEKKÂKÎ, Ebu Yakub Yusuf bin Ebî Bekr bin Muhammed bin Ali, *Miftâhu’l-Ulûm*, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1987.
- es-SEM‘ÂNÎ, Ebü’l-Muzaffer Mansûr bin Muhammed bin Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî, *Tefsîrû’l-Kur‘ân (Kitâbü’t-Tefsîr)*, Dâru’l-Vatan, Riyad 1997.
- es-SEMÎN el-HALEBÎ, Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim), *ed-Dürri’l-maşûn fî ‘ulûmi’l-kitâbi’l-meknûn*, Dâru’l-Kalem, Dımaşk ts.
- es-SİCİLMÂSÎ, Ebu Muhammed el-Kâsım, *el-Münzeu’l-Bedî‘ fî Tecnîsi Esâlîbîl-Bedî‘*, Mektebetü’l-Meârif, er-Ribât 1980.
- es-SÛBKÎ, Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed bin Alî bin Abdilkâfî el-Mısrî, *Arûsu’l-Efrâh fî Şerhi Telhîsi’l-Miftâh*, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 2003.
- es-SÛYÛTÎ eş-ŞÂFÎ, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân bin Ebî Bekr bin Muhammed el-Hudayrî, *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur‘ân*, el-Hey’etü’l-Mısrıyye li’l-Küttâb, Kahire 1974.

- _____, *Mu'terekü'l-aqrân fî i'câzi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- _____, *Lübâbü'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut-Lübnan ts.
- eş-ŞÂZELÎ, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî, *el-Baḥrû'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- ŞENTÜRK, Recep, "İsnad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXIII., TDV Yayın ve Matbaacılık, İstanbul 2001, s. 153-154.
- ŞEREFÜDDÎN, Ca'fer, *el-Mevsûatü'l-Kur'âniyye (Hasâisu's-süver)*, Dâru't-Tagrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, Beyrut 1999.
- eş-ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed bin Alî bin Muhammed es-San'ânî el-Yemenî, *Fethu'l-Kadîr*, Dârubni Kesir, Dımaşk 1993.
- et-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerîr bin Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risâle, Kahire 2000.
- ṬABL, Hasan, *Uslûbu'l-İltifât fî'l-Belâğati'l-Kur'âniyye*, Daru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1998.
- et-TARÂBULSÎ, İbnü Abdi'l-Hakk el-Ömeri, *Dürerü'l-Fevâidi'l-Müstahsene fî Şerhi Manzumeti İbni's-Şihne (fî Ulûmi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedi')*, Dâru İbni Hazm, Beyrut-Lübnan 2018.
- et-TÎBÎ, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin bin Abdillâh bin Muhammed, *et-Tibyân fî'l-beyân (et-Tibyân fî'l-me'ânî ve'l-beyân)*, y.y., b.y. 1977.
- _____, *Fütûhu'l-ğayb fî (ve) 'l-keşf 'an kınâ'i'r-reyb (Şerhu/Hâşiyetü'l-Keşşâf)*, Câizetü Dubai ed-Devliyye li'l-Kur'âni'l-Kerîm, Dubai 2013.
- UÇAR, Hasan, *Kur'an-ı Kerîm'deki Anlamsal Bedî' Sanatları*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2013.
- el-UKBERÎ, Ebu'l-Beka Muhibbüddin Abdullah bin Hüseyin bin Abdullah, *et-Tibyan fî İ'rabi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2010.
- _____, Ebû'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh bin el-Hüseyn bin Abdillâh el-Ezecî el-Bağdâdî, *et-Tibyân fî şerhi'd-Dîvân (Şerhu Dîvânî'l-Mütenebbî)*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.
- YAMAN, Ahmet, "Zihâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XLIV., TDV Yayın ve Matbaacılık, İstanbul 2013, s. 387-390.
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdî, *Hak Dini Kur'an Dili*, Umut Matbaası, İstanbul ts.

ez-ZEBÎDÎ, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ bin Muhammed bin Muhammed bin Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, Beyrut ts.

ez-ZEMAHŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd bin Ömer bin Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf 'an haķā'iki ğavâmiẓi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķāvîl fî vücûhi't-te'vîl*, Dâru'l-Küttâbi'l-Arabî, Beyrut 1986.

ez-ZERKEŞÎ eş-ŞÂFÎÎ, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed bin Bahâdır bin Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Ķur'ân*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1957.

ez-ZÜHAYLÎ, Vehbe bin Mustafa, *et-Tefsiru'l-Münîr fî'l-Aķîdeti ve's-Şerîati ve'l-Menhec*, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Dımaşk 1997.